

**OĞUZ ATAY VE DOSTOYEVSKİ ROMANLARINDA
‘TUTUNAMAYAN’ TİPİ ÜZERİNE MUKAYESELİ BİR
İNCELEME**

Muharrem DAŞTAN

**Yüksek Lisans Tezi
Türk Dili ve Edebiyatı
Ana Bilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Osman ORUÇ
2022**

(Her Hakkı Saklıdır)

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

**OĞUZ ATAY VE DOSTOYEVSKİ ROMANLARINDA ‘TUTUNAMAYAN’ TİPİ
ÜZERİNE MUKAYESELİ BİR İNCELEME**

(A comparative examination on the ‘disconnectus’ type in the novels of Oğuz Atay and Dostoyevski)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muharrem DAŞTAN

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Osman ORUÇ

Bayburt

Ekim, 2022

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Ü. Osman ORUÇ danışmanlığında, 192221008 numaralı Muharrem DAŞTAN tarafından hazırlanan “Oğuz Atay ve Dostoyevski Romanlarında Tutunamayan Tipi Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme” adlı bu çalışma 25/10/2022 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı Programında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Ü. Osman ORUÇ

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Ü. Tuğba AKKOYUN

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Ü. Ekrem GÜZEL

İmza:

Bu tezin Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

...../...../.....

Doç. Dr. Murat KUL

Enstitü Müdürü

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Oğuz Atay ve Dostoyevski Romanlarında ‘Tutunamayan’ Tipi Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

...../...../20..

İmza

Muharrem DAŞTAN

TEŞEKKÜR

Varlığı bana en büyük dayanak olan sevgili eşime, çalışma sırasında katkılarını ve desteklerini sunan insanlara, ayrıca yüksek lisans öğrenimim ve tez çalışmam boyunca benden manevi desteğini esirgemeyip beni her zaman yüreklendiren değerli dostum Hamza Karakulaklı'ya teşekkür ederim. Yüksek lisans sürecinde ve tez çalışmam sırasında engin bilgilerini esirgemeyen, bana her an cesaret veren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Osman Oruç'a çok teşekkür ederim.

ÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OĞUZ ATAY VE DOSTOYEVSKİ ROMANLARINDA ‘TUTUNAMAYAN’ TİPİ ÜZERİNE MUKAYESELİ BİR İNCELEME

Muharrem DAŞTAN

Ekim 2022, 142 sayfa

Toplumda tutunamayan tipi, yaşanan gelişme ve değişmelerin sonucunda ortaya çıkar. Toplum temelli değişmeler; sosyal, siyasi ve ekonomik unsurlarla birlikte meydana gelir. Dolayısıyla toplumda, bu değişmelerin sonucunda farklı tipler görülebilir. Örneğin edebî ürünlere aktarılan tiplerden biri tutunamayandır. Toplumda gruplaşmanın artması, ekonomik farklılıkların etkisi, sosyal yaşantılarda temel değişme gibi birtakım etkenler, romanlarda tutunamayan tipi olarak karşımıza çıkar. Tutunamayan tipinin en önemli göstergesi, ötekileştirme sorunudur. Bu ise edebî ürünler ve özelde ise romanlar incelenirken ideolojik çatışmalarda, toplumda ayrıksılık problemlerinde görülür. Birçok problemin yaşanmasına neden olan tutunamama, bireyin yaşantısında köklü değişimler yapar. Anlatılan olayların o dönemde yaşanan süreçlerini ele alan romanlarda da bu durum fazlasıyla görülür. Dolayısıyla bu araştırmada Dostoyevski romanları için 19. yüzyıl incelenmiş, Atay için 1980’lerde yaşanan gelişmeler değerlendirilmiştir. Özellikle tutunamayan tipinin incelendiği araştırmada, birey yalnızlığı, intiharı, çatışmaları gibi birtakım konular, dönemin özellikleri ve etkileri doğrultusunda incelenir.

Bu araştırmada, Oğuz Atay ve Dostoyevski romanlarında ‘tutunamayan’ tipinin gelişimi incelenmiştir. Özellikle de yazarların öne çıkan romanlarındaki karakterler ve meydana gelen olaylar kapsamında mukayese yapılmıştır. Böylece araştırmada, geleceğin bilinmezliği, kimlik sorunu, aydın insanın toplumla sorunu, yoksul ve hasta insan, toplumdan dışlanan insan modeli, ekonomik sorunlar, sıradan ve yalnız insan konuları incelenmiştir. Ayrıca kıskançlık ve nefret söylemi, vicdan ve merhamet, din açısından tutunamayan tipi ve anlaşılama sorunu da araştırmada değerlendirilmiştir. Atay ve Dostoyevski romanlarında incelenen bu konular, tutunamayan tipinin edebî eserlerde yaygın bir biçimde kullanıldığını gösterir. Mukayeseli değerlendirmede ise, Atay’ın romanlarında özellikle Türk aydını sorunu incelenmiş, sosyal ve ekonomik değişimlerin sonuçları işlenmiştir. Dostoyevski romanlarında ise karakterlerin genel özellikleri değerlendirilmiştir. Böylece romanlarda öne çıkan tutunamayan tipi; ötekileştirme, yabancılaşma, ayrıksılık gibi unsurlara bağlı meydana gelmiştir. Dolayısıyla bireyin toplumla yaşadığı çatışmanın kaynakları, tutunamayan tipinin bir göstergesi şeklinde yorumlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Oğuz Atay, Dostoyevski, roman, tutunamayan, tip modeli.

ABSTRACT

MASTERS THESIS

A COMPARATIVE EXAMINATION ON THE 'DISCONNECTUS' TYPE IN THE NOVELS OF OĞUZ ATAY AND DOSTOYEVSKI

Muharrem DAŞTAN

October 2022, 142 pages

The type that cannot hold on in the society emerges as a result of the developments and changes experienced. Community-based changes; occur together with social, political and economic factors. Therefore, in society, different types can be seen as a result of these changes. For example, one of the types transferred to literary products is the one that cannot hold. Some factors such as the increase in grouping in the society, the effect of economic differences, and fundamental changes in social life appear as the type that cannot hold on in the novels. The most important indicator of the incontinent type is the problem of marginalization. This is seen in ideological conflicts and problems of eccentricity in society when examining literary products and, in particular, novels. The type that cannot hold on, which causes many problems, makes radical changes in the life of the individual. This situation is also seen in the novels that deal with the processes of the events described at that time. Therefore, in this research, the 19th century was examined for Dostoevsky's novels, and the developments in the 1980s for Atay were evaluated. In the study, in which especially the type of unable to hold on is examined, some issues such as individual loneliness, suicide, conflicts are experienced in line with the characteristics and effects of the period.

In this research, the development of the 'unable to hold' type in the novels of Oğuz Atay and Dostoevsky has been examined. In particular, the characters in the prominent novels of the authors and the events that took place were compared. Thus, the unknown of the future, the problem of identity, the problem of intellectual people with society, poor and sick people, the model of people excluded from society, economic problems, ordinary and lonely people were examined in the research. In addition, jealousy and hate speech, conscience and compassion, the type of religion that cannot hold and the problem of not being understood were also evaluated in the research. These subjects, which are examined in Atay and Dostoevsky novels, show that the type that cannot hold is widely used in literary works. In the comparative evaluation, especially the problem of Turkish intellectuals in Atay's novels has been examined and the results of social and economic changes have been processed. In Dostoevsky's novels, the general characteristics of the characters were evaluated. Thus, the prominent type in the novels; It has occurred due to factors such as marginalization, alienation, and eccentricity. Thus, the sources of conflict experienced by the individual with the society can be interpreted as an indicator of the type who cannot hold on.

Keywords: Oğuz Atay, Dostoyevski, novel, disconnectus, type model.

İÇİNDEKİLER

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	i
TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş	1
Araştırmanın Konusu	1
Araştırmanın Problemi.....	3
Araştırmanın Amacı.....	6
Araştırmanın Yöntemi	8

İKİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE VE ALAN YAZIN İNCELEMESİ	9
Kavramsal Olarak Toplumsal Tipin İncelenmesi	9
Toplumsal Değişimde Bir Tip Olarak Tutunamayan	10
Toplumda Tutunamayan Tipinin Oluşumu.....	11
Gelenek ve Modernlik Bağlamında Yaşanan Toplumsal Dönüşüm ve Tutunamayan	12
Ekonomik Sorunların Toplumda Tutunamayan Tipinin Ortaya Çıkmasına Etkileri.....	13
Toplumda Tutunamayan Tip Örneğinin Edebi Eserlerde Yansımaları	14
Tutunamayan Tipinin Romanlara Yansıması	15
Tutunamayan tip modeli ve yoksulluk.	15
Tutunamayan tip modeli ve yalnızlık.....	17
Tutunamayan tip modeli ve intihar.	19
Alan Yazın Derlemesi.....	20

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Dostoyevski ve Oğuz Atay'ın Tutunamama Bağlamında Biyografilerinin İncelenmesi .	24
Fyodor Mihayloviç Dostoyevski (1821-1881) ve Eserleri Hakkında Genel Bilgi	24
Çocukluk dönemi.	25
Okul hayatı.	27
Edebiyat dünyasına girişi ve eserleri.....	28
İlk eser ve 'Yeni Bir Gogol Doğuyor' nitelendirmesi.....	29

Sibirya sürgünü dönemi ve etkisi.	31
Ölü evden anılar ve yaşanan değişimler.....	32
Dergicilik deneyimi.....	35
Avrupa gezisinde hayatı.	36
Puşkin anma töreni ve Dostoyevski'nin yüceltilmesi.	38
Ölüm.....	39
Oğuz Atay (1934-1977) ve Eserleri Hakkında Genel Bilgi.....	41
Çocukluk dönemi ve okul hayatı.....	43
Edebiyat dünyasında etkilendiği kişiler.	44
Aydın sorunsalının eserlerine yansımaları.....	44
Ölüm.....	45

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Dostoyevski ve Atay Romanlarında 'Tutunamayan' Tipi.....	47
Bilinmezlik ve Gelecek Sorununda Tutunamayan Tip Örneği.....	47
Toplumda Değişen Kimliğe Uyum Sorunu ve Tutunamayan Tip Örneği.....	54
Tutunamayan Aydın Tipi.....	62
Tutunamayan Bir Tip Olarak Yoksul ve Hasta İnsan.....	78
Toplumdan Dışlanan İnsan ve Tutunamayan Tip Örneği.....	89
Ekonomik Farklılıkların Doğurduğu Ayrım ve Tutunamayan Tip Örneği.....	97
Sıradan İnsan ve Yalnızlık Profiline Oluşturulan Tutunamayan Tip Örneği	104
Tutunamayan Bir Tip Olarak Kıskançlık ve Nefret Söylemi	110
Vicdan/Merhamet ve Din Olgusu Perspektifinde Tutunamayan Tip Örneği	115
Anlaşılamayan İnsan Tipi Örneğinin Bir Sonucu Olarak İntihar	125
Sonuç.....	131
Kaynakça.....	137
Öz Geçmiş.....	142

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş

Araştırmanın Konusu

Toplumda yaşanan değişimler, farklı tiplerin oluşmasına zemin hazırlar. Bunlardan biri olan tutunamayan tipi, toplumda yaşanan değişimle birlikte gelişme gösterebilir. Aynı zamanda toplumsal hayatta yaşanan birtakım gelişmeler de farklı tiplerin oluşmasında etkilidir. Örneğin sosyal değişimler neticesinde ortaya çıkan problemler, birey üzerinde önemli etkiler bırakabilir. Bir toplumsal tip olarak tutunamayan da bireyin kişiliği ve toplumsal düzen arasındaki ilişkiyle değerlendirilir (Sümen, 2019, s. 18). Bu nedenle genel olarak tutunamayan tipi, toplumda yaşanan sosyo-ekonomik değişimlerle açıklanır. Örneğin farklı tiplerde modellerin gelişmesine ortam hazırlayan konular arasında sosyo-ekonomik, siyasi gibi birtakım faktörler yer alır. Bunlar genel olarak toplumsal değişimleri ve bireyin duygusal/düşünsel dünyasını etkiler. Temelde bu etki, her toplum yapısında farklı sonuçlanabilir. Diğer yandan kişiden kişiye de değişebilir. Bu husus, özellikle de bireyin tutunamayan tipini yorumlama ve hayatında uyarılama faktörlerince dikkate alınabilir. Dolayısıyla tutunamayan tipinin görülmesinde etkili unsurlar değişmektedir. Bireyin yalnız kalması, iletişim kurmaması, hırsızlık yapması, cinayet işlemesi gibi sonuçların temeli ve etkisi, tutunamayan tipine yönelik yorumlanabilecek gelişmelerdir. Bir başka yönüyle birey, tutunamayan tipine bir suç işlemeye birlikte girebileceği gibi sosyal sınıflardaki farklılık ile de girebilir. Örneğin bireyin cinayet işlemesi, toplumdan soyutlanmasına neden olabilecek önemli bir etkindir. Aynı zamanda sınıf farklılıkları arasında çatışma yaşayan bireyler de sosyal açıdan arka planda kalabilir. Böyle bir durumda da tutunamayan tipinin gelişmesi ve bireyin yalnızlaşması sorunu görülebilir. Dolayısıyla tutunamayan tipinin kapsamı, etkisi ve sonuçları oldukça fazladır.

Tutunamama hâlinin bireyde gözlemlenmesi, toplumdaki düzenin bozulması ve bireyin bu durumdan olumsuz etkilenmesiyle başlar. Her ülkede farklı dönemlerde yaşanan toplumsal değişimler, Türkiye’de özellikle de 1980 sonrasında etkili olmuştur. Bunun sonucu olarak ise tutunamayan tipi, siyasal olguların ve ekonomik sorunların etkisiyle görülmeye başlamıştır (Apaydın, 2007, s. 49-52). Toplumda belirli grupları olumsuz etkileyebilecek değişimler, sadece sosyal yaşantıyla kalmamış, edebî ürünlerde de bu hususlara yönelik konular işlenmiştir. Bu ise hem roman hem de öykülerin önemli konularından biri olmuştur. Bu araştırma

kapsamında da tutunamayan tipi, Oğuz Atay ve Dostoyevski romanları çerçevesinde incelenmiştir. Her iki yazarın, toplumsal değişim ve gelişmelerden yola çıkarak romanlarında ele aldıkları meselelere değinilmiştir. Burada ise birtakım ortak konuların olduğu görülmekle birlikte farklı açılardan değerlendirmeler de ele alınabilir. Örneğin ekonomik sorunlar, siyasal gelişmeler, yoksulluk, yalnızlık, intihar gibi toplumsal düzlemde yaşanan gelişmeler, romanlarda tutunamayan tipinin tasarlanmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Atay ve Dostoyevski romanlarında intihar konusu sık bir şekilde işlenmiştir. Ancak siyasi açıdan örnekler Dostoyevski romanlarında görülürken Atay romanlarında bu tarz incelemeler görülmemiştir. Bu ise toplumda yaşanan gelişmelerin bir örneği olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla toplumda yaşanan gelişmeler, edebî ürünlerde işlenen konuları da şekillendirir. Çalışma kapsamında Oğuz Atay ve Dostoyevski romanlarında tutunamayan tipi, kahramanların genel olarak davranışları, etkileri ve sonuçları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Yazarlar, romanlarında işledikleri konularla birlikte, dönemin toplumsal yapısıyla ilgili genel bilgiler verebilir. Oğuz Atay ve Dostoyevski de toplumun genel yapısını doğrudan edebî eserlerinde yansıtan yazarlardır. Buna göre Atay romanlarında tutunamayan tipi, 20. yüzyılın ikinci yarısına denk düşen ve Türkiye’de yaşanan gelişmeler çerçevesinde ele alınabilir. Dostoyevski romanlarında ise tutunamayan tipi, 19. yüzyıl Rus toplumunda yaşanan gelişmelerle birlikte aktarılır. Burada ise romanlarda karakterlerin genel özellikleri, anlatılan olaylarla ilişkilendirilir. Kahramanın intihara kalkışması, yaşadığı olayların önemli bir sonucu olarak görülebilir. Örneğin, Atay romanlarında Türk aydını sorunu, -dönemin genel sorunları ile birlikte- işlenir. Dostoyevski romanlarında ise bu tür konular, Rusya’da yaşanan ekonomik sorunların beraberinde getirdiği sosyal değişimlere dayanılarak ele alınır. Bu durum, yazarların romanlarında işledikleri temel meseleleri, toplumsal gelişmeler ve sorunlarla bağlantılı olarak değerlendirir. Yazarlar, romanlarda oluşturdukları karakterlerle birlikte dönemin toplumsal hususiyetini ve bireyin yaşadığı bunalımları göstermeye çalışmışlardır. Bu nedenle romanlar incelenirken özellikle de toplumun o dönemdeki mevcut yapısının bilinmesi gerekir. Çünkü ait olunan zamanın kendi içindeki özellikleri, sonraki dönemlerde farklılaşır ve belki de önemsiz ve gereksiz kalır. Bu nedenle de dönem içerisinde ayırt edici özelliklerin belirlenmesi gerekir (Foucault, 2014, s. 163). Böylece romanlarda Dostoyevski için 19. yüzyıl incelenirken, Atay için Türkiye’de, 1980’lerde yaşanan siyasal gelişmeler ve sosyal farklılaşmalar değerlendirilir. Aynı şekilde Atay romanları, ekonomik etkiler, sonuçlar ve sosyal açıdan farklılaşmalar kapsamında değerlendirilir. Toplumsal açıdan yaşanan ‘gerileme, refah, sefalet’ gibi durumlar, o dönemle sınırlı olarak ele alınır. Bu araştırmada mevcut aktarımların, romanların yazıldıkları dönem ve yaşanan gelişmeler perspektifinde incelenebileceği gösterilmiştir. Bu ise, özellikle

yaşanan değişimlerin toplumdaki bireyleri hangi açıdan ve neden etkilediğini belirleyebilmek için önemlidir. Örneğin özne ve iktidar konusu, yaşanan gelişmelerin insanlar için belirsizlik yarattığını gösterir (Turan, 2007, s. 283-284). İnsanların yaşayış biçimlerinde üzerinde durdukları konular, zihinsel öz-disiplin bütünselliğiyle ele alınır. Çünkü bu durum, çözülme süreci yaratır. Bireyde kriz, kopuş, süresizlik, güvensizlik gibi sonuçların görülmesi, özne-iktidar sorununa bağlı yaşanır. Bunun önemli bir etkisi olarak ise birey, kendini ve hayatını değersiz görmeye başlar. Dolayısıyla tutunamayan tipinin ortaya çıkması, yaşanan bu durumların bir sonucu olarak da görülebilir.

Araştırmanın Problemi

Tek konuyla sınırlı olmayan romanlar, toplumsal değişim ve gelişim yönüyle incelenir. Dostoyevski ve Atay romanları için de bu kapsamda bir değerlendirme yapılabilir. 19. yüzyılın Rus dünyasında insan ruhu çıkmazı, yeni gençliğin inşa edilmeye çalışıldığı bir dönem olarak aktarılır. Dostoyevski, yeni bir insan tipini, modernleşme sürecinde sorunları ele alarak ve çözüm önerisi geliştirerek inşa etmeyi amaçlar. Bu nedenle romanlarda, çatışmaların yaşandığı da görülür. Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler* adlı romanında, Alyoşa'nın verdiği söylevi, dünyayı ve toplumu kurtaracak olan nesil olarak ifade eder. Bu yeni nesil, tutunamayan tipinden bir kurtuluş olarak da görülebilir. Rus toplumu için geçerli olan bu bakış açısı, Dostoyevski'nin eserlerinde işlenen konuların başında gelir. Çünkü bu nesil, değerlerini ve kimliğini unutmayan, gerçek bir Rus ideolojisine sahiptir. Bu tür örnek, genel olarak Dostoyevski'nin romanlarında, kahramanların toplum yapısını inşa ederken görülür. Olması gereken toplum ve birey, bu tür özellikler kapsamında incelenir (Özlü, 2009, s. 39). Ayrıca Dostoyevski, insanların duygularını, vicdan ile merhametlerini, intihar ile cinayetlerini, saf dinsel inanç ile yozlaştıran din düşüncelerini de çelişkilerle inceler. Bu durumla ilgili olarak Dostoyevski romanlarından yola çıkılarak İncil'den bir örnek verilebilir. Hz. İsa'nın, "birbirinizi sevin, düşmanlarınızın yaptığı hakaretleri bağışlayın," sözü, *Ezilenler* romanında sürekli tekrarlanır. Romanın kahramanı olan Nelli, bu ifadeleri dile getirirken, Dostoyevski de bir gerçeği insanlara anlatmaya çalışır: Ruh, saf dinsel inancı taşır.

Dostoyevski'nin 19. yüzyıl Rus romanındaki yeri ve önemi, Rusya'nın siyasi ve sosyal açıdan yaşadığı sorunlarda yeni bir gençlik ruhunu oluşturmasıyla başlar. Burada genel olarak Batı odaklı değişimlerin Rusya'daki sonuçlarına bakılır. Çünkü Slavları rahatsız eden ve Rusya'nın kimliğini kaybetmeye etki eden problemler artmıştır. Dönemin Tolstoy, Turgenyev, Belinski gibi öne çıkan düşünürleri, Batı'yı ön plana almışlardır. Dolayısıyla da Rusya için daha farklı görüş geliştirmişlerdir. Dostoyevski ise Rus kimliğini yaşatmayı ve geliştirmeyi, kendi öz ruhunda aramanın önemiyle açıklar. Avrupai tarzı öne çıkaran diğer birçok yazardan farklı

düşünür. Bu durum, Dostoyevski'nin romanlarının ayrı bir açıdan değerlendirilmesine zemin hazırlar. Bunlara benzer görüşler, kimliğini farklı şekillerde romanlarında yansıtmaya çalışan Atay için de görülebilir. Atay'ın 20. yüzyıl yazarları arasında öne çıkmasına etki eden faktör, romanlarının yeri ve önemi kapsamında ele alınır. Özellikle Türkiye'de, Cumhuriyet dönemi sonrasında artan sorunlar, problemlerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Bu kapsamda Atay, Türk aydınının önemine değinerek sorunları ele almıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'de toplumsal değişimlerin sonucu olarak yaşanan problemler, sosyal, siyasal, ekonomik gibi temel faktörlere bağlı da incelenebilir. Atay romanlarında bu tür konular, temel sorunlara resmî ideolojiye bakış açısı çerçevesinde incelenmiştir. Aydınların yön gösterici olmaları gerektiğine vurgu yapılarak toplumsal değişimlerden alınabilecek zararların da en az düzeyde tutulması gerektiği fikri öne çıkmıştır. Ancak Türk aydını sorunu, Atay'ın kitaplarının tamamında karşımıza çıkar. Dolayısıyla Dostoyevski'nin ve Atay'ın resmî ideolojiye ilişkin bakış açıları, romanlarında toplumsal değişimler ve sonuçları kapsamında ele alınmıştır. Toplumsal değişimlerin en önemli sonuçları ise ötekileştirme ve bireyin hem kendine hem de topluma karşı yabancılaşmasıdır. Tutunamayan tipinin felsefesi de buna yönelik incelenir. Bireyin intihar eğilimi, hasta ve yoksul insan profilinin karşımıza çıkması gibi temel unsurlar, yabancılaşmanın ve ötekileştirmenin bir sonucudur. Dolayısıyla toplumsal tipler, bu problemlerin yaşanmasına neden olan gelişmelerle birlikte ele alınır.

Dostoyevski'nin romanlarına ilişkin başka örnek, kahramanlara yönelik ifade edilebilir. Suç ve Ceza romanının kahramanı Raskolnikov'dur. Raskol kelimesi, Çopur (2006, s. 98) çalışmada, 17. yüzyıldaki dini bölünme ve parçalanış şeklinde ifade edilmiştir. Kilisede yeniliklerin başladığı dönemin etkisiyle bu parçalanma, Ortodoks kilisesinin ve eski inananların oluşmasına zemin hazırlar. Böylece, Raskolnik olarak adlandırılan grup oluşur. Raskolnikler, Dostoyevski tarafından vurgulanan, "saf dinsel inancı" taşıdığı düşünülen gruptur. Buna göre dinsel açıdan dikkate alınan bu durumlar, Dostoyevski'nin eserlerindeki insan tipi açısından da geçerlidir. Böylece Dostoyevski, kahramanlarını yaşadıkları bunalım, düşünce ve görüş doğrultusunda tasarlar. Ancak araştırma kapsamında romanlardaki kahramanlar, 'tutunamayan' tipi çerçevesinde incelenmiştir. Ayrıca Atay romanlarıyla beraber dikkate alınan bu tip, trajik modernleşmenin bir kesimi olarak gösterilebilir. Atay, romanlarında modernizmin etkileri ve sonuçlarını, kahramanları üzerinde yeni ekol oluşturma girişimleriyle sunar. Örneğin, Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan adlı romanda Atay, ekol tanımlaması yapar. İnan'ın hayatının konu edildiği bu roman, oğlu Hüseyin İnan'ın* isteği doğrultusunda Atay tarafından yazılır. Bir diğer önemli konu ise Atay romanlarında kahramanların görüşleridir. Böylece Atay da Dostoyevski gibi, kahramanları üzerinde tutunamayan tipini gösterir. Ayrıca olması gereken

insan modeli de romanlarında görülür. Burada ise, özellikle de Atay'ın romanlarında ideolojik insan ve modernleşme dikkate alınarak aydın insan yaratılmıştır. Diğer bir örnek, araştırmada 'tutunamayan' tipi için geliştirilebilir. *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan* adlı romanı için Cahit Arf'ın öne sürdüğü görüş önemlidir: "Tutunamayanların yazarı, toplum koşullarına arada bir yenik düşmüştür. O'nu, bunun için çok sevdim." (Atay, 2020, s. 8).

Oğuz Atay, romanlarında ironik bir dil, üslup ve ifadeler kullanarak 'tutunamayan' tipini oluşturur. Bununla birlikte Atay romanlarında, toplum koşullarına yenik düşen bir kahraman vardır (Atay, 2020). Günümüz insanlarını tanımlayan Atay, romanlarıyla yarattığı ekolü, insan ruhuna yansıtır. Bir diğer örnek, *Eylembilim* romanı için verilebilir. Cevat Çapan, romanı okuduğunda şunu söyler: "...Anlattığın olaylar ve çizdiğin kişilerle beraber, sahte sağduyuya, yapay aydınlara, basmakalıp kavramlara, kof duygulara, ... çok dolaylı bir biçimde ve kendine özgü inceliğinle çekilen acıları da eski ustalar gibi yerine yerleştirmeyi başardın." (Atay, 2015, s. 10). Çapan tarafından öne sürülen bu ifadeler, aslında Atay'ın eserlerindeki her bir kahraman için de geçerlidir. Çoğu yazarın üzerinde durduğu bir kavram olan "aydın", Atay'ın da üzerinde durduğu ve çalıştığı bir kavramdır. Örnek üzerinden açıklamak gerekirse eğer Cemil Meriç, zihni, fikri ve manevi bütünlük konularını, aydın insan olarak dikkate alır: "Gerçek aydın, yalanların pençesini yırtan, dünyadaki bütün haksızlıklara dur diye haykırandır." (Meriç, 1975). Bu görüş ise, Atay'ın romanlarında doğrudan gözlenir ve aydın insan tipi, Atay romanlarında oluşturulmaya çalışılır. Atay'ın romanları için başka bir görüş, *Tutunamayanlar* için geliştirilebilir. Örneğin romanlarda mizah ve hiciv öğelerinin kullanımına değinilebilir. Ayrıca aydın sorununun tartışıldığı bir roman olarak kabul edilen *Tutunamayanlar*, genel sorunları mevcut kalıpların dışında çözmeye çalışır. Bu ise, eleştirmenler tarafından çeşitli tartışmalara yol açan görüşlere zemin hazırlar. Bunun nedeni, romanda işlenen konuların karmaşık işlenmesi ve postmodernizm etkisidir. Modernist anlayışın dışına çıkan bir tanımlama ve ifade ise romanda mevcuttur (Apaydın, 2007, s. 45-48). Eserin işlenişi, karakterlerin tipi gibi konular, bu yönüyle de değerlendirilir. *Tehlikeli Oyunlar* romanı ise, Türkiye'nin tarihsel, toplumsal yapısını ve Doğu-Batı ikilemini yansıtır (Birgör, 2004: 38). Bu değerlendirmelerin yanı sıra, *Tutunamayanlar* ve *Tehlikeli Oyunlar*, Batılı modernist anlayışı destekleyenlerin yaşadıkları sorunları da ele alır. Bu kişiler, geleneksel yaşam biçimini sürdüren toplum içinde çıkmaza düşerler. Toplumda değişime direnen Türk aydınları, bir çıkmaza düşerler. Bu durum, eserlerde ironik bir yaklaşımla ifade edilir. Yapılan eleştiriler ve insan ruhu çıkmazı sonucunda intihar meydana gelir. Burada 'tutunamayan' tipi, etkisini fazlasıyla hissettirir. Atay romanlarındaki bu durum, Dostoyevski'nin romanlarından özellikle *Budala*, *Suç ve Ceza*, *Karamazov Kardeşler*, *Ecinniler* için belirtilen 'tutunamayan' tipine

benzer. Bu doğrultuda, araştırma kapsamında romanlara yönelik mukayeseli bir inceleme yapılabilir. Bu şekilde Dostoyevski romanları için geliştirilen görüşler, tutunamayan tipi için değerlendirilebilir. Böylece romanlarda toplumun özellikleri, karakterlerin benzer durumları, olaylara yaklaşımları, toplumda tutunamamaları gibi meseleler ele alınır.

Araştırma kapsamında Atay ve Dostoyevski romanlarındaki tutunamayan tipinde; ekonomik faktörler, hastalık, sıradan, yalnız insan, intihar gibi konuların öne çıktığı varsayımı yapılmıştır. Bu çerçevede araştırmanın problemi, tutunamayan tipinin doğmasını ve gelişmesini etkileyen faktörleri belirleyerek kahramanların davranışlarını neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde ele almaktır. Aynı şekilde genel olarak araştırma sınırlılığı, literatürde Atay ve Dostoyevski'ye ilişkin yapılan çalışmalar olmakla birlikte yazarların sadece romanları ele alınmıştır. Bu hedefle tutunamayan tip örneği Dostoyevski'nin *İnsancıklar*, *Öteki*, *Netoçka Nezvanova*, *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri*, *Ezilenler*, *Ölümler Evinden Anılar*, *Yeraltından Notlar*, *Suç ve Ceza*, *Kumbarbaz*, *Budala*, *Ecinniler*, *Delikanlı* ve *Karamazov Kardeşler* romanları üzerinden; Atay'ın ise *Tutunamayanlar*, *Tehlikeli Oyunlar*, *Eylembilim*, *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan* romanları kapsamında incelenmiştir. Yazarların diğer türe ait eserleri ise -gerekli olması halinde- yorumların yapılabilmesi amacıyla kısaca değinilen konulardan oluşur. Tutunamayan tip örneğinin romanlarda incelenmesi sırasında öne çıkan bir diğer konu, 19. ve 20. yüzyıl için toplumsal faktörlerin ele alınması ile sınırlılığıdır. Böylece araştırmanın genel problemi, dönemsellik açısından da değerlendirmeleri yapmayı hedeflemesidir.

Araştırmanın Amacı

Toplumda yaşanan gelişme ve değişimler sonucunda bireyde birtakım farklılaşmaların yaşandığı görülür. Genel olarak bireyde olumlu bir etki yaratmayan değişimler, tutunamayan tipine ortam hazırlar. Bu araştırmanın asıl amacı, tutunamayan tipinin toplumdaki gelişmelerden etkilenerek oluşmasını incelemek ve bunu ise roman kahramanları üzerinden değerlendirmektir. Alt amaçlar ise genel olarak şöyle sıralanabilir:

- I. Oğuz Atay ve Dostoyevski romanlarında tutunamayan tip modelini; yalnızlık, intihar, yoksulluk gibi konular doğrultusunda incelemektir.
- II. Bireyin ve toplumun kendine yabancılaşmasının, ötekileştirmenin tutunamayan tipiyle ilişkisini ele almaktır.
- III. Gelenek ve modernlik bağlamında toplumsal dönüşümün etkilerini, tutunamayan tipi üzerinden roman konularına yönelik değerlendirmektir.

- IV. Tutunamayan tiplerin gelişmesine etki eden faktörleri değerlendirmek ve tutunamama durumunu (konformist-nonkonformist birey açısından) ortaya çıkarmaktır.
- V. Atay ve Dostoyevski romanlarında tutunamayan tipler için geliştirilen ideoloji, duruş ve protest tavrı incelemektir.

Tutunamayan tipi ekseninde yapılan incelemelerin dayanak noktası, sadece toplumdaki değişimlerle sınırlı değildir. Dostoyevski romanlarının hedefi, Ruslara öncülük yapan insan şeklini kazandırmaktır. Bunun için de dinsel etkenlere, vicdani duygulara ve yeni bir gençlik fikrine ilişkin konuları inceler. Atay'ın eserlerinde incelenen konular arasında, Türk aydınının Doğu-Batı çıkmazı, Türkiye'de yaşanan gelişmelerden insanların etkilenmesi, genç bireylerin yönetimi ve insanlara örnek yaklaşımın sunulması yer alır. Atay bu tür konuları romanlarında işlerken, Dostoyevski gibi dinsel ilişkileri ön planda tutan bir yaklaşım geliştirmez. Bununla birlikte aydın insan görüşü, insanlar üzerinde önemli izlenim bırakan kesim olarak aktarılır. Dolayısıyla romanlara yönelik metinlerarasılık ele alındığında, farklı konulara yönelik sorunlar, ortak izlenimler ve toplum üzerindeki etkiler incelenmiştir. Çünkü Rus kimliğine odaklanan Dostoyevski anlatımları, Atay'ın romanlarında Türk ruhu ve kimliği çerçevesinde ele alınmaz. Ayrıca Dostoyevski eserlerinde milliyetçi yaklaşım da ön plandadır. Rusya'yı, insanlığın merkez noktası olarak göstermeye çalışır. Ancak Atay'ın romanlarında belirli sorunsallar, toplum/birey ekseninde değerlendirilir. Buna göre ise Tanzimat'tan beri süregelen batılılaşma sorunu ve Doğu'nun değişiminde yaşanan farklılaşmaların etkileri ele alınır. Bu kapsamda hem Atay hem de Dostoyevski romanlarında, tutunamama ekseninde değerlendirilen kahramanların bazıları benzer özelliklere sahiptir. Örneğin yoksul insan, her iki yazarın romanlarında bir kahraman olmakla birlikte yoksul insan özellikleri aynı şekilde ele alınmaz. Atay romanlarında bu konuya ilişkin anlatımlar, yoksul ve hasta birey üzerinde şekillenmez. Ancak Dostoyevski romanlarında genel olarak anlatımlar bu yöndedir. Dolayısıyla benzerliklerin ve farklılıkların, tutunamama ekseninde değiştiği ifade edilebilir. Atay romanlarına özgün bir kimlik kazandıran asıl faktör de bu şekliyle görülebilir. Genel olarak düzen eleştirisinin romanlarda öne çıktığına değinilebilir. Bu nedenle de yazarları birbirinden ayıran unsur, toplumsal değişimlerin farklı nedenlerle algılanmasıdır. Dolayısıyla düzen eleştirisine ilişkin bir değerlendirme yapılır. Çatışmanın toplumda fazla yaşanmasına neden olan bu düzen sorunu, bireyin toplumla yaşanan çatışmasıyla sınırlı değildir. Aynı zamanda birey, devlet ile de çatışır. Buna göre toplumsal değişim sürecinde devletin rolü, topluma yöneltlen kimlik sorununda da görülebilir. Genel olarak toplumda memurların yaşantısına ve askerlerin hayat anlayışlarına yönelik farklılaşma incelenir. Bu konular, Dostoyevski romanlarına ilişkin sınıf farkının bir örneğidir. Aynı

zamanda bu konular, Atay romanlarında da görülür. Dolayısıyla çatışma kaynakları ve etkileri, devletin sistemlerine yönelik de açıklanır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma kapsamında, Atay ve Dostoyevski romanlarında ‘tutunamayan’ tipi üzerine mukayeseli bir inceleme yapılmıştır. Bu amaçla çalışmada; toplumda tutunamayan tip modeli, kavram olarak tutunamayan ve toplumsal tip, toplumsal değişimle oluşan tip, tutunamayan tip modelinin oluşmasına etki eden faktörler incelenmiştir. Aynı zamanda gelenek ve modernlik çatışmasının sonucunda oluşan tutunamayan tipi, ekonomik faktörlerin etkileriyle de incelenir. Tutunamayan tipi açısından romanlarda; intihar, yalnızlık ve yoksulluk olgusuna bakılmıştır. Dolayısıyla bunlar, romanların incelenmesi sırasında tutunamayan tipler olarak incelenmiştir. Dostoyevski ve Atay’ın hayatına yönelik genel bilgiler verilerek Dostoyevski’nin sürgün yılları değerlendirilmiştir. Her iki romancının hayatları ile romanlarında öne çıkan temel meseleler arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır. Dostoyevski ve Atay romanlarında, bireyin anlaşılamama sorununa bağlı gelişen tutunamayan tipi, toplumda değişen kimliğe uyum sorunu, yoksulluk, farklı kişiliklerin toplumda yadınlanması ve ekonomik farklılıkların doğurduğu sonuçlar ele alınmıştır. Bununla birlikte suçlu kavramının insanlar üzerindeki etkileri, vicdan/merhamet ve din olgusu üzerinden tutunamama gibi konular da incelenmiştir. Bu araştırma, yazarların kendi dönemlerinde yaşanan gelişmeleri romanlarında aktarmaları dolayısıyla önemlidir. Bu açıdan gerekli görüldüğü durumlarda, dönemsel analizler de yapılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE VE ALAN YAZIN İNCELEMESİ

Bu bölümde, tutunamayan tip kavramının toplumsal açıdan dinamikleri ele alınacaktır. Toplumda bu modelin oluşması, sosyal, siyasal, ekonomik gelişmelerle birlikte yaşanır. Bu nedenle ilk olarak toplumda tutunamayan tip modelinin gelişmesine ortam hazırlayan unsurlar incelenecektir. Dolayısıyla araştırmanın bu bölümünde toplumsal değişim/dönüşüm, ekonomik sorun, gelenek, modernlik ilişkisi, edebî eserler ve böylece teorik çerçeve üzerinde durulacaktır. Aynı zamanda alan yazın incelemesi yapılarak araştırma kapsamında ele alınan konular, Atay ve Dostoyevski romanlarına yönelik değerlendirilecektir.

Kavramsal Olarak Toplumsal Tipin İncelenmesi

Toplumsal değişme ve gelişmeler, farklı özelliklere sahip bireylerin oluşmasına ortam hazırlar. Bu yönde söz konusu değişimler, birey üzerindeki etkileriyle değerlendirilir. Örneğin toplumsal gelişmenin etkileri kötü olduğunda, toplumsal tip de bu yönde şekillenir. Toplumsal biçimler ve toplumdaki etkileşim alanlarını etkileyen faktörler arasında ise kültürel boyut öne çıkmaktadır. Diğer yandan moda, para, metropol ve duygusal faktörler gibi temel unsurlar toplumsal tipleri şekillendirir. Hatta yaşanan değişimler ve sorunlar da bu etkisini gösterir. Bu çerçevede toplumsal tip, sadece toplum yapısıyla sınırlı değildir. Toplumsal sorunların kültürel boyutta çözümlenmesine de aracılık eder (Alver, 2019, s. 115). Dolayısıyla toplumsal tipin oluşmasını etkileyen faktörler oldukça kapsamlıdır. Doğrudan gözlemlenebilen gelişmeler söz konusu olmakla birlikte bireysel etkilerinin belirlenmesi zor olabilir. Bu ise toplumsal gelişme ve değişimler kadar kültürel boyutta toplumsal sorunların çözümlenmesiyle de ilgilidir. Bu nedenle toplumsal tip, çok boyutlu etkileri ve sonuçları olan bir konudur.

Toplumsal tip açısından incelenen konulardan biri ekonomidir. Bu yönde yaşanabilecek toplumsal gelişmeler, sosyolojik açıdan incelenebilir. Çünkü toplumsal tip, sosyolojik ve ekonomik gelişmelerin sonucunda değişime uğrar. Bunun en belirgin örneği ise kapitalizmdir. Farklı ekonomik etkenler, toplumsal değişime ortam hazırlar. Üretilen mallar ya da bu mallara ulaşan kesimler, kitle toplumunu üretir. Kitle üretimi ve tüketimi, toplumsal yaşamda yenilikçi bir gelişme olarak yer alır. Bu ise farklı bir toplumsal tipin gelişmesine zemin hazırlar (Sunar, 2019, s. 47-49). Diğer ifadeyle yaşanan gelişmelerin sonucunda toplumsal tipler, toplumda büyük çatışmaların ya da sorunların oluşabileceği bir toplumsal tip meydana getirebilir. Aynı

şekilde toplumsal tip, farklı sonuçların gözlemlenebileceği bir etki yaratabilir. Çünkü bireyin yaşama mücadelesi, bazı kesimleri bu değişimlerle birlikte olumsuz etkileyebilir. Bu durum toplumsal tipleri, insanlar açısından önemli bir kavram haline getirir.

Toplumsal tiplerin yaratılmasında sosyolojik sonuçlar, insanları belirli sınıflarla ifade etmede kullanılır. Bu durum ise kanaatlerin toplumsallaştırılmasına neden olur. Tipleri yeniden yaratma ve keşfetme, sosyolojik bir durumdur. Ayrıca bu konu modern bir unsur olarak da toplumsal tipi oluşturur. Örneğin toplumsal tipin belirli bir toplumda ayırt edilmesi zordur. Bu gibi durumlarda ayırıcı etkenlere bakılmalıdır. Modern toplumsal tip, imaj niteliğinde olabilir. Toplumsal tipin oluşturulmasında imaj önemli bir yer tutar. Bu doğrultuda toplumsal tiplerin oluşmasında birçok etken vardır (Baker, 2010, s. 587). Toplumsal tip oluşturulurken yararlanılan kaynaklar çeşitlidir. Özellikle toplumsal tip, sosyolojik, ekonomik faktörlere dayalı gelişir. Böylece mevcut toplumda yeniden geliştirilen ve üretilen bir kavramdır.

Toplumsal Değişimde Bir Tip Olarak Tutunamayan

Toplumsal değişimin nedenleri ve sonuçları, birçok konuyla bağlantılıdır. Bu durum, Türk toplumu için yadsınamaz unsurlardan biridir. Tanzimat Dönemi ile yapısal olarak yaşanan değişimler, toplumun kimlik arayışı ya da Batılı bir devlet görünümünü kazanmaya çalışması ile sonuçlanmıştır. Dolayısıyla Türkiye için toplumsal değişim dinamikleri, birçok nedenle birlikte görülebiliyor. Ayrıca bunun sonuçlarının da farklı nedenlere dayandığı ifade edilebilir. Bu bağlamda toplumsal değişimlerin sonuçları birçok toplum tipinin oluşmasına ortam hazırlar. Örneğin Tanzimat Dönemi'nde Türk modernleşmesi, toplumsal değişimin bir eleştirisi olarak yorumlanır (Örneğin Akbulut, 2015, s. 38). Diğer yandan toplumsal değişim ve yaşanan çatışmalar, beraberinde dışlanmaya neden olur. Bu durumda ise sosyal dışlanma görülür. Sosyal dışlanma konusu, uzun dönemli zarar veren etkileriyle karşımıza çıkar. Bu ise yetenek kaybına, cari çıktının yitirilmesine, psikolojik zararlara, sefalet durumlarına, toplumsal cinsiyet ve ırksal eşitsizliklerin görülmesine, gelecek çatışmasının ve isteklendirme kaybının yaşanmasına ortam hazırlar (Topateş, 2009, s. 123). Bu nedenle sosyal dışlanma, kişinin yapabileceği şeylerden yoksun kalması ya da bırakılması anlamına gelir. Diğer yandan bunun sonuçları ve etkileri, yapılan araştırmada belirlenen sonuçlara ek olarak daha farklı bir açıdan da incelenebilir. Bu doğrultuda sosyal dışlanma, bir anlamda 'tutunamayan' insan modelini oluşturur. Farklı bakış açısına veya yaşayış biçimine sahip olan insanların toplumsal değişime uyum sağlayamaması sonucunda tutunamayan tipi gelişir. Çünkü 'tutunamayan' insan tipi, toplumsal değişimlere uyum sağlayamadığı için sosyal dışlanmaya maruz kalmıştır.

Toplumsal değişim ile birlikte sosyal dışlanma ve tutunamayan insan tipinin yanı sıra, bireyin yabancılaşması da görülür. Türk toplumunun yaşadığı ve maruz kaldığı toplumsal değişimler, bireyin yabancılaşmasına neden olmuştur. Buna göre bireyin yabancılaşmasına neden olan toplumsal değişimlerin etkisine odaklanılabilir. Örneğin insanların yeni kimlik arayışı, bireyin toplumdan yabancılaşmasına neden olmakla birlikte tutunamayan tipinin de oluşmasına ortam hazırlamaktadır. Türk toplumu için de bu örnek geçerlidir (şenverdi, 2019, s. 44). Bireyin yabancılaşması, toplumsal ve kişisel yönüyle önemli sonuçlar yaratır. Bireyin davranışları toplumsal boyutta ciddi sonuçlar yaratabilir. Bu nedenle toplumsal değişim ve tutunamayan insan tipinin gelişimi, yabancılaşma konusu kapsamında da ele alınabilir.

Toplumda Tutunamayan Tipinin Oluşumu

Birey kişiliği ile toplumsal düzen arasında kurulan ilişki önemlidir. Çünkü bu durum, tutunamayan tipinin görülmesine zemin hazırlayabilecek etkiye sahiptir. Özellikle de yürütülen mücadele sürecinde toplumsal düzen, farklı tiplerin ya da tutunamayan insanın oluşmasına ortam hazırlar (Sümen, 2019, s. 18). Dolayısıyla toplumsal düzen, temelde bir mücadele sürecine dayanır. Bu mücadele sonucunda, farklı kesimlerin ve toplumsal sınıfın gelişmesi kaçınılmaz olur. Dolayısıyla tutunamayan tipinin toplumda oluşmasında birincil faktör, toplumsal düzenin yaratılmasıdır. Tek bir toplum düzeninin oluşturulması, farklı kesimden toplumlar arasında bir çatışma yaratabilir. Böyle bir durumda ise bazı toplumlar daha öncelikli bir yere sahip olur. Ancak tutunamayan tipinin görüldüğü birey,  ne çıkmayan bir toplum ya da grupta yer alır. Bu durum temelde toplumsal düzene aykırı ve farklı bir kimlik kazanma mücadelesinde görülebilir. Örneğin Türkiye’de sosyal tiplerin ortaya çıkmasında asıl dönüşümün 1980 sonrası olduğuna değinilir. Bu dönemden sonra, ikiye ya da   e bölünen insan grupları, tip modelleri üzerinden değerlendirilir. Buna göre böyle bir sonuçla karşılaşılmasında toplum düzeni yaklaşımı, farklı gruplardan oluşan insanların da görülmesi anlamına gelir. Diğer bir ifadeyle bu gruplar, sosyal tipleri açıklar (Berber, 2012, s. 1).

Toplumda tutunamayan tipine zemin hazırlayan unsurlar arasında, toplumsal ve siyasi faktörler de yer alır. Siyasal ve ekonomik gelişmeler, tutunamayan tipinin oluşmasında önemli etkenlerdir (Apaydın, 2007, s. 49-55). Ekonomik sorunlarla yaşamaya çalışan insan, toplumda bu tür bir sorun yaşamayan birçok insanın arka planında kalır. Aynı şekilde bu durum, birçok toplumdan ayrı kalmasına da neden olabilir. Yine bir başka açıdan yapılabilecek bu değerlendirme, iktidarların toplum tarafından kabul edilmeleridir. Siyasi faktörlerin de böylece insanların sosyo-ekonomik yaşamlarına etki gösterdiği ifade edilebilir. Sosyo-ekonomik yapı, siyasi erke muhalefet edemeyen ve topluma yabancılaşan bireyi oluşturur. Bu nedenle araştırma

kapsamında ifade edilen yabancılaşma, sosyal, ekonomik ve politik unsurlar çerçevesinde oluşan tutunamayan tipini açıklar.

Gelenek ve Modernlik Bağlamında Yaşanan Toplumsal Dönüşüm ve Tutunamayan

Toplumsal gelişmeler, geleneksel olanı sorgulamayla başlayabilir. Bu durum ise farklı eleştirilerin yapılmasına ortam hazırlar. Diğer yaklaşımla özellikle burjuva kesimiyle birlikte başlayan bu sorgulamalar, toplum dinamiklerinde öne çıkmıştır (Sümen, 2019, s. 6). Eski-yeni arasında kurulan ilişki ve karşılaştırma da gelenek ve modernlik arasında bir unsur olmuştur. Türk toplumu için bu konu, özellikle de edebî metinlerde sıkça görülür. Genel olarak 1980 sonrasındaki edebî paylaşımlarda, toplumsal dönüşüm ve çatışma perspektifi ele alınır. Bu nedenle eski ve yeni ilişkisi, bireyin yabancılaşmasına neden olur (Şenverdi, 2019, s. 44). Böylece tutunamayan insan tipinin de eski-yeni çatışmasından doğduğu kabul edilebilir. Geleneksel bir toplum düzeninin yıkılması ve modern toplum gereklilikleri, yeni kimlik arayışı anlamına gelir. Toplumda bu arayışa yönelen bireyler, tutunamayan insan tipi olarak karşımıza çıkabilir. Her ne kadar mücadele etkisini gösterse de toplumun tepkisi ve kendisinin mevcut toplum düzenine olan tepkisi, sorunların da yaşanmasına ve büyümesine ortam hazırlar.

Modernlik eleştirisinin özellikle Cumhuriyet'in kurulduğu ilk dönemler için yapıldığı bilinmektedir. Genel bağlamda modernliğin bir biyopolitika meselesi olduğu belirtilebilir. Bu nedenle gelenek ve modernlik arasındaki ilişki, bir kutuplaşma doğurmuştur. Türkiye'deki yeni kimlik arayışlarında modernleşme etkisi ve niteliği, böyle bir kutuplaşmanın sonucudur. İnsan ilişkilerinde, alışkanlıklarında ve yaşam şekillerinde, bu değişimler görülür. Bunlar ise bir anlamda toplumsal dönüşüm olarak yorumlanabilir. Bireyin dönüşümüyle birlikte başlayan toplumsal dönüşüm, sosyal tiplerin ve böylece tutunamayan modelinin oluşmasına zemin hazırlar (Çöllü, 2019, s. 168-170). Bu bağlamda geleneksellik ya da modernlik algısı, toplumda kutuplaşmalara ortam hazırlar. Modernleşme atılımları ve etkileri bağlamında bu ölçütler, Türk toplumunda ciddi çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca bu yönde değerlendirme, gelenekselden moderne geçiş ve modernden de postmoderne geçiş ilişkisi üzerinden açıklanır. Bu durum ise belirsizliklerin yaşanmasına ve aynı zamanda çelişkilerin doğmasına neden olur. Bu çelişkiler özellikle çatışmalara ortam hazırlayan, şiddet olaylarının yaşanmasına neden olan sonuçlarla birlikte ele alınır. Bunların alt yapısı ise toplumsal dönüşümle birlikte başlar. Sosyal tipler de yine bu dönüşümle oluşur. Dolayısıyla ayrı değerlendirme yapmaya gerek kalmadığı vurgulanabilir (Yazıcı, 2013, s. 350). Bu kapsamda geleneksel ve modernlik arasındaki ilişki, eski-yeni çatışmasının doğmasına neden olur. Bunların da toplumsal dönüşümüne ortam hazırlamasına etki eder. Sosyal tiplerden tutunamayan modeli de bu konularla ilişkilendirilerek geliştirilir.

Ekonomik Sorunların Toplumda Tutunamayan Tipinin Ortaya Çıkmasına Etkileri

Kültürel ve toplumsal değişimlerin yanı sıra ekonomik değişimler de tutunamayan tipini açıklamada önemli bir yer tutar. Ekonomik ihtiyaçlardan ve sosyal hayattan uzak yaşayanların ayrıcalıklı insanlar olarak görülebileceği varsayılabilir. Aynı zamanda ekonomik açıdan sorun yaşayan kişilerin de daha çok sorun yaşayacağı belirtilebilir. Örneğin 1980’lerde ekonomi politığının Türkiye için deneyimi, 1970’lerin ekonomik krizinin etkileriyle birlikte devam eder. Aynı şekilde ekonomik sorunların da yaşanmasına neden olan krizler, toplumu ciddi ölçüde etkiler. Ancak krizin hızlı bir şekilde atlatılması amacıyla yapılan çalışmaların Türkiye’de etkin olduğu vurgulanabilir. Bu durum ise toplumda ciddi sorunların yaşanmasına zemin hazırlar (Sümen, 2019, s. 17-25). Ayrıca ekonomik sorunlar ve toplumda yabancılaşma arasında ilişki kurularak da bir değerlendirme yapılabilir. Özellikle de bu konu, kapitalist toplumlarda yaygın bir şekilde görülür. Karl Marx’ın bu yöndeki görüşleri, yabancılaşma ile iktisadi etkenler arasındaki ilişkiyle incelenir. Bireyi yabancılaştıran unsur, kapitalizmdir (Şenverdi, 2019, s. 11). Dolayısıyla Türkiye’nin 1970’lerden sonrası için bu tür bir değerlendirme, kapitalist toplumda görülen çatışma kapsamında açıklanabilir. Toplumsal çatışma ve sonuçlar, kapitalist toplum şeklinin doğmasına ortam hazırlar. Bu ise bir yönüyle tutunamayan tipini karşımıza çıkarır. Bir yandan topluma uyum sağlama sorunu diğer yandan da bireyin kendini gerçekleştirme problemi tutunamayan tipini oluşturur. Dolayısıyla bu tip, özne ve iktidar çatışması zemininde karşımıza çıkar. Toplumdaki gelişmelere uyum sağlayamayan birey çatışma yaşamakta ve toplumdan da uzaklaşmaktadır.

Türkiye’nin tarihsel sürecinde toplumsal dönüşüm, sosyal ve ekonomik sorunlara yönelik yaşanmıştır. Ekonomik hayatın devamlılığından beklenenler, toplumun her bir bireyi için önemlidir. İnsanların kaliteli bir hayat yaşaması, ekonomik sorunlarla mücadele edilmesini ve sosyal sorunların önlenmesini gerektirir (Özaydın, & Öztürk, 2020, s. 207). Bu yönde ekonomik, kültürel, toplumsal dönüşümlere dayalı sonuçlar, sosyal tiplerin oluşmasında ayırıcı özelliklere sahiptir. Çünkü bu tür gelişmelerle birlikte sosyal tiplerden ‘tutunamayan’ modeli oluşabilir. Genel bağlamda tutunamayan modeli, ekonomik sorunların etkisiyle birlikte yaşanır. Dolayısıyla insanların yaşama olanakları ve karşılaştıkları genel sorunlar, özellikle de toplumda dışlanmaya neden olur. Diğer bir ifadeyle dışlanma ve toplumda yabancılaşma, tutunamayan modeline birer örnektir. Bu nedenle tutunamayan tipi incelenirken özellikle de ekonomik sorunlardan kaynaklı problemler dikkat çeker. Edebiyat ve sanat alanında, o toplum yapısına yönelik özellikler, bu problemler çerçevesinde ele alınır. Bu incelemelerin yapılabilmesi için edebî anlatımların değerlendirilmesi önemlidir.

Toplumda Tutunamayan Tip Örneğinin Edebi Eserlerde Yansımaları

İnsan; düşünceleri, duyguları ve gereksinimleri itibarıyla karmaşık bir varlıktır. İnsanın iç dünyasını şekillendiren unsurlar, edebî metinlere yansır. Ancak genel olarak bir edebî metin kurgusal kabul edilir (Yüce, 2016, s. 105). Bunun yanı sıra ise bu kurgu temelleri, toplumsal izleri beraberinde taşır. Örneğin Oğuz Atay eserlerinde bu konular, tutunamayan tip örneğinin edebî eserlerde işlenmesine ortam hazırlar. Genel olarak ele alınan konular arasında ise aydınlar, bulundukları toplumda kendini gerçekleştiremeyen insanlara odaklanır. Bu insanların var olma çabasına destek olmaya çalışırlar. Dolayısıyla varoluşun gerçekleşmesi için aydın birey, toplumu eğitmesi gerektiğini anımsar ve bir aydın profiline bürünür. Oğuz Atay eserlerinde, Türk aydın insanının bu yöndeki tutum ve etkisi açıklanır. Yapılan açıklamalar dikkate alındığında, topluma ışık olacak bir aydının ne tür bir anlam ifade ettiği düşünülür (Tural, 2017, s. 37). Ancak burada özellikle de aydın insanın toplumda tutunamayan insan olarak gösterildiği de dikkat çeker. Bu açıklama, toplumdan biri olma ya da olamama sorunsallığına bakmayı gerektirir. Diğer ifadeyle topluma hitap eden aydın ilişkisi, Türk toplum ve insanına bakış açısıyla değerlendirilir. Aydınlar, toplumsal rolleri gereği aydın sınıfın ortaya çıkmasında önemli bir rol üstlenirler. Bu kapsamda toplumsal devrimlerin üstünde ve ötesinde bir rol oynarlar. Aydınlarla birlikte yeni bir yaşam biçiminin oluşmasına yönelik gerçekçi bakış açısı oluşturulabilir. Ancak bu kapsamda değerlendirme, gerçek aydın ya da aydın olabilmenin kuralıdır (Genç, 2006, s. 158). Bunlar genel bağlamda edebî eserlerde yansıtılırken, toplum yapısıyla uyumluluk konusu da ön plana çıkar. Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanı da bu doğrultuda incelenebilir. Eserde tutunamayan tipi, Türkiye'nin toplumsal ruhuna ve gerekçelerine yönelik işlenir. Diğer bir ifadeyle ise bu romanda tutunamayan insan, Türkiye'nin toplumsal gerçekliklerinin de bir parçasıdır.

Tutunamayan insan modelinin edebî eserlerde incelenmesi, yalnızca Oğuz Atay eserleri ile sınırlı değildir. Türk yazarlarının eserlerindeki karakterler, toplumdan dışlanan, soyutlanan, görmezden gelinen, izole edilen insan tipiyle yer alır. Bunlar tutunamayan modelini işaret eder. Ömer Seyfettin, Ahmet Hamdi Tanpınar, Rasim Özdenören gibi yazarların da kitaplarında tutunamayan tip modellerine rastlanır. Bu yazarlar da Türkiye'nin toplumsal değişimleriyle gelişen karakterleri kitaplarında işler. Aynı şekilde başka ülkelerde de bu kapsamda konuların incelendiği görülür. Bunlara örnek olarak ise Albert Camus, Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, Honoré de Balzac, Gabriel García Márquez verilebilir. Edebî eserlerde toplumsal bir gerçeklik aktarımı, örnek anlatımlar üzerinden çoğaltılarak okuyucuya sunulur. Burada ise toplumsal gerçekçilik yaklaşımı baz alınabilir. Toplumsal gerçekçilik, doğallığın sanat içinde olduğu gibi aktarılması ya da duyguların derinlemesine işlenmesidir. Gerçekçi anlatımın duyguları analiz

etme yaklaşımı, edebî eserlerin önemini artırır (Gündüz, 2011, s. 32-34). Bu çerçevede toplumsal gerçekçilik, yön gösterici olarak eserde işlenir. Dolayısıyla edebî eserlerde tutunamayan insan tipi, çeşitli özellik ve sonuçlara dayalı incelenir.

Tutunamayan Tipinin Romanlara Yansıması

Toplumsal değişim, dönüşüm ve bunların edebî eserlere olan yansıması kaçınılmazdır. Bu araştırma özelinde de toplumsal değişimlerin karakterler ve olaylar üzerinden açıklamaları, Oğuz Atay ve Dostoyevski romanları kapsamında yapılacaktır. Dolayısıyla tutunamayan tip modeli, romanlarda işlenme şekline göre incelenecektir. Genel bağlamda bu yönde yapılmış çalışmalarda yoksulluk, yalnızlık ve intihar kavramları üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda tutunamayan tip örneği için araştırma kapsamında bu tür konulara bakılacaktır. Böylece araştırmanın bu bölümü, değinilen bu konular kapsamında tamamlanacaktır.

Tutunamayan tip modeli ve yoksulluk.

Edebî eserlerde anlatılan tutunamayan insan modelinin oluşum nedenlerinden biri yoksulluktur. Toplumda önemli bir etki bırakan bu konu, yoksul hayat görünümünün edebî kaynaklara aktarımı şeklinde yorumlanabilir. Bu kapsamda yoksulluğun romanlarda işlenmesine değinen Sümen (2019, s. 28), “fukara edebiyatı” şeklinde bunu yorumlar. Yoksulların, köylülerin ve işçilerin üzerinden yapılan kurguların amaçları sorgulanabilir. Toplum sorunları ile yurt gerçeklerine ne oranda yol gösterici olduklarına da değinilebilir. Buna göre edebî türlerden romanlarda, gerçekçi bir edebiyat yaklaşımı önemli bir yer tutar. Yoksulluğun gösterilmesi kadar, toplumsal yapıyı ele alan bu konunun etkileri ve sonuçları incelenmelidir. Aynı zamanda çözümleyici bakış açısı da öneme sahiptir. İfade edilen bu ilişki önemlidir. Çünkü edebî türler arasında romana bakış açısı, kullanılan tiplerin özelliklerini gösterir. Zaman içerisinde bu tiplerin özellikleri değişebilir. Ancak dönemselsel olarak toplumu yansıttığı için yol gösterici olması beklenir. Gündüz (2016, s. 787) çalışmasında belirtildiği üzere, 1950’li yıllarda roman, aydınlanma ya da aydın bakışının hâkim olduğu özelliklerle sınırlıdır. Ancak 1960’lı yıllardan sonra romanda ciddi değişimler kendisini göstermiştir. Özellikle de insanı tanıma ya da aydınlatma fikri, romancının tepeden topluma baktığı bir araç niteliğine dönüşür. Romancının kendisini ilahi güçlerle donattığını ifade eden çalışma, özellikle de toplumdaki bazı durumlardan yola çıkarak aktarılmıştır. Bu ise romanlarda işlenen konuların, güçlendirilme aracı olarak görülmesini ele alır. Örneğin bu durum, köy romanlarıyla kendine yer edinmeye çalışır. Okuyucuya yakın olan bir aktarımı benimseme aracı olarak köyler, yoksulluğu ele alma fikrinde ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla bu durum romanlarda da yaygın bir şekilde görülür. Bu nedenle yoksulluk, Türk romanında özellikle 70’li yıllarla

kendine yer edinir. Ancak genel olarak değerdendirmeler, tutunamayan tipinden yola çıkarak da yapılabilir. Yoksul insanın yaşam standartları ve kalitesi, tutunamayan tipinin oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Özellikle de kırsal kesimlerdeki bu tür insanların merkezi yerlerde bunu daha çok hissedecekleri bir ortam, romanlarda işlenir. Cumhuriyet'in ilk yıllarını baz alan aktarımlar ise oldukça geniş bir skalada okuyucunun karşısına çıkar.

Yoksulluk kavramı üzerinden romanlarda anlatımlar, 70'li yıllarla birlikte başlar. Buna ilişkin değerdendirmelerin temeli ise 1930'lu yıllara dayanır. Bu yönde değerdendirmeler roman örnekleri üzerinden verilebilir. Aka Gündüz'ün *Üvey Ana* (1933), *Yayla Kızı* (1940), *Sansaros* (1934) gibi eserlerinde yapılan aktarımlarda köy insanı işlenmiştir. Aynı şekilde Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara'nın yoksul insanların anlattığı da belirtilebilir. Bu kapsamda toplumsal dönüşüme bağılı sosyal, ekonomik, politik gibi faktörlerin toplum yapısına işlenme özellikleri incelenebilir. Genel bağlamda bunlar, eserlerde dikkate alınan bir konu olarak dikkat çeker. Bu eserlerde yokluklardan kurtulma mücadelesinin baskın geldiğı görülür. *Sansaros* eserinde ele alınan bu konu, toplum dinamiklerinin edebî ürünlerde işlenmesi olarak açıklanır. Toplumsal gerçekçilik yönüyle anlatılan olaylar, mevcut durumları/süreçleri açıklama potansiyelindedir. Ancak özellikle de üzerinde durulan konu, tutunamayan insan modelidir. Köyünü terk etmiş ve kente gelmiş bireyler, tutunamayan tipinin bir yansımasıdır (Karagülle, 2012, s. 26-27). Böyle bir açıdan yoksulluk, tutunamayan insan tipi üzerinden aktarılır.

Cumhuriyet sonrası romanlarda teknik malzeme, konunun anlatımını şekillendirir. Bu açıdan birtakım unsurların ele alınışı üzerinde yönlendirici bir etkiye sahip olan malzemelerdir. Cumhuriyet'in erken dönem romanlarında mekân daha çok Anadolu, kent, kasaba ve köylüdür. Genelde üç şablon üzerinden konu işlenir. Buna göre birincil grup, yoksul, cahil köylüleri ve dolayısıyla da sömürülenleri oluşturur. İkinci grupta ise ağa, imam, muhtar, parti temsilcileri anlatılır. Üçüncü grup, ikinci grupta yer alanlarla mücadele eden öğretmen, çağdaş değerdere önem veren kaymakam, doktor gibi insanları kapsar. Buna göre romanlarda söz konusu bu ilişkilerde birinci grup, diğer gruplarla bağılantılı olabilmekle birlikte temelde toplumsal sorun olarak yansır (Gündüz, 2016, s. 788). Özellikle tutunamayan insan modelinin oluşturulmasında yoksul ve cahil köylü ilişkisi, Anadolu roman anlatımlarında Türkiye için bir model niteliğinde görülür. Söz konusu anlatımlarda yoksulluk, her toplumda görülebilir. Bunun yansımaları ise diğer ülke örnek modelleri kapsamında da işlenir.

Türk edebî eserlerinde yoksul insan, tutunamayan insan tipi örneğı olarak görülebilir. Bu durumun yanı sıra dünya klasikleri örneklerinde de yine aynı şekilde bu izlere rastlanılır. Bu bağlamda ise Franz Kafka'nın *Dönüşüm* (1915) eseri örnek gösterilebilir. Bu eserde yoksulluk, karakter Gregor Samsa ailesini etkiler. Babasının öğle yemeklerini banka

müstahdemleriyle birlikte yemesi, annesinin yabancıların çamaşırlarını yıkamak için çabalaması ve dünyanın üzerindeki yoksullukların onlara yüklenmesi şeklinde bir anlatım hakimdir. Gregor Samsa ailesi, yoksulluklarının bir sonucu olarak toplumdan dışlanır. Ayrıca toplumdan yabancılaşması gibi sorunlar, yoksul olan ve sürekli çalışması gereken insanlar olarak eserde aktarılır (Konmuş, 2007, s. 218-219). Yoksulluk, tutunamayan insan modelinin toplumda görülmesinde önemli bir yere sahiptir. Başka bir örnek ise Panait Istrati'nin *Sokak Kızı* (1934) kitabına ilişkin verilebilir. Bu romanda yoksulluk ve dışlanmışlık, toplum içinde tutunamayan insan modeliyle karşımıza çıkar. Dışlanmışlık, kötü ve toplum tarafından hoş karşılanmayan bir yerde karakterin hayatının devam etmesi olarak yansır. Buradaki izlenim, çocukluk döneminde yaşadıklarıyla kendisine biçilen kader görüşüdür. Ailesinden mutsuz olan kızın büyüyünce mutsuz olacağına yönelik inanç, eseri bir başka boyuta taşır. Bu yönde bir aktarım eserde şu şekilde kaleme alınmıştır (Istrati, 1974, s. 60): “Her şey çocukluktan gelir, her şey onun üstüne bina edilir; apaçık gözlerinin önünde hayatla ilk karşılaştığımız andır bu. Eğer hayat korkunç bir cadalog yüzü ile karşımıza dikilirse ondan nefret ederiz ve kötü kişi oluruz.” Bu nedenle yoksulluk etkisi ve kötülüğün birleşimi üzerinden açıklama yapılır. Kitapta tutunamayan insan modeli de bu örnek üzerinden geliştirilir. Dolayısıyla romanlarda tutunamayan tipi, yoksulluk ve bazı sonuçlara neden olan etkileri ve yansımaları da kapsar. Yoksulluk ve kötülük yapma, kötü yolda arkadaşlar edinme, mutlu olamama gibi unsurlar da yine bu örnekler kapsamında işlenir.

Tutunamayan tip modeli ve yalnızlık.

Romanlarda işlenen konulardan olan yalnızlık, bireyin yabancılaşmasına neden olan durumlardan biri olabilir. Bununla birlikte birey, yabancılaşma sonucunda da yalnızlığa maruz kalabilir. Genel olarak toplumda var olma mücadelesi gösteren insan, tutunamayan tipi olarak görülebilir. Yalnız kalma ya da yalnız bırakılma durumuna maruz kalması, bunun en önemli sonuçları arasında yer alır. Romanlarda kişisel ve toplumsal nedenler, yalnız kalmanın birer girdileri de olabilir. Ancak genel olarak yalnızlığın işlendiği romanlarda kahramanlar, bu durumdan hoşnut olmayan bireyler olarak görülür. Aynı zamanda kendilerini ispatlamaya çalışan karakter biçimiyle de karşımıza çıkar (Şenverdi, 2019, s. 81). Bu yönde ise taklit yapma, kendilerini daha farklı gösterme gibi sonuçlar, tutunamayan tip modelinin özellikleri haline gelir. Bu tür davranışlarla geçici çözümlere dayalı tutum sergilenir, ancak problemlerin daha çok artması da söz konusudur. Çünkü birey, devamlı olarak yaşadığı topluma, çevreye kendini kabul ettirmeye çalışır. Bu nedenle tutunamayan tip modeli ve yalnızlık, romanlarda ön plana çıkan anlatımları da işaret eder. Bu kapsamda bir örnek, John Steinbeck'in *Fareler ve İnsanlar* (1945) kitabı üzerinden verilebilir:

Bizim gibi çiftliklerde çalışan insanlar, dünyada yapayalnızdırlar. Ne kimseleri vardır ne bir yurtları. Bir çiftliğe gider, orada beş on para biriktirir, sonra şehre inerek hepsini harcarlar... Para biter bitmez de başka bir çiftlikte didinmeye giderler. Umacak hiçbir şeyleri yoktur yarından. Bize gelince iş değişir. Bizim umduğumuz var. Bizim konuşacak, bize ilgi gösterecek bir kimsemiz var. Gidecek başka bir yeri olmadığı için bir meyhanede oturup bütün parasını harcayanlar gibi değiliz biz. Ötekiler kodese girecek olsalar, geberip gitseler de kimsenin umurunda olmaz. Ama biz öyle değiliz. Niçin öyle değiliz? Çünkü benim için sen varsın, senin için de ben varım da ondan (Steinbeck, 1995, s. 16-17).

Steinbeck, iki kişinin birbirini anlama ve sadece birbirlerine tutunma yaklaşımını yalnızlıkları üzerinde açıklamıştır. Toplumda tutunamamış, ancak bir yerlere gelme ya da hedefe ulaşma biçimlerine yönelik mücadeleler, yalnız insanlarda daha çok görülür. Bu roman örneğinden yola çıkıldığında, yalnızlığın da eserlerde birçok boyutla ele alınabileceğinden bahsedilebilir.

Edebî eserlerde, yalnız kalma ya da bırakılma örneği üzerinden değerlendirmeler, Türk romanlarına yönelik de incelenebilir. Selim İleri'nin romanlarında bu konuya teması, önemli bir örnektir. İleri'nin romanlarındaki yalnızlık, genel olarak bireysel yalnızlık olarak ifade edilebilir. Yazar, genelde bilinçli bir bireyselleşmenin sağlıklı toplum yapısı için gerekli olduğuna değinir. Romanlarındaki bu tarz anlatım, yazarın sevdiği yalnızlık hallerini ifade eder. Ancak bu doğrultuda yalnızlığa bakış açısı sorgulanabilir. İletişimsizlik ve içe kapanma etkisine dayanılarak gelişen yalnızlık biçimleri, *Bodrum Dörtlemesi* (1976-1980) romanında, “herkes için geçerli tek yaşama biçimi” olarak ele alınmıştır. Bu çerçevede ise yalnızlık, bireyselleştirilerek gerçekleştirilebilecek bir faktördür. Bu durumun özü itibarıyla sonuçları, toplumdan uzaklaşmaya neden olma boyutuyla eleştirilebilir (Mengi, 2012, s. 129). Dolayısıyla bireyi yalnız kalmaya iten nedenlere göre de yorum geliştirilebilir. İnsanlardan kaçışın temel nedenleri, daha çok mutlu olmakla ilgili bir değerlendirmeye karşımıza çıkar. Burada da yine tutunamayan insan modelinin geliştiği görülür. Bu doğrultuda ise yalnızlık açısından bireysel yalnızlığa önem veren bir roman, toplumsal bir sorun ve izlenim olarak da yorumlanabilir.

Romanlara bir diğer örnek, Sabahattin Ali eserlerine yönelik incelenebilir. Özellikle de fazla göze çarpan tema olarak bedbinlikten bahsedilebilir. Ayrıca yalnızlık kavramı üzerinden bunun yansımaları vardır. Bedbin insanlar, genelde diğer insanlarla ve kendisiyle sağlıklı bir iletişim kuramaz. Bu çerçevede her şeye sırt çeviren insan modeli, toplumda yalnız kalmaya ve tutunamamaya maruz kalır. Aynı şekilde sosyo-psikolojik yönüyle kahramanlar, bedbinlik yapılarıyla ilgili bir izlenim yaratabilirler. Ayrıca Sabahattin Ali'nin eserlerinde kahramanların

genel özellikleri, umutsuz kahramanların çok fazla olmasına yönelik incelenir. Para ve mevki peşinde koşanların daha mutlu oldukları ve yoksul olanların da daha mutsuz oldukları izlenimi vardır (Uluslan, 2019, s. 50-51). Yalnızlığın genel bağlamda romanlarda ele alınışı, yine bu çalışma kapsamında, iki ayrı şekilde değerlendirilir. Herkese ya da başkalarına benzememe isteğiyle birlikte yalnızlaşma görülebilir. Toplumda tutunamayan insan modeli olarak bu durum, yalnızlığı bilinçli bir kurtuluş şekli olarak görmektir. Aynı şekilde bu tür davranışları sergileyen kahramanların pasif olduğundan da bahsedilebilir. Ancak yalnızlığı sonlandırmak gibi aktif bir girişimde bulunmaz. Yine bu durumda, bilinçli yalnızlık şeklinin hâkim olduğuna değinilebilir. Bu bağlamda ilişkilendirmelerde yalnızlığın en etkili şekli ve sonucu, melankolik kişilik yapısında vardır. Dolayısıyla yalnızlık hissi ve etkileri, romanlarda bu tür çıkarımlara yönelik değerlendirilir. Tutunamayan tipinde yalnız bireyin davranışları, ciddi problemlerin bir kaynağı şeklinde yorumlanabilir. Çünkü bu tür bireyler, sadece kendi hayatlarını etkileyen bir davranış geliştirmekle sınırlı kalmaz, oldukça etkili sonuçlarla da bunu gösterebilir.

Tutunamayan tip modeli ve intihar.

Edebî ürünlerde intihar konusunun işlenmesi, bir felaketin sanat haline getirilme eylemi olarak değerlendirilir. Albert Camus'un intihar kavramıyla ilgili görüşü ise genel olarak sanat yaratma aracı olarak yorumlanır. Yazarlar, intihar kavramına değinerek birçok görüş geliştirir. Burada ise öne çıkan konular arasında olan intihara neden olan faktörlere değinilir. Bu bağlamda intihar, sanat içerisinde her daim kendine yer edinmiş olmakla birlikte edebî eserlerden romanlarda bunun aktarımı, toplumsal ölçütlere göre farklı şekillerde işlenir (Ulutaş, 2006: 36). İntihar, toplumda tutunamayan insan modeli örneği üzerinden incelenir. Bu durum özellikle kişinin kendisine ve çevresine yabancılaşmasının sonucunda gerçekleşebilir. İntihar kavramı, Kaan Arslanoğlu'nun *İntihar-Zamanımızın Bir Kahramanı* (1988) romanında geçen bir olgu üzerinden de incelenebilir. Romanda, kahramanlardan biri olan Erdem'in varoluş mücadelesi göstermesi, bunalım yaşaması, topluma yabancılaşması gibi konular işlenir. Bunun yanı sıra kahramanın kendine de yabancılaştığı görülür. Modern insan şeklinin tutunamayan insan modeliyle toplumda yer edindiği dikkat çeker (Yayla, 2017, s. 103). Dolayısıyla da bu tür davranışlar sonucunda kahraman intihara kalkışır. Tutunamayan insan tipinin örneklerinden biri olan intihar, önemli bir konu olarak karşımıza çıkar.

Romanda intiharın yansımaları ise oldukça farklı konulara ilişkin değerlendirilir. Bu bağlamda intihar, kişinin yalnız kalmasıyla gerçekleşebilecek bir durum olabilir. Bunun yanı sıra ise yoksulluk gibi durumlar çerçevesinde de gerçekleşebilir. Aynı şekilde başka bir örnek, tutunamayan insan tipinin roman içeriğine yönelik değerlendirilebilir. Murat Uyrkulak'ın *Tol* (2002) eserinde intikamın temel amaçları sıralanmıştır. Bunlar arasında; hayata müdahale

etmeme, mücadele göstermeme gibi etkenler bulunur. Ayrıca bireyin istediği tarzda bir hayat yaşayamaması da bu kapsamda yorumlanabilir. Bu bağlamda hayata müdahale edememenin sonucu intihardır. Dolayısıyla intihar, çok boyutlu bir kavram olarak romanlarda işlenir. Tutunamayan insan modeli örneği üzerinden ifade edilen örnekler yorumlandığında, intiharın çeşitleri ve etkileri, genel olarak toplum yapısıyla ilgili de değerlendirilir. İntihar eylemi, ötekileştirilmiş ve dışlanmış insan için ön plana çıkar (Sümen, 2019, s. 88-89). Bu insanların, yani tutunamayan insan modelinin etkileri baz alındığında, kurtuluş ve kaçış olarak gördükleri de yorumlanabilir (Çopur, 2020, s. 72). Dolayısıyla intihar ve etkileri, tutunamayan insan tipinin en belirgin örneği olarak romanlarda işlenir.

Alan Yazın Derlemesi

Tutunamayan kavramı ve romanlardaki tutunamayan tiplerinin kuramsal çerçevesi ele alındığında, toplumsal gelişme ve değişmelerin etkili olduğu görülür. Edebî eserlerde bu tipin kullanılması sırasında ön plana çıkan merhamet, vicdan, yalnızlık, din, sıradan insan gibi bazı özelliklerin de olduğu dikkat çeker. Araştırmada incelenecek Atay ve Dostoyevski romanları kapsamında da bu çeşit örneklerle değinilecek. Bu çerçevede eserlerdeki değerlendirmelerden yola çıkılarak incelenecek tutunamayan tipinin yanı sıra, alan yazın incelemesinde bu kapsamda yapılmış çeşitli araştırmaların da olduğu görülür. Özellikle de Atay'ın tutunamayan tipinde bu örnekler, *Tutunamayanlar* romanından yola çıkılarak geliştirilir. İntihar konusunun romanlar için öne çıkan bir konu olduğu dikkate alınmakla birlikte *Tehlikeli Oyunlar* romanında da aynı şekilde tutunamayan tipinin bulunduğu görülür. Bununla birlikte Dostoyevski'nin romanları da tutunamayan tipi kapsamında ele alabileceğimiz birçok kahramandan oluşur. Dini konuların ön plana çıktığı görülmekle birlikte yeni bir Rus kimliğinin de inşa edildiğinden bahsedilebilir. Bu bağlamda romanlarda tutunamayan kahramanların özelliklerinde benzerlikler ya da farklılıklar olduğu dikkat çeker.

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanı, mizah ve hiciv öğelerinin ön plana çıktığı bir eserdir. Apaydın (2007, s. 45-46) çalışmasında, romandaki modernist tekniklerin, çok katmanlı yapıların öncelikli olduğundan bahsedilebilir. Türk aydınlarının var olma sorunları, yabancılığa neden olan gelişmeler üzerinde durulur. Burada genel olarak benzersiz ironiyle aktarımlardan da bahsedilebilir. Dolayısıyla bu araştırmada aydınların genel özellikleri ve yabancılaştırmanın oluşması ele alınır. Tutunamayan tipi özelinde bir ilişkilendirme yapılırsa, yabancılaştırmanın en önemli sonuçlarından birinin bu tiple geliştiği söylenebilir. Aynı zamanda Şenverdi (2019, s. 64) çalışmasında da Atay romanlarında yabancılaştırmaya bakılmıştır. Bu yabancılaştırmanın önemli bir etkisi ve sonucu, kahramanların her ne kadar burjuva hayat tarzına sahip oldukları görülse de içinde bulunulan bu duruma uyum sağlayamadıkları görülür. Özellikle de aydın

kişiler ne tam anlamıyla yereldir ne de modern olabilmışlardır. Karaca (2011, s. 29-30) çalışmasında bu kapsamda bir değerlendirme yapılmıştır. Tutunamayan tipinin evrensel genlerine değinilmiş ve Rus edebiyatındaki küçük insan ve gereksiz insan örneklerinin Atay romanlarında da geçtiği ifade edilmiştir. Tutunamayan tipini geliştirirken Rus yazarlardan etkilendiği söylenebilir. Bu kapsamda ise Dostoyevski öncelikli bir konuma sahip. Gereksiz, küçük insan tipleriyle birlikte tutunamayan kahramanların yaşantıları, intihar ya da yalnızlık şeklinde sonuçlanır. Bu ise ölümü arzulayan kahramanların ya da acıyla hayatlarını devam ettiren birçok kahramanın olduğunu gösterir. Oruç (2006, s. 53) çalışmasında tutunamayan tipindeki kahramanların yalnızca *Tutunamayanlar* eseriyle sınırlı olmadığı, romanların tamamında bulunduğu, ironik anlatımın hâkim olduğu ifade edilmiştir. Romanlarında tutunamayan karakteri, insan dışı bir varlık olarak görülen, toplumda zayıf olan, ezilen, dışlanan kişi olarak gösterilir. Odacı (2009, s. 638) çalışmasında ise tutunamayan tipi özellikle de Turgut'un zihin dünyasıyla gelişir ve Selim merkezlidir. Bu şekilde kahraman, Selim, Hz. İsa ve Hamlet arasında tutunamayan tipi tanımlar. Buna göre romanlarda tutunamayan karakterin fazla olduğu görülebilir. Keskin (2018, s. 47) çalışmasında, Atay'ın tutunamayan tiplerine bağlı olarak yersiz ve yurtsuz kalma konuları ele alınmıştır. Türkiye'nin geç modernleşmesinde sorun yaşayan kahramanların yersiz-yurtsuz kaldığı dikkat çeker. Aynı zamanda yoksulluk etkisiyle kahramanların hayata tutunabilme zorluklarının da fazla olduğundan bahsedilir. Bu şekilde ise kahramanlar tutunamayan tipleri oluşturur. Demir (2015, s. 76) çalışmasında ise aydın meselesine bakılmış ve Atay'ın romanlarına yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. *Tutunamayanlar* romanında Turgut'un başarısız evliliğinden sonra ve *Tehlikeli Oyunlar* romanında Hikmet'in evlilik tecrübesinin etkileri yazarlık süreçlerinde önemli faktörlerdir. Burada kahramanlar, tutunulacak tek dal olarak yazmak eylemine odaklanmışlardır. Sümen (2019, s. 69) çalışmasında ise tutunamayan tipi, kimlik sorunu çerçevesinde değerlendirilmiştir. Özellikle de Atay'ın Selim'i, her şeyi kendi kalıbına sokmaya çalışan topluma karşı, arzusunu üretmeyi amaçlayan bir taktik kullanır. Kimlik sorunu bir çatışma yaratır. Çatışma ise toplumsal yapıda önemli konular haline gelebilir. Bireyin tutunamamasının temelinde de böyle bir faktör yatar. Geneli (2021, s. 85-86) çalışmasında ise Selim'in tutunamayan karakteriyle toplumda tutunamayan tipler arasında bir ilişki kurduğuna değinilir. Özellikle de Hz. İsa'ya benzetilmesi yönüyle de anlamlı dilin oluşturulması ve kazanılması sağlanır. Kadak (2019, s. 60), tutunamayan tipini incelerken Atay'ın tutunabilmiş gibi görünen ancak tutunamayan bir karakter olan Turgut'u yarattığı ifade edilir. Kahramanın iç yolculuklarına ve öz benliklerine kavuşmada ironik bir anlatımın olduğu belirtilir. Sakallı (2011, s. 1717), Atay'ın romanlarındaki tutunamayan karakterinin oluşmasında özellikle de Rus romanlarının etkili olduğunu ifade etmekle birlikte Dostoyevski'nin karakterlerine benzer olan davranışların da

bulunduğunu belirtir. Hatta bu konuda, Oğuz Atay ve Dostoyevski arasında metinlerarası ilişkilerin fazla olduğu, Dostoyevski'den esinlenerek kahramanlarını kendi iç dünyasında geliştirdiği yorumlanır. Ancak burada önemli olan yepyeni ve özgün karakterlerin oluşturulma başarısıdır. Temelde her iki yazarın kendi dönemlerini yansıtan olay ve değerlendirmelerde bulunmaları dikkate alınabilir. Dostoyevski hakkında yapılan çalışmalar da bu bağlamda tutunamayan eksen çerçevesinde birçok karakteri inceler. Ayrıca Atay'ın bu yönde Dostoyevski'nin *Ezilenler* romanından da esinlenerek karakterleri oluşturduğu ilişkisi kurulur.

Atay'ın tutunamayan karakterine benzer şekilde anlatımların Dostoyevski'nin tutunamayan karakteri için de geçerli olduğu söylenebilir. Aynı şekilde her iki yazarın romanlarında tutunamayan tipi de birlikte incelenir. Keskin (2018, s. 59) çalışmasında Dostoyevski'nin kahramanlarına yönelik bir görüş, insanın özgür iradesi, aklın sınırlarının dışına çıkıldığında farkına varılır. Bunu kabul eden kahramanlar, özgürlük adı altında diledikleri her şeyi yapan karakterler olarak karşımıza çıkar. Bu örnekte ifade edildiği gibi Dostoyevski'nin aydın tiplerinin özellikle özgürlük odaklı olduğu ve sosyalist bakış açısıyla yaşadıkları görülür. Rus kimliğini oluşturma açısından böyle bir değerlendirme yapan Dostoyevski, dönemin sorunlarının da buna bağlı olduğunu ifade eder. Bu kapsamda Atay'ın tutunamayan tipini oluşturmada Dostoyevski'nin kahramanlarındaki özgürlük konusu incelenebilir. Sakallı (2011, s. 1716-1717), Atay'ın *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan* kitabı dışında diğer romanlarında, Dostoyevski'nin kahramanlarından izlerin olduğunu ifade eder. Aynı zamanda Türk edebiyatındaki en yoğun Dostoyevski etkisi olarak kabul edilir. Buna göre genel bağlamda tutunamayan karakterinden benzer örneklerin de bulunması ve mukayeseli bir inceleme yapılması doğaldır. Her iki yazar arasında bir ilişki kuran Gürle (2018, s. 223), Atay'ın Dostoyevski'ye olan benzerliğini varoluş kaygısı üzerinden ifade eder. Bu bağlamda karakterlerde görülen varoluşsal parçalanmışlığın özellikle Turgut ve Selim için geçerli olduğundan bahsedilir. Tutunamayan tipi de özellikle incelenir. Ayrıca Şenverdi (2019, s. 59), Dostoyevski romanlarında kahramanların kendi kendine konuşma durumunun Atay romanlarındaki kahramanlarda da olduğuna değinir. Sümen (2019, s. 8) çalışmasındaki bir değerlendirmeye göre Dostoyevski'nin tipleri, Rusya için örnek alınabilecek tipler olur. Dolayısıyla yazar, toplumda gördüklerini esere aktarır ve böylece toplumsal tiplerin tamamını kurgusal olmaktan da çıkarır. Dostoyevski'nin kahramanlarında merhamet, vicdan ve din olgusunun bütünleşmesi ise, İsa figürünü karşımıza çıkarır. Örneğin Kurt (2020, s. 66) çalışmasında bu bağlamda örnek, Prens Mişkin'in benzer bir İsa figürü olarak ele alınmasıdır. Atay romanları için ise bu örnek, Selim karakteri için vurgulanabilir. Dolayısıyla tutunamayan tipinde benzer yaklaşımlara rastlanmakla birlikte konuların birbirinden daha farklı olduğu da

dikkat çeker. Bu açıdan ifade edilebilir ki Dostoyevski'nin romanlarında tutunamama, ne çıkan kahramanların tamamında görülür. *Budala*'da Prens Mişkin başta olmak üzere kadın karakterler, *Suç ve Ceza*'da Raskolnikov ve kadın karakterler, *Delikanlı*'da Dolgorukiy ve yine kadın kahramanlar şeklinde değerlendirilir. Bu rnekler çoğaltılabilir. Atay'ın romanlarındaki kahramanlarda da benzer ynlerin olduğu, mukayeseli bir incelemenin romanların tamamı için yapılabileceğini gösterir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Dostoyevski ve Oğuz Atay’ın Tutunamama Bağlamında Biyografilerinin İncelenmesi

Çalışma kapsamında Oğuz Atay ve Dostoyevski romanlarında tutunamayan insan tipleri incelenecektir. Bu bağlamda yazarların hayatlarının ele alınması da önemlidir. Yaşadıkları dönemlere ve gelişen olaylara bakılarak tutunamayan insan tipi için daha genel değerlendirme yapılabilir. Böylece tutunamayan tipi, öncelikle yazar hayatına yönelik değerlendirmelerin yapılmasını gerektirir. Dolayısıyla çalışmada bu bölüm, Dostoyevski ve Atay hakkında genel bilgileri içerecektir. Buna göre temel ilişkisel çıkarımlar, yazarların hayatları hakkındaki genel değerlendirmelere dayalı ele alınabilir. Yazarların hayatlarına değinebilmek, romanları daha iyi anlayabilmek için de önemlidir. Buna göre yazarların hayatları için dikkate alınabilecek odak noktalar bu bölüm kapsamında ilişkilendirilecektir.

Fyodor Mihayloviç Dostoyevski (1821-1881) ve Eserleri Hakkında Genel Bilgi

Dostoyevski, eserleriyle ön plana çıkan bir yazar olmakla birlikte, bu önemi sadece Rus edebiyatıyla sınırlı değildir. Aynı zamanda dünya edebiyatında da oldukça önemli bir yer tutar. Dostoyevski’nin özellikle de politik kimlik taşıdığını ifade eden görüşler hâkimdir. İnsan ruhu çıkmazlarıyla da Dostoyevski eserlerinin okuyucuyu etkilediği vurgulanır (Kandemir, 2016a, s. 13-14). Dostoyevski’nin düşünce dünyasının geniş olması, konuların hassasiyeti, eserlerinin sayıca fazla olması, onun yakından tanınmasına ve değer görmesine ortam hazırlar. Okuyucuya kendisini anlatan Dostoyevski’nin eserlerinde işlediği konular, kendi hayatından kesitler olarak da belirtilebilir. Aynı zamanda dönemin ünlü eleştirmenlerinden Belinski de bu yönde görüş geliştirir. Dostoyevski’nin ilk eseri olan *İnsancıklar*’ı okuyan Nekrasov, hemen sonrasında Belinski ile görüşür ve “yeni Gogol doğdu!” der. Belinski ona şu şekilde yanıt verir: “Bizde mantar gibi Gogol yetişir!” Bu sözler, aslında Gogol eserlerinde olduğu gibi, Dostoyevski eserlerinde de etkisini hissettirir. Rus gerçekliğinin yansıtılacağı ve yaşatılacağı konusu, her iki yazarın da eserlerinde fazlasıyla işlenir. Bununla birlikte Dostoyevski, *İnsancıklar* romanını henüz 23 yaşında tamamlamış ve yayımlamıştır. Bu romanla birlikte insanlar tarafından çok fazla rağbet görmüştür. Ancak Dostoyevski, kendisi için Belinski’nin geliştirdiği bir yorumu yanlış anlamıştır (Gürses, 2019, s. 12-13). “Yeni Gogol...” ifadesi, kendisinin uzun bir süre kısa öyküler şeklinde devam etmesine ve Gogol’e benzer şekilde yazmasına ortam hazırlar. Bu süreç ile beraber ise, tepkilerin en büyüğü de yine aynı şekilde Belinski’den gelir. Dostoyevski’nin

bu süreçlerde yazdığı kısa öyküleri arasında *Öteki*, *Dokuz Mektuplu Roman*, *Ev Sahibesi*, *Dürüst Hırsız*, *Çam Ağacı* ve *Düğün* yer alır. Ayrıca *Netočka Nezvanova* eserini yazmaya başladığı dönemde de sürgüne gönderilir. Bu eser de böylece yarım kalır. Tüm bu süreçlerde Dostoyevski, kendisini arar ve eserlerinde belirleyeceği kimliği oluşturur. Bu durum ise, kısa öyküler okunduğunda daha iyi anlaşılır. Örneğin Dostoyevski, *Dürüst Hırsız* (2011, s. 277-297) öyküsünde, insan kimliğinde dürüstlüğü dinî bir unsur olarak yansıtmaya başlar ve konuyu güven konusuyla bağlantılı açıklar. Daha sonraki dönemlerde ve özellikle sürgünden sonraki aşamada ise Dostoyevski'nin eserleri, kısa öykülerin geliştirilmiş halidir. Örneğin genel olarak eserlerinde dürüstlüğü aşılama çabası ve her şeyden önce, insan duygularını ön plana aldığı belirtilebilir.

Dostoyevski'nin eserlerinde olgunlaşma ve kendi kimliğini oluşturma anlayışının yavaş yavaş geliştiği vurgulanabilir. Bu konu özellikle de sürgün öncesi ve sonrası şeklinde de dikkate alınabilir. Sürgün süresince ve sürgünden sonra eser oluşturmaya kadar geçen zaman diliminin etkileri, hayatıyla doğrudan orantılı gelişmeleri içerir. Bu konular çerçevesinde roman türünde eserleri *İnsancıklar* (1846), *Öteki* (1846), *Netočka Nezvanova* (1849), *Ezilenler* (1861), *Ölümler Evinden Anılar* (1862), *Yeraltından Notlar* (1864), *Suç ve Ceza* (1866), *Kumarbaz* (1867), *Budala* (1869), *Ecinniler* (1872), *Delikanlı* (1875) ve *Karamazov Kardeşler* (1881) şeklinde sıralanabilir. Bu romanlarda Dostoyevski, insan ruhunu incelemekle birlikte insanı hayata bağlayan din, vicdan, güven gibi konuları işler. Bu durum, konuların önemi gereğince, eserlerin her dönemde rağbet görmesine de ortam hazırlar.

Çocukluk dönemi.

Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, Moskova doğumludur. 30 Ekim 1821'de dünyaya gelmiştir. Dostoyevski'nin babası Mihail Andreyeviç, papaz olan babasının mesleğini devam ettirmek istemediği için gizlice Moskova'ya gelmiştir. Burada Mihail, cerrahi tıp okulunu tamamlamıştır (Coşkun, 2011, s. 6). 1812 seferinde askerî doktorluk yapmıştır. Moskovalı tüccar olan bir adamın kızıyla 1819 yılında evlenmiştir. Bu dönemde, Marinski Hastanesi'nde doktor olarak çalışmaya başlamıştır. Dostoyevski'nin kardeşlerinden Mihail, 1820; Varvara, 1822; Andrey, 1825; Lyubov, 1829; Vera, 1829; Aleksandra, 1835; Nikolai ise 1831 doğumludur. Dostoyevski'nin çocukluk dönemleriyle ilgili genel bilgiler, Vera'nın anılarından yola çıkılarak öğrenilir. Mihail ile mektuplaşmaları ise, Dostoyevski'nin duygusal olarak yaşadığı dönemleri anlamaya yardımcı olur (Carr, 2018, s. 13-14). Mihail, kardeşi Dostoyevski'ye en yakın olan kişi olarak öne çıkar. İçine kapanık bir yapıya sahip olan Dostoyevski hakkında genel bilgiler ise mektup detaylarıyla anlaşılma çalışılır. Burada

özellikle de hayatının ilerleyen dönemlerinde Mihail, Dostoyevski'nin maddi açıdan yaşadığı zorluklarda ve manevi destekleri sunmada da önemli bir rol oynayan kişidir.

Dostoyevski'nin babasının yaklaşımı hayatında önemli bir etki bırakır. Oldukça zor bir yaşam mücadelesi verdiği gerçeğinin yanı sıra, babasının sert bir karaktere sahip olduğu da belirtilebilir. Bunlar ise Dostoyevski'nin hayatında derin izlenimler bırakmıştır. Bu hassasiyet, çocuklara yönelik eserlerindeki konu kapsamında da dikkat çeker. Bu nedenle Dostoyevski'nin eserlerinde çocuk, en çok önem verilen konulardan biridir. Çocuklara duyduğu yakınlığın anlamı, insanoğlunun kurtuluşunun etkisi açısından çocuklara karşı duyulan merhamet ve sevgi konusuyla işlenir (Purevdorj, 2017, s. 101). Buna ilişkin bir örnek ise, *Ezilenler* romanına yönelik verilebilir. Bu romanda Dostoyevski, küçük Nelli'nin hayatına ve hatta eserin son aşamasında Nelli'nin ölümüne ilişkin farklı görüşler geliştirir. Çocukların dünyasıyla ilgili değerlendirmesi ise ebeveynlerden beklentilerine yönelik değerlendirilir. Bu açıdan konunun önemi ve kapsamı gereğince Dostoyevski'nin çocukluk döneminde yaşadığı zorlukların, romanlarında çocuk karakterlerini daha etkin düzeyde işlemesine ortam hazırladığı görüşü geliştirilebilir. Çocukluk döneminde etkilendiği konular açısından verilebilecek bir başka örnek ise hayatından kesitlerle bağlantılıdır. *Bir Yazarın Günlüğü Dergisi*'nin özel sayısında çocukluk döneminde yaşadığı bir olayı şu şekilde aktarır:

Çocukluğunda bir gün karayolunda apoletli üniformalı ve tüylü, üç köşeli şapka giymiş bir saray elçisi görmüştüm. Bu adam, üç adlı arabasının sürücüsüne kocaman yumruğu ile sürekli olarak vuruyor, sürücü de çılgınca, ter içinde dörtlü atlarını kırbaçlayıp duruyordu. Saray elçisi de tabii doğuştan Rus'tu, fakat öylesine gözleri dönmüş, halktan o kadar kopmuş, uzaklaşmıştı ki karşısındaki Rus'a insanca, konuşarak değil, yumruğuyla hitap ediyordu. Oysa bu adam bütün hayatını postacı çocukların ve Rus köylülerinin arasında geçirmişti. Fakat onun için üniformasındaki apoletler, subaylık rütbesi Petersburg'dan aldığı rugan çizimleri ruhi, manevi olarak sadece Rus köylüsünden değil, belki de Rusya'nın tamamından daha değerliydi. (...) Onun için Rusya'nın tamamı sadece amirlerinden meydana geliyordu. Onların dışında neredeyse var olmaya bile hakkı yoktu (Dostoyevski, 2018a, s. 58-59).

Dostoyevski'nin vurguladığı ve dikkatleri üzerine çektiği konu, aslında bütün eserlerine de yansıyacak konuların temel mekanizmasıdır. Çünkü Dostoyevski'nin eserlerinde, Rusya'da soylu kişi ve mujikler arasındaki ilişki için kurduğu bağlantılar, birçok konu içinde karşımıza çıkar. Bu nedenle gerçek Rusya ve temel sorunlar üzerinde Dostoyevski'nin çeşitli görüşler geliştirdiği belirtilebilir. Söz konusu bu konular ve yansımaları, çocukluk döneminde yaşadığı olayları eserlerine aktarma biçimiyle ilişkili ele alınabilir. Çocukluk dönemine bu konuyla da

ilişkilendirilerek bakılabilir. Dostoyevski'nin yaşadığı çeşitli olaylar, hayatında özel bir anlama sahiptir.

Dostoyevski'nin çocukluk döneminde yaşadığı yalnızlık da önemlidir. Genel olarak yazarın arkadaş çevresinin hiç olmadığı bilinmektedir. Üç odalı bir evde, altı kardeşiyle yaşayan çocuğun yalnız olma konusu düşündürücü olmakla birlikte, hayatının tamamını evinde geçirmeye çalışan aile şekli için de önemli sonuçları vurgular. Babasının yoğun çalışmaları ve ilgisizliğiyle başlayan çocukluk dönemi, on yaşındayken Moskova'dan yüz elli verst uzaklıktaki Tula'ya yerleşmeleriyle devam eder. Burada küçük bir çiftlik satın almaları ve yerleşmeleri de çevrelerindeki insan sayısının az olmasına ortam hazırlar. Ancak bu çiftlik hayatında önemli bir iz de bırakır. Mujikleri yakından görme ve tanıma süreci, yazarlık döneminde eserlerini daha iyi kavramaya da yardımcı olacaktır. Dolayısıyla bu çiftlikle beraber Dostoyevski'nin Rus köylüsüyle olan ilişkisi ve onu tanıma süreci başlar. Ailesinin genel olarak soylu grup arasında yer aldığı bilinmekle birlikte, daha çok orta-sınıf aile türünden bir yaşantıya sahiplerdir. Çocukluk döneminde yalnızlık meselesine tekrardan değindiğimizde, yatılı olarak okula başladığı zaman diliminde de bu konu etkisini gösterir. Hayatı boyunca yalnız kalmanın temellerinde, bu dönemler de yaygın bir şekilde kendisini hissettirmiştir (Carr, 2018, s. 15-20). Bu açıdan dikkate alındığında Dostoyevski'nin çocukluk dönemi ve bu dönemin yansımaları, eserlerinde birçok konuyla ilişkili ifade edilebilir. Rusya gerçeğini yansıtan konular gereğince ise değerlendirmeler, hassasiyet gerektiren konulardır. Bu gibi konular, çocukluk dönemiyle bağlantılı değerlendirmelerin de yapılabilmesi açısından önemlidir.

Okul hayatı.

Dostoyevski'nin okul hayatından önceki eğitimi, ailesiyle başlar. Öğrenimini Fransız bir öğretmen ile devam ettiren Dostoyevski, babasının da kendisinin eğitimi için çaba harcamasıyla beraber Latinceyi öğrenmiştir. Ancak bu eğitim sırasında dinlenmeye fırsat vermemiş ve eğitim sürecinde olumsuzluğa neden olabilecek bütün faktörleri de önlemiştir. İyi bir eğitim almaları için gerekli özeni gösteren babaları, okul okumaları konusunu da gündeme almıştır. Bu amaç ve hedef doğrultusunda Dostoyevski, Çermak okuluna gönderilmiştir. Bu okulda, öğretmen ile öğrenci arasındaki saygının fazla olduğu bilinir. Dostoyevski bu okulda arkadaş çevresi edinmek istese de bunu başaramaz. Çünkü çevresine karşı olan çekingenliği, başarılı iletişim kurmasını da önlemiştir. Eğitim dönemlerini yatılı olarak devam ettiren iki kardeş, sadece hafta sonlarında evlerine gelebilmişlerdir. Ancak bu eğitim sürecinde annesi tüberküloz hastası olmuştur. Annesinin ölümü üzerine ise babaları tarafından Askeri İstihdam Okulu'na gönderilmişlerdir. Bu okulun önemi büyüktür. Çünkü bu okuldan mezun öğrenciler, subay veya mühendis olabilmede daha çok tercih edilmişlerdir. Ancak Dostoyevski'nin aniden

rahatsızlanması, eğitim sürecini de biraz uzatmıştır. Ayrıca bu hastalık sesini kaybetmesine de neden olmuştur. Bunun sonucunda ise Dostoyevski, hayatına kısık sesle devam etmiştir (Purevdorj, 2017, s. 24-25).

Dostoyevski'nin okul hayatı, düşüncelerini ve hayat görüşünü şekillendirmiştir. Örnek üzerinden ifade etmek gerekirse, Dostoyevski'nin Türk düşmanı olduğu ve bu konunun sadece aileden kaynaklı milliyetçilik görüşüyle olmadığı vurgulanabilir. Çünkü Petersburg'daki Askerî Mühendislik Okulu'nda okuması ve bu okulun genel olarak milliyetçi Rus aydınlarını yetiştirmesi, yazarın görüşlerini şekillendiren önemli gelişmelerden biridir. Başka bir açıdan ise Dostoyevski, okul hayatında milliyetçi görüşlerini daha çok benimseyerek artırmıştır (Çitçi, 2010, s. 215-216). Okul hayatında özellikle de 16 yaşına kadar babasının otoriteri hakim olmuş, kardeşlerinin tamamı bu duruma maruz kalmıştır. Bununla birlikte Çermak okulunda yatılı okudukları sırada, -kentte gezme alışkanlığını kazanmalarını önlemek için- hastane arabasıyla okula götürülmüşlerdir. Buna göre okul süresince de her daim takip edilme ve yönetilmenin olduğu belirtilebilir. Bu durum ise Dostoyevski'nin okul hayatında, disiplin içerisinde bir aile yönetimine maruz kaldığını gösterir (Troyat, 2020, s. 53-54).

Dostoyevski'nin okul hayatında disiplin, bunaltıcı bir etki yaratır. Askeri Mühendislik Okulu'ndan sonra Dostoyevski, bu mesleği daha fazla yapamayacağına karar verir. İstifa ederek kararını hemen uygulamaya başlar. Aynı şekilde yazma isteği de bu durum sonrasında gelişir. Kendi sözcüklerini kullanarak bir şeyler karalama isteği, yazma sürecinde zorluklar yaşasa da kendisi için kabul ettiği bir gelişmedir. Ayrıca kardeşi Mihail'e yazdığı mektubunda bu konuyla ilgili olarak bir süre kararsız kaldığını da söyler: “Hayatım için endişelenme. Bir dilim ekmek yakında bulurum. Deliler gibi çalışacağım. Artık özgürüm. Soru şu ki ‘peki şimdi ne yapacağım?’. Bir hayal et kardeşim 800 ruble borcum var.” (Kandemir, 2016b, s. 201). Bu bize göstermektedir ki, Dostoyevski'nin okul hayatı, aile baskısıyla devam etmiştir. Bunun sonucu olarak da zorlu bir süreç yaşamış ve meslek hayatını bir yazar olarak sürdürmeye başlamıştır. Ancak borçlarının olması, yazarlık süresince de zor bir hayat yaşamasına ortam hazırlamıştır. Dolayısıyla Dostoyevski'nin okul hayatı ve yazarlık dönemi de ilerleyen zamanlarda yaptığı tercihleri etkilemiştir.

Edebiyat dünyasına girişi ve eserleri.

Dostoyevski'nin edebiyat dünyasında eserleriyle birlikte yer almasıyla başlayan süreç önemlidir. Özellikle de bu konuda karar verirken belirli dönemlerde yaşadığı zorluklar, geriye dönmesine fırsat vermemiştir. Eserlerinin yazım süreci veya bu sürecin belirli dönemlerde azalması gibi genel konular olsa da zamanla edebiyat dünyasında kalmayı başarmıştır. İlk

roman *İnsancıklar* ile başlayan yazı hayatı, kendi çizgisini oluşturma arayışıyla devam etmiştir. Sürgün hayatından sonra ise etkisini göstermiştir. Edebiyat dünyasında bulunduğu süre içinde hayatı ile bağdaşan gelişmeler, bu doğrultuda önemli bir yere sahiptir.

Dostoyevski'nin eserlerini oluşturma sürecinde hayatı incelendiğinde, dikkat çeken en belirgin konulardan biri, yaşamı boyunca para sıkıntısı çekmesidir. Bu ise eserlerinde ele aldığı temel konulardan da biridir. Onun eserlerinde var olan kapital anlayış ve yaklaşım ne Turgenyev ne de Gonçarov eserlerinde yaşanmıştır. Örneğin Dostoyevski'nin *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri* yayımlanırken, ekonomik sorununa da çözüm getireceği düşüncesi öne çıkmıştır. Ancak bu durum yanılgıdan ibarettir. Çünkü Dostoyevski'nin bu eseri için yüz ruble gibi bir fiyat önerilmiştir. Oysa yine o dönemin ünlü yazarlarından Gonçarov'un *Oblomov* eseri için yedi bin ruble, Turgenyev'in eseri *Soylu Yuvası* için ise dört bin ruble önerilmiştir. Aynı zamanda Dostoyevski'nin eserlerinde kapital anlayış ve yaklaşım, karakterleri üzerinde de gözlemlenir (Güral, 2012, s. 13). Bu konu ise oldukça önemlidir. Çünkü yazarlık hayatının henüz ilk dönemlerinde bu durumlara maruz kalmıştır. Dolayısıyla eserlerinde bu konuya yönelik çağrışımlar fazladır. Ayrıca eserlerde konuların kapsamı da bu çerçevede önemlidir. Kahraman özelliklerinde önemli vurgulardan birinin 'kapital' anlayış olduğu belirtilebilir. Bir başka konu ve yaklaşım yine aynı ölçüde, karakterlerin o dönemin temel sorunlarını işlemeleridir. Örneğin, dilenci kavramına bakış açısı ve dilenciye yönelik vurgular, özellikle *İnsancıklar*, *Kumabaz*, *Ezilenler*, *Suç ve Ceza* gibi romanlarında okuyucuya aktarılır. O dönemde dilenci kavramının etkisi/mahiyeti, insanların da düşüncelerinde yer edinen şekliyle karşımıza çıkar. Bu nedenle eserlerde konuyla ilgili değerlendirmeler yapılırken, dönem özelliklerinin de yine aynı şekilde belirlenmesi ve incelenmesi önemlidir. Dostoyevski eserleri de birçok yazarın eseri gibi, dönemin koşullarıyla bağlantılı incelenir. Romanlarında etkisini hissettiren bu konular, yazarın hayatında geçen birtakım izlenimler ve olaylarla da aynı şekilde dikkate alınır. Bu doğrultuda yazarın hayatına ilişkin genel bilgi ve izlenimler, eserlerdeki insan tipini açıklamaya yardımcı olabilecek konulardan oluşur.

İlk eser ve 'Yeni bir Gogol doğuyor' nitelendirmesi.

Dostoyevski, edebiyat dünyasının önde gelen isimlerinden biridir. Temsil edilen unsurlar ise geleneğin, akımın, anlayışın birer göstergeleri olmuştur. Bu şekilde Dostoyevski, eserlerinde ele aldığı konularla beraber önemli bir nitelendirmede bulunulabilir. Bu konu Dostoyevski için de aynı ölçüde değerlendirilebilir. Gogol'un dünya edebiyatında önemli yere sahip olduğu bilinmektedir. Dostoyevski'nin ilk eseri olan *İnsancıklar* ile kendisinin yeni bir Gogol olduğuna ilişkin geliştirilen görüşler, Dostoyevski'yi etkilemiştir. *İnsancıklar* eserinden sonra Dostoyevski'ye yönelik beklentilerin uzun süre karşılanamadığı görülür. Asıl eserlerinin

ve örneklerinin, kendisinin de “Hepimiz Gogol’ün *Palto*’sundan çıktık.” ifadesiyle beraber, başladığı belirtilebilir. Dolayısıyla bu ifadeler, Dostoyevski’nin eserlerinin yerini ve önemini hissettirir. Bu nedenle Dostoyevski için “Yeni bir Gogol doğuyor!” şeklinde belirtilen görüş, Dostoyevski’nin de ortaya koyacağı eserlere yeni bir form kazandırır. Gogol’ün *Palto* eseriyle beraber başlayan akım/anlayış, birçok ülkede yazarların kendileri için kullandıkları metotlardan biri olmuştur. Örnek üzerinden ifade etmek gerekirse eğer Erdal Öz, *Odalarda* adlı eserini geliştirirken *Palto* eserindeki kahramanların özelliklerinden esinlenerek geliştirmiştir (Baştürk, 2012, s. 1019).

Palto eserinden yola çıkıldığında Dostoyevski’nin eser yazma anlayışı, genel olarak bu yönde bir işlev kazanır. Başka bir açıdan ise konunun değerlendirmesi, dönemin ünlü eleştirmenleri ve kişileri tarafından Gogol nitelendirmesinin yapılmasına tabi tutulur. Çünkü aslında eserdeki özgünlük ve ortaya koyulan ilişkilendirme, Gogol eserlerinde olduğu şekliyle anlatılır. Kartal (2015, s. 16) tarafından ifade edildiği üzere, Dostoyevski’yi eser yazma sürecinde etkileyen kişilerden birisi Gogol olup, ondan edebî sanatı işlemeyi ve kurgulamayı öğrenmiştir. Ancak ne olursa olsun 1830-1840’lı yılların edebî sanatında sadece Gogol’e bağlı bir sınırlılık söz konusu değildir. Edebiyat dünyasında hem nefreti hem de sevgiyi barındıran bir yöneliş vardır. Bunların yanı sıra Dostoyevski’nin *İnsancıklar* eserini yazma sürecinde ünlü Fransız yazar Honoré de Balzac’ın *Eugénie Grandet* adlı eserinin çevirisini yapması da önemli bir katkı sağlar. Bu değerlendirmeler ışığında Dostoyevski, farklı etkilenecekleri de barındırarak özgün bir kimlik arayışına yönelir. Rusya için ‘yeni bir Gogol’ ifadesi, bu gelişmelerin sonucunda şekillenir. Diğer bir ifadeyle ise Dostoyevski’nin *İnsancıklar* romanında, kahramanların ve Rus kimliğinin özellikleri, mevcut ilişkilendirmelerden oluşur. Ancak temelde bu durum, nitelikli ve özgün bir eser olarak okuyucuya ulaşır. Yine başka bir konu, Dostoyevski ya da Gogol gibi yazarların özgün eserler oluşturmalarının önemini de vurgular. Ünlü eleştirmen Belinski’nin karşısında eserlerini oluşturan bu yazarlar, eleştirileri de dikkate alarak yazılarını yazmışlar, kahramanlarını şekillendirmişlerdir. Bu nedenle yazarlar, kendilerini ünlü eleştirmenlerin karşısına çıkmaya layık görmeye çalışırlar. Böylece yazarların hata yapma ihtimallerini en az düzeyde tutulur. Bunun için ise öncelikle seçtikleri konuların kalitesi, işlenişi ve kahramanların nitelikleri önemlidir (Özçelebi, 2006, s. 100). Dostoyevski için *İnsancıklar* romanının Rusya ve tüm dünya genelinde hızla yayılması, bu gibi özellikleri sunması sonucunda yaşanır. Bununla bağlantılı bir diğer konu ise, yine Stefan Zweig tarafından Dostoyevski ile ilişkili geliştirilir: “İlk eseri *İnsancıklar*’ı ‘gözyaşları içinde yazar’ ve o günden sonra her çalışma bir kriz, bir hastalıktır. ‘Sinirli bir halde, kaygı ve ıstıraplar içinde yazıyorum. Ne zaman gayretle çalışsam fiziksel olarak da hastalanıyorum.’” (Zweig, 2019, s. 168).

Dostoyevski'nin buradaki korkusu, ilk olarak aynı oranda beğeniyi sağlayamama korkusu olabilir. Kahramanlarını seçerken gösterdiği özen ve irdelediği konuları okuyucuya aktarma şekli, bir açıdan Dostoyevski'yi tutkulu boyuta ulaştıran arayıştır. Okuyucu, Dostoyevski'nin kahramanlarında tutkulu anlatımı görebilir. Bu nedenle Dostoyevski'nin eserlerinde anlattığı kahramanlar, hayatının oldukça keskin konuları ve olayları çerçevesinde işlenir.

Sibirya sürgünü dönemi ve etkisi.

Dostoyevski'nin hayatında derin bir etki oluşturan unsurlardan birinin sürgün dönemi olduğu ifade edilebilir. Bu konuyla ilişkili olarak ise şu görüş önemlidir:

Hayat onu üç kez havaya fırlatır, üç kez yere serer. Erken bir zamanda ünün tatlı besiniyle yeniler: İlk kitabı ona bir isim bahşeder, ama hemen ardından güçlü pençeler onu tekrar yakalar ve isimsizler diyarına fırlatır: Hapishaneye, Katorga'ya, Sibirya'ya. Sonra daha güçlü ve daha cesur olarak yeniden ortaya çıkar: *Ölümler Evinden Anılar* Rusya'yı serseme çevirir. Çar bile gözyaşları içinde kitabı okur, Rus gençliği onun için yanar tutuşur (Zweig, 2019, s. 93).

Dostoyevski'yi sürgün hayatı önemli ölçüde etkilemiştir. Kendisinin soylu olmasının da etkisiyle beraber, bulunduğu ortama alışma sürecinde zorluk yaşadığı belirtilebilir. Bu tür değerlendirmeler, *Ölümler Evinden Anılar* eserinde geçen olaylardan yola çıkılarak incelenebilir. Aynı zamanda bu süreçte kardeşi Mihail ile mektuplaşmaları incelendiğinde de söz konusu bu gelişmelerin etkileri hissedilir.

Dostoyevski'nin hapishane ve sürgün dönemini yaşamasında temel bağlam, Petraşevski topluluğunun üyesi olmasıyla beraber başlar. Dostoyevski'nin hayatını değiştiren olay olarak bu topluluk, hayatında önemli izlenimler bırakacaktır. Yazarın mahkûm edilmesinin nedeni ise, 1849 yılının Nisan ayında düzenlenen cuma toplantılarının birinde, Belinski'nin Gogol'e yazdığı, ancak yasaklı olarak bilinen mektubu okumasıdır. Mahkûm edilmesinin nedenleri arasında yer alan bu durumla beraber, Petraşevski topluluğunun birtakım üyeleri de yine aynı şekilde mahkûm edilmiştir. Petropavlovsk Kalesi'nde sekiz ay boyunca tutuklu kalmıştır. Sorgu süreci devam etmiş ve karanlık, sessiz taş hücrede dünyadan soyutlanmıştır. Bu dönemin çok zor geçtiği bilinmekle birlikte, diğer mahkûmların çıldırmasına, delirmesine kadar etki eden sonuçlar doğurduğu belirtilebilir (Ceylan, 2015, s. 38-39). Bu süreçler ve sonrasında aldatmaca bir idam kararına maruz kalması, hastalığının da etkisini daha çok artırır; bayılımları da artar. Hapishanede kaldığı süreç ve 15 Şubat 1854 tarihinden sonra cezasının geri kalan kısmını 7. Sibirya Piyade Taburu'nda er olarak geçirir. Dolayısıyla yazı hayatına da tekrardan başlayacağı bir dönemi düşünmesine kapı aralar. Ancak bu sürgün döneminde okuyabileceği kitap sayıları,

hapishane dönemindeki kadar azdır. Yazma serüveniyle ilişkili olarak dikkate alınabilecek bu konuların yanı sıra Dostoyevski, Marya Dimitriyevna İsayeva'ya âşık olmuştur. Baron'un anılarına göre kadını; kumral, güzel, orta boylu, çok zayıf, heyecanlı, coşkun biri olarak anlatır. Dört yıl gibi bir süre mahkûmların arasında kalan Dostoyevski için bu aşk, sürgün döneminde inanılmaz bir tutku olmuştur. Ancak ayrılık dönemi de beraberinde yaşanmıştır; Dostoyevski açısından üzücü olan bu durum, Baron tarafından aktarılır. Ancak ayrılmalarına rağmen uzun dönem mektuplaşmaları devam etmiştir. Marya bu mektuplarda hastalığından, yalnızlığından ve sıkıntısından söz ederek yakınmıştır. Bu konular, Dostoyevski'yi üzmüştür. Ancak kocasına olan bağlılığı ile Marya, Dostoyevski çağırırsa da gitmemiştir. Kocasının sağlık durumundan kaynaklı gelemeyeceğini ifade etmiştir. Bu dönüş Dostoyevski'yi üzmüştür. Nedeni sahte gibi görünse de kısa zamanda öldüğü haberi alınmıştır. Dostoyevski, Marya'yı sevmiş ve Mihail'e yazdığı bir mektubunda Marya için şöyle demiştir: “Yolumun üstünde beni bulan, Tanrı'nın gönderdiği melek.” Bu şekilde zorlu süreçlerin sona ermesiyle beraber evlenmişlerdir. Dostoyevski böylece evlilikle birlikte hayatına devam etmiştir. Sürgün yılları boyunca edebî ürünleri ise oldukça önemsizdir. Bu dönem içinde akılda kalan en önemli gelişme ise kardeşi Mihail'e yazdığı mektubunda, düşüncesinde olduğunu ifade ettiği şu sözdür: “Bir büyük eser yazmak.” (Carr, 2018, s. 74-79). Bu ise, ilerleyen dönemlerde hayatını etkileyecek en önemli değerlendirmelerden biri olarak görülebilir. Sürgün dönemi ve etkilerinin ise bu dönemden sonraki eserlerinin hemen hemen hepsinde işlendiği görülecektir.

Ölü evden anılar ve yaşanan değişimler.

Dostoyevski'nin hapishane süreci, ölü bir ev deneyimi olarak aktarılır. Bu deneyiminin büyük etkisi, eserlerinin birçoğunda görülür. Özellikle de hapishane sürecinden önce Çar'ın emriyle ölüm cezasına çarptırılması ve daha sonra yine bu cezadan Çar'ın emriyle kurtulması, hayatının birçok döneminde karşımıza çıkar. Dolayısıyla yaşadığı bu sıkıntıların hayatında büyük etkilerinin olduğu söylenebilir (Akyüz, 2013, s. 56). Ancak ne olursa olsun Dostoyevski, hayata tutunma ve sarılma sürecinde, hapishane hayatını da önemli görür. Fakat ilk süreçlerde hayatında ciddi zorluklardan bahsedilebilir. Buna ilişkin inceleme, hapishanenin etkisine bağlı yaşanır.

İnsanlar hapishanede ilk olarak alışma sürecine girerler. Hapishane duvarlarının içinde büyük hata ve günah işleyen topluluğun kendisine has özellikleri vardır. Dolayısıyla cezaevinde geçen ilk günler, kişinin çevreye uyum sağlamaya çalıştığı, mahkûmun kendisini dinlediği, vicdan azabını hissettiği ya da pişman olduğu, bazı zamanlarda ise topluma karşı kin beslediği süreçlerle geçer. Böylece suçlu, ilk dönemlerde bazı konularda vicdan bazı konularda ise topluma karşı beslediği kinle karşımıza çıkar (Şahinkaya, 2014, s. 123). Burada ise mahkûmlar,

Rusya'nın genel durumu kapsamında incelenebilir. Rusya'da mahkûmların hapis cezalarının süresi öne çıkar. Buna göre devamlı cezalandırılmaları gerekliliği ya da belirli dönemde bunun olması gibi değerlendirmeler yapılır. Bununla birlikte ise Rusya'da bu süreçte suçlulara ilişkin incelemelerden de bahsedilir. Rusya'da özellikle suçlulara tanınan hakların çok fazla olduğu da dile getirilir. Dostoyevski'nin *Ölümler Evinden Anılar*'ının çevirisi İngilizceye yapıldığında şu yönde görüş geliştirilmiştir: “Bazı durumlarda, mahkûmlara öyle özgürlükler tanınıyordu ki, bunları düşünmek bile İngiliz gardiyanını dehşete düşürür.” (Carr, 2018, s. 63). Bu ilişkilendirme, *Ölümler Evinden Anılar* romanı içerisinde birçok farklı yerde geçer. Aslında Dostoyevski'nin notlarını tutması da bu kapsamda hapishanede geçirdiği dönemle ilişkilendirilir. Söz konusu dönem ve eser arasında kurulan ilişki, Dostoyevski'nin anlatımları sırasında da önemli birer gerçekliklerin olduğunu gösterir.

Dostoyevski'nin ölüm cezasına çarptırılma ve daha sonraki süreçte idamın hapis cezası şekline dönüştürülmesi, dört yıllık bir süreçte kendisini derinden etkileyen olayların başlaması anlamına gelir. Hapishane sürecinde ilk dönemde kendisinin soylu olmasının da etkisi, sürekli olarak çatışma yaşamasına ortam hazırlar. Aynı şekilde Polonyalılar ile de yaşadığı sorunlar, mahkûmlarda nefretin büyümesine neden olur. Bu dönemde yaşanan çatışmalar ise dikkat çekicidir. Burada bir açıklama, şu görüş çerçevesinde belirtilebilir:

Dostoyevski, Polonyalıların diğer mahkûmlara nefretle, hor görerek baktıklarını ve politik suçlu olduklarıyla övünmeyi hiç elden bırakmadıklarını birkaç kez söyleyerek onları suçlamıştır. İşin ilginç yanı, Tokorzevski'nin de tıpatıp aynı şeyle Dostoyevski'yi suçlaması ve onun, hapishaneye ilk geldiğinde bir papağan gibi şu tek tümceyi devamlı tekrarladığını söylemesidir: ‘Ben bir soyluyum.’ (Carr, 2018, s. 64).

Bu görüş, Dostoyevski'nin ilk dönemlerde hapishane ortamına alışmakta zorlandığını gösterir. Sonraki zamanlarda ise ortama alışabildiği ya da oradaki insanları da görüp yakın ilişki kurduğundan bahsedilebilir. Buna yönelik dikkat çeken bir ilişkilendirme şu görüş kapsamında incelenebilir:

Oscar Wilde'ı da böyle bir yıldırım sıyrıp geçer. Her ikisi de isim olarak yazar, sosyal sınıf olarak soylu, hayatlarının burjuva alanlarından koparak hapishaneye düşerler. Ama yazar Wilde, bu imtihanda havanda dövülmüş gibi un ufak olur, yazar Dostoyevski ise potaya dökülmüş cevher eriyiği gibi bundan ancak şekillenir. Konumunu hâlâ sosyal açıdan algılayan Wilde, toplumsal insanın dışsal güdüsüyle, kendini burjuva damgasıyla küçük düşürülmüş hisseder (Zweig, 2019, s. 111).

Açıklamalardan yola çıkıldığında öncelikle Dostoyevski'nin zor bir süreçten geçtiği anlaşılır. Bu zorluklar, özellikle de Dostoyevski'nin *Ölümler Evinden Anılar* romanında görülür. Çünkü mahkûmlar anlatılırken, onlara yakınlık duyan ve kendisini onlardan ayrı görmeyen bir kahraman vardır. Dolayısıyla Dostoyevski'nin bu konu kapsamındaki düşüncesinin ne olduğu net olarak ifade edilememekle birlikte, değişim gösterdiği de belirtilebilir. Diğer yandan soylu olmasına rağmen mujiklerle çok iyi bir etkileşim kurar. Burada çocukluk döneminde onlarla yakın bir iletişim kurmasının etkilerinden bahsedilebilir. Ayrıca Polonyalılar ile olan iletişimi de aynı ölçüde başarılıdır. Zaman içerisinde bu sorunların azalması ve hapisane hayatına olan alışma süreci, kötü deneyimleri de beraberinde getirebilecek birçok örneği görmesine ortam hazırlar. *Ölümler Evinden Anılar* romanında anlatılanlar da bu çerçevede öne çıkar.

Ölü ev olarak adlandırdığımız hapisane dönemiyle ilgili yapılabilecek incelemelerden birisi de yazarın bu süreçte halk ile kaynaşmasıdır. Başka bir ifadeyle Dostoyevski, hayatının sonraki dönemlerinde yurtdışına gittiğinde, eserlerini yazabilmek için Rusya'ya ihtiyaç duyar. Dolayısıyla bu konu, yazar Turgenyev ile tartışmalarında da kendisini gösterir. Rusya, onun eserinin asıl dimağı olarak görülür. Bu konuya ilişkin bir örnek şöyle aktarılır: “Kolaylık olsun diye kendisine Paris’ten bir dürbün getirtmesini söyledim. ‘Neden?’ dedi bana. ‘Çünkü çok uzağa yerleşmişsiniz,’ diye karşılık verdim. ‘Rusya üzerine çeviriniz dürbünü ve bizi inceleyiniz, yoksa bizi görmek güç gelecek size’.” (Troyat, 2020, s. 295). Bu bakış açısı, Turgenyev’in Batılı yönlerinin fazla olduğunu gösterir. Aynı zamanda Rusya üzerine yazacağı eserlerde özellikle de dikkate alacağı konular, Rusya’nın mevcut durumuyla ilişkili olmasıdır. Dostoyevski'nin Rus kimliği üzerine yazı yazma ve bunu geliştirme şekli de böylece hapis sürecinden sonra etkisini göstermiştir. Dolayısıyla bu yöndeki örnekler, Dostoyevski'nin hayatı boyunca, Batı'yı fazla destekleyen yazarlarla yaşadığı çatışmalar çerçevesinde ele alınabilir. Batı'yı anlama ve yorumlama konusunda birçok yazarla tartışmış, Rus kimliğine olan bağlılığı vurgulamıştır.

Ölü evde incelediği suçlular, kendisinde ‘dürüst insan’ yaklaşımını geliştireceği birçok örnek sunar. Burada özellikle de şu yönde bir ilişki kurulabilir:

Altın kalpli suçluyu öğrenmişti; hatta ‘Dürüst Hırsız’ adlı bir öykü bile yazmıştı. Hapiste, ilk kez soyguncularla, katillerle birlikte yaşadı ve bu romantik düşüncenin gerçek hayatta hiç sanmadığı kadar çok dayanağı olduğunu gördü ya da böyle gördüğünü sandı (Carr, 2018, s. 65-66).

Dolayısıyla yapılan bu ilişkilendirme, Dostoyevski'nin hayatına yön veren konulardan biridir. Yaşanan değişimler, farklı bakış açılarını geliştirmesine olanak tanımıştır. Eserlerinde sık sık görülen ‘halk’ odaklı inceleme, bu konularla bağlantılıdır. Aynı şekilde Dostoyevski'nin

eserlerinde gerçek Ruslar vardır. Diğer bir ifadeyle olması gereken yeni Rus kimliği anlatılır. Tüm bu değerlendirmeler, şu aktarmayla incelenir:

Dostoyevski'nin kahramanları, gerçek Ruslardır, geçiş dönemi insanlarıdır, kalplerinde başlangıcın kaosu vardır, ürkeklik ve tedirginlikle yüklüdürler. Sürekli çekingen ve korku içindedirler, sürekli aşağılandıklarını ve horlandıklarını hissederek ve bütün bunlar ulusun tek bir temel duygusundan kaynaklanır: Kim olduklarını bilmemelerinden. Çok mu, yoksa az mı olduklarını bilmemelerinden. Sürekli gurur ve pişmanlık arasında, kendilerine aşırı güvenle kendilerini küçük görme arasında gidip gelirler; ebediyen çevrelerine, başkalarına bakarlar ve hepsi de çılgın bir gülünç olma korkusu tarafından hırpalanmıştır. Sürekli olarak bir şeylerden utanırlar, bazen kürklü yakalarından, bazen halklarından, ama her zaman utanırlar, utanırlar; tedirgin ve şaşkıncıdır (Zweig, 2019, s. 132-133).

Dostoyevski'nin kahramanlarının özellikleri ve nitelikleri, hapishane hayatından sonra incelenen karakterlerde görülür. Genelde suçlu olan ya da halk içinde konumu itibariyle soyluların daha ağır bastığı görülür. Rus kimliğinde bütün insanların önemi ise, eserlerinde fazlasıyla hissedilir. Buna göre Dostoyevski'nin ölü evden deneyimleri, ilerleyen dönemlerdeki eserlerinde işleyeceği kahramanlarını oluşturması sırasında da görülür. Dostoyevski, halkın içinde yaşanan sorunları ele aldığı kadar kahramanlarını da halk arasından seçerek ve gerçekçi bir anlatımı destekleyerek okuyucunun karşısına çıkarır.

Dergicilik deneyimi.

Dostoyevski'nin dergicilik deneyimleri, hapis sürecinde ve Sibiry'a sonrasında başlar. Birçok yazarın önde yer alması ve kendisinin uzun zaman edebiyat ortamından uzak kalması, Dostoyevski'yi dergi deneyimlerine yönlendirmiştir. Çünkü edebiyatta öne çıkma meselesi, çember içerisine girmenin gerekliliğiyle başlar. Dostoyevski'nin de dergicilik çalışmaları ve bu süreçte dergilerinin kapatılmasına ortam hazırlayan gelişmeler, önemli birer izlenim oluşturur. Dergicilik sürecinde ilk deneyimi, 1861 yılında gerçekleşir. *Vremya* (Zaman) dergisinde genelde, Batı karşıtı görüşleri savunup yayınlar yapmıştır. Dolayısıyla da büyük tepkilere maruz kalan dergi kapatılmıştır. Ancak bu süreçte öncelikle de dergi için savunulan konular farklılık gösterir. Dergi sürecinde, liberal düşünceye olan inançlar çerçevesinde ilk olarak öğrencilere yakınlık gösterilir. Ancak durumun zor bir sürece girmesi üzerine Dostoyevskiler dergiyi, hükümet tarafına döndürmüşlerdir. Bundan sonraki süreçte Dostoyevski, yeni ismi *Počva* (Toprak) olan dergiyi çıkartmıştır. Derginin yazarları ve derginin doktrini oldukça etkilidir. Çünkü toprak, bölgenin insanları olarak vurgulanır. Bu dönemden sonra dergi isminde

belirtilen şekilde hatırlanmayı hedeflerler. Bu süreçte, kendilerine düşman bir dergi olarak bilinen *Sovremennik*, *Počva*'nın anlamsız olduğunu ifade eder. Hatta mizah dergisinde şöyle bir alay konusu bile geçer: “Düşüncelerimiz aktarma olabilir ama isimlerimiz ne olursa olsun bizimdir.” Bir sonraki dergi deneyimi ise *Epoha* (Çağ) dergisidir. Eşini ve kardeşini kaybettiği dönemde bu dergiyi kurar. Yine aynı dönemde aşırı borçlanması, derginin de devamlılık sürecini olumsuz etkiler. Bu dergi de böylece ömrünü tamamlar. Aynı şekilde genel olarak *Vremya* dergisi, *Gün* dergisini çıkaran diğer Slavcılar tarafından başarılı kabul edilmemiştir. Kusurlu olarak görülen dergiler, Dostoyevski'nin bütün dergileri için söz konusudur. Bunun etkileri, *Vremya* ile başlar. *Vremya* başarılı satışları ile ön planda yer alır. Ancak sonraki süreçlerde, mali yönden dergi zarar görür. Aynı şekilde Dostoyevski bu süreçte, Muhtaç Durumdaki Edebiyatçılara Yardım Sandığı'ndan borç para alır (Carr, 2018: 85-96). Buna göre Dostoyevski'nin dergicilik deneyimiyle birlikte, edebiyat ortamına ve çemberine dâhil edilmesinin oldukça zor olduğu belirtilebilir.

Dostoyevski, Rus yazarları arasında milliyetçiliğiyle ve Ortodoks dindarlığıyla bilinir. Dostoyevski'nin bu özellikleri, dergicilik döneminde yayınladığı yazılarında etkisini hissettirir. Örneğin Türk ve İslam karşıtı olan yazılar, dergicilik deneyimi ve sürecinde etkin bir rol oynar. Eserlerinde de bu kapsamda yaklaşımlar vardır. Ancak dergicilik sürecinde bu konuyla ilişkili değerlendirmelerden bahsedilebilir (Kandemir, 2016a, s. 13). Bu yönde örnekler Dostoyevski'nin dergicilik hayatında etkin rol oynar. Dergicilik deneyiminde Dostoyevski, eserlerini yalnızca bölümler halinde yayınlamaz. Özellikle milliyetçiliğini yansıtan görüşleriyle dikkat çekmiştir. Ancak dergiler tutunamaz. Bir yandan dergi deneyiminin önemi, Rusya'ya olan bağlanmasıyla da ilişkilendirilir. Rusya'ya olan bağlılık, Dostoyevski'nin dergilere duyduğu özlemi ifade eder. Aynı şekilde Dostoyevski'nin dergicilik sürecinde zorlu dönemlerden de geçtiği bilinir (Çitçi, 2010, s. 216). Böyle bir ortamda gerçek Rusya bilinci üzerine eser oluşturma girişimleri önemli bir unsur olarak görülebilir.

Avrupa gezisinde hayatı.

Dostoyevski'nin Avrupa gezileri, hayatının belirli dönemlerinde önemli bir yer tutar. Avrupa'yı görmesi ve değerlendirmesi açısından geliştirilen yorumlar, bazı eserlerinde büyük bir yer tutar. Örneğin, *Karamazov Kardeşler* ve *Kumarbaz* romanları, bazı kesitlerden örnekler içerir. Bu nedenle Dostoyevski ve batıcılık düşüncesi, Dostoyevski'nin Avrupa'yı düşman olarak görmediğini ve Batılı ideallerden ilham aldığını destekler (Ayas, 2010, s. 154). Buna yönelik örneklerden biri, *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları* kitabıyla ifade edilebilir. Ancak Avrupa'da uçurumların olduğunu ifade eden yazar, bu kitapta, yaşadığı hayal kırıklığını anlatır. Dolayısıyla Avrupa görüşlerinin, Dostoyevski için çelişkili olduğu söylenebilir. Avrupa gezisi

ile ilişkili bir diğer unsur, oradaki süreci değerlendirmesi ve Rusya ile karşılaştırma yapması üzerine gelişir. Aynı konu, Tolstoy için de geçerlidir. İnsanların eğitimleri ve kurumları üzerine çalışmalar yapan Tolstoy gibi Dostoyevski de daha iyi bir Rusya için doğrudan Avrupa bağımlısı değildir. Gerekli olan konularda Batı'dan istifade etmenin, Rus kimliğini inşa etme üzerinde önemli olduğunu savunur (Avcı, 2018, s. 51).

Avrupa gezisi olarak Dostoyevski'nin en çok bilinen süreci ise, Polina Suslova ile olan ilişkisidir. Eşinin veremli/hastalıklı dönemleriyle beraber zorlu bir sürece giren Dostoyevski, Avrupa gezisini yapar. Ancak bu gelişmeler, belirli dönemlerle sınırlıdır. Dostoyevski'nin öncelikle Fransa'ya, sonra İngiltere'ye daha sonra ise Cenevre'ye gittiğini vurgular. İtalya'da gezilerini Suslova ile beraber yapar. Dostoyevski'nin bir süre Rusya'ya gitmesini geciktiren süreç, Suslova ile Paris'te buluşma kararıyla birlikte başlar. Ancak bu buluşmada Suslova'da değişimlerin olduğunu fark eder (Purevdorj, 2007, s. 33-34). Suslova, başka bir kişiyle görüşmeye başlamıştır. Genelde aralarındaki ilişkinin aşk ve nefret üzerine kurulu olduğu ifade edilebilir. Dostoyevski'nin bir süre daha Suslova'ya olan ilgisi devam eder. Burada ise aşkı üzerine bir değerlendirme yapılabilir: “Onu hâlâ seviyorum, derinden seviyorum, fakat onu sevmemeyi istiyorum. O böyle bir aşka layık değil.” (Carr, 2018, s. 133). Suslova'nın Dostoyevski üzerindeki etkisi, onun birçok romanlarında farklı karakterlerle karşımıza çıkar. *Kumarbaz* romanında aynı ismi taşıyan karakterle Suslova karakteri benzerlik gösterir. *Yeraltından Notlar* romanında da yine Suslova örneği görülür. Aynı şekilde burada aralarında geçen konuşmalardan kesitler de vardır. *Budala*, *Karamazov Kardeşler* gibi romanlarda da Suslova etkisi yaygın şekilde görülür. Çünkü aşk ve nefret ilişkisi, Dostoyevski'nin bütün eserlerinde vardır. Avrupa gezileri ve Suslova ise etkin şekilde kendisini hissettirir. Ayrıca Suslova için şöyle bir değerlendirmede yapılır:

Polina, bu hem soğuk hem ateşli kadın sırasıyla, *Suç ve Ceza*'daki Raskolnikov'un kız kardeşi Dunya, *Budala*'daki Aglaya, *Cinler*'deki Liza, *Karamazov Kardeşler*'deki Katerina İnavonva ve özellikle de *Kumarbaz*'daki Polina Aleksandrovna olacaktır (Troyat, 2020, s. 242).

Buna göre Avrupa gezisinde Polina, Dostoyevski'nin eserlerinde karakterler olarak yer alan önemli kişilerden birisi olur. Dostoyevski'nin kitaplarında kadın figürü, genel olarak konu ve olaylarda tamamlayıcılık yönüyle yer alır. Ayrıca yaşanan problemlerin ele alınış şekilleri de yine Dostoyevski'nin kadınlara olan bakış açısını ele verir. Genelde kadın kahramanların davranışları, Polina ile yaşadığı dönemde izlenim oluşturduğu davranışlarla çevrilidir.

Puşkin anma töreni ve Dostoyevski'nin yüceltilmesi.

Puşkin'in etkisi, birçok yazar üzerinde görülür. Gogol ve Dostoyevski bu yazarlar arasında yer alır. Özellikle Dostoyevski eserlerinde kahramanları üzerindeki izlenim dikkat çeker. Bu konuyla ilgili şu değerlendirme önemlidir:

Raskolnikov'u Dostoyevski'ye esinlendiren *Maça Kızı*'nın Herman'ı değil miydi? Dostoyevski'ye *Cinler* adını başlık olarak sağlayan, Puşkin'in *Şeytanlar*'ı değil miydi? *Delikanlı*'nın Dolgorukiy'inde para ve sınırsız güç tutkusunu uyandıran *Pinti Şövalye*'nin monoloğu değil midir (Troyat, 2020, s. 408-409)?

Bu doğrultuda Dostoyevski eserlerinde önemli izlenimler, Puşkin için de yakalanabilir. Burada *Maça kızı* eserinden Herman karakterinin anlatımına ilişkin örnek şu şekilde verilebilir: “Hermann gerçekten romanlara layık bir kişidir: Onda Napolyon'un profili, Mephistopheles'in ruhu vardır. Öyle sanıyorum ki vicdanında en az üç cinayet yatmaktadır.” (Puşkin, 2020: 33). Hermann ve vicdanı üzerine yapılan değerlendirme, Dostoyevski'nin Raskolnikov karakterinde görülür. Kahramanın vicdanını ele alan *Suç ve Ceza* romanı, suç konusuna ilişkin farklı bakış açılarını geliştirmeye yardımcı olur.

Puşkin'i anma töreninde Dostoyevski'yi yücelten konuşmanın etkileri önemli izlenim bırakır. Aynı zamanda konuşmacı olarak Turgenyev'in davet edilmesi ve beraberinde Batılı taraflar ile Slavcıların da varlığı, iki taraflı bir ortam oluşturur. Ayrıca bu konu çok önemli bir yer tutar:

Dostoyevski konuşmasını, üç gün süren kutlama törenlerinin en son günü yapmıştı. Bir akşam önce Turgenyev konuşmuştu. Bu konuşma çok iyi olmasına rağmen halk tarafından soğuk karşılanmıştı. Turgenyev'in Puşkin'i değerlendiriş şekli heyecanlı dinleyicilere fazla uzak ve soğuk gelmişti. Dostoyevski ise tam tersine, hararetle konuşmasıyla daha en başından herkesin kalbini fethetmişti (Şahin, 2018, s. 21).

Ancak bu konuşmada Dostoyevski, sadece Slavcıları yüceltmemiş, Batılı taraflarla aradaki buzların da erimesine etki eden bir konuşma yapmıştır. Bunun etkisiyle beraber Turgenyev ile sahte barışmanın olduğu da yine şu şekilde vurgulanır: “Moskova'da Dostoyevski ile Turgenyev arasında sahte bir barışma oldu. Fakat Turgenyev daha uzun yaşadı ve bir yazarın başka bir yazarın ölümü ardından söylediği en acı şeyleri yazdı.” (Carr, 2018, s. 168). Dostoyevski'nin konuşmasının onu yüceltmesi üzerine diğer görüş ise şöyle ifade edilebilir:

Dostoyevski şeytani bir sarhoşluk içinde, taşlaşmış bir fosil gibi konuştu. Kısık ve alçak sesinden aniden bir gök gürültüsü gibi kopan esrikliğin alevleriyle Rus halkının

birleşmesinin kutsal bir misyon olduğunu ilan etti, dinleyenler heyecan içinde onun dizlerine kapandı. Salon sevinç çılgınlıklarından sarsılıyor, kadınlar onun ellerini öpüyor, bir öğrenci önünde baygınlık geçiriyor ve diğer bütün konuşmacılar konuşmalarını iptal ediyordu (Zweig, 2019, s. 105-106).

Dostoyevski'nin anlatımıyla birlikte etkisi ve yüceliği de artar. Bu doğrultuda kabul edebileceğimiz değerlendirme, yazarın konuşmasından sonra herhangi bir kişinin konuşma yapmasına da gerek kalmaması kapsamında ifade edilebilir. Bu gelişmeler ise, Dostoyevski'nin etkisini açıklamakla birlikte yüce bir insan kimliğine sahip olmasına yönelik de yorumlanabilir. Bu çerçevede Dostoyevski, halk için önemini ve değerlendirmesini bu dönemde yapmış ve de göstermiştir.

Puşkin'in anılması ve Dostoyevski'nin bu süreçte etkileri, Puşkin'i ele alışı açısından incelenebilir. Slavcılık ve Batıcılık tartışmalarının hâlâ 1880 baharında da canlı şekilde devam etmesi, törende Puşkin görüşlerinin Dostoyevski tarafından ifade edilmesine ortam hazırlamıştır. Bunu başarıyla sağlayan kişinin Dostoyevski olduğu belirtilebilir. Dostoyevski, Puşkin'in dâhiliğini Turgenyev'den daha farklı şekilde inceler. Onun dehası, Avrupa'da bir yaratıcı olmanın çok ötesinde ve üstündedir. Burada ise Puşkin ile ilgili geliştirilen yorum, Rusya'nın büyük bir başarısı olarak görülmesiyle bağlantılı yapılabilir. Puşkin, edebî şahsiyetin çok ötesinde görülür. Buna göre Dostoyevski'yi de başarılı kılan konulardan biri budur (Çakan, 2020, s. 39). Dostoyevski'nin yaptığı konuşma, onun hayatı boyunca Slavcı olduğu şekliyle yorumlanamaz. Temelde gençliği baz alan Dostoyevski, Slavcı kesim ile görüşleri taban tabana zıttır. Bu durum ve süreçler Dostoyevski'yi, gerçek Rusya kimliği ile tanıştıran kadar devam eder (Şahin, 2016, s. 9). Anma törenindeki konuşma sonrasında kendisinin, Peygamber şeklinde de anılmasının temel etkisi bu konuyla ilişkili kabul edilebilir. Bir bilinç ve gerçekleri görme etkisi, Dostoyevski'yi böyle bir konuşma şekline yönlendirir.

Ölüm.

Puşkin'i anma töreniyle beraber Dostoyevski, 1880 yılında önemli bir yazar konumuna ulaşır. Ancak bu süreci ve insanlar tarafından bilinirliği hayatı için çok uzun sürmez. Hayranları fazladır ve onlarla devamlı bir iletişim kurmakla birlikte, 1881 yılında ölümü, bu durumun uzun sürmemesine neden olur. Ölümünün nedeni akciğer kanamasıdır. Ancak yazarın hayatında yaşadığı zorlukların etkisi bu ölüm için fazladır. Dostoyevski'nin ölümü sırasında eşi Anna'nın aktardığına göre, ölmeden önce rahiple görüşmüş ve günah çıkarmıştır. Çocuklarına nasihatte bulunmuş ve Tanrı'ya güvenmelerini rica etmiştir. İncil okuma alışkanlığı, son ana kadar devam etmiştir (Şahin, 2016, s. 9-10).

İnsanların Dostoyevski'ye ne denli güçlükler yaşattığı ya da ekonomik açıdan ne kadar büyük güçlükler çektiği biliniyor. Bu konularla beraber ise Dostoyevski'nin Avrupa'dayken yaşadığı zorluklar şu şekilde anlatılıyor:

Hiçbir Alman, Fransız ya da İtalyan yazarı onunla konuştuğunu, ona rastladığında hatırlamaz. Sadece bankadan tanıyorlardır onu; beti benzi atmış bir halde gişeye gelip, heyecandan titreyen sesiyle, Rusya'dan beklediği çekin, yabancı ve bayağı insanlara binlerce mektup yazıp ayaklarına kapanarak istediği yüz rublenin nihayet gelip gelmediğini sorduğu bankadan. Bu zavallı deliye ve onun beklentisine daha kapıdan girer girmez gülmeye başlıyordu memurlar. Ayrıca rehincinin de sürekli ziyaretçilerinden biriydi: Her şeyi oraya rehin bırakmıştı, hatta son pantolonunu bile, sırf Petersburg'a bir telgraf daha çekebilmek, mektuplarında mütemadiyen karşılaşılan o korkunç, umutsuz çılgınlıklarından birini daha atabilmek içindir (Zweig, 2019, s. 103-104).

Dostoyevski'nin genel bağlamda bu durumu hayatı boyunca etkisini göstermiştir. Dolayısıyla Dostoyevski, hayatında çok çeşitli zorluklar yaşamıştır. Bu örnekler çoğaltılabilmekle birlikte, sürgün hayatıyla beraber başlayan zorluklar da önemlidir. Zamanla Dostoyevski'nin hayatında bu durum çelişki doğurmuştur. Eserlerinde özellikle de soylularla yaşadığı çatışmalar ve tutunamayan insan tipi örneklerine benzeyen konular fazladır. Dostoyevski'nin yaşadığı zorlukların önemli bir izlenimi olarak eserlerine yansıyan bu konular, gerçek Rus izlenimi olarak kabul edilebilir.

Ölümüyle beraber birçok kalabalık da onları takip etmiştir. Sevenlerinin onu görmek istedikleri ve manastırda büyük bir kalabalığın olduğu aktarılır. Eşi Anna'nın bir konu üzerine Dostoyevski ile konuşması ise önemlidir:

Anna, mezarı konusunda Dostoyevski ile şakaştığı günü anımsıyor: 'Seni Aleksandr Nevski Manastırı'na gömmeyi yeğ tutarım'. 'Oraya sadece piyade ve süvari generalleri gömülecektir sanırım.' diye yanıtlıyordu. 'Peki, sen de bir edebiyat generali değil misin?' (Troyat, 2020, s. 425).

Dostoyevski'nin bu manastıra gömülmesinin kendilerine teklif edilmesiyle beraber ise Anna'nın bu hatırası, Dostoyevski'nin kaleminin ne denli etkin ve güçlü olduğunu gösterir. Dolayısıyla Dostoyevski, ölümüyle Rusya'yı derinden sarsan kişi olarak kabul edilebilir. Aynı zamanda eserleri bu dönemden sonra daha çok okunmaya başlamıştır. Sadece Rusya ile sınırlı kalmayan ve dünya genelinde öne çıkan yazarlardan biri olmayı başarmıştır.

Oğuz Atay (1934-1977) ve Eserleri Hakkında Genel Bilgi

Oğuz Atay, 1934 yılında İnebolu’da dünyaya gelmiştir. Annesi Muazzez Zeki Hanım İstanbul doğumludur ve mesleği ise öğretmenliktir. Babası Cemil Atay ise Kastamonulu bir hukukçudur. Babasının polis memurluğuyla başlayan ve milletvekilliğine kadar yükselen görevi, Ankara’da hayatlarını sürdürmelerine ortam hazırlamıştır. Bu döneme kadar Anadolu’nun farklı yerlerinde bir hukukçu olarak görev yapan Cemil Atay, Ankara’da milletvekilliği görevini yerine getirirken de aynı şekilde buna devam etmiştir. Oğuz Atay’ın annesi Muazzez Hanım öğretmenlik mesleğinin de etkisiyle Atay’a beş yaşında okuma yazma öğretmiştir. Aynı zamanda Muazzez Hanım üzerinde önemli bir etki bırakan asıl kişi, modern ve batılı bir hayat süren annesi Melek Hanım olarak söylenebilir. Fransız kökenli olan Melek Hanım, evliliğiyle birlikte Türkiye’ye yerleşir. Muazzez Hanım, annesinin etkisiyle Batılı bir yaşam süren kişilerden biri olarak o dönemde hayatını devam ettirir. Oğlu Atay’ın hayatını iyi şekilde sürdürmesinde Muazzez Hanım önemli bir yere sahiptir (Çatalkaş, 2019, s. 8-9). Atay, yaşamının bu dönemlerini, ilerleyen yıllarda toplumu anlamlandırma, yaşanan çatışmaları ise eserinde ele almayla gösterir.

Oğuz Atay, 1970’li yıllardan sonra Türk edebiyatında çok sık şekilde duyulan yazarlar arasında yer alır. Aynı zamanda Atay’ın *Tutunamayanlar* eseri, Türk edebiyatında post-modern eserler arasında ilkinin temsil eder. Yazarın eserleri bu şekilde kabul edilmiş olup geniş kitleye hitap eder. Atay, yaşadığı dönemdeki gelişmeleri belirgin şekilde eserlerine aktarmaya çalışılan şahsiyet olarak kabul edilebilir. Yazarın sadece romanla sınırlı kalmayan eserleri, öykü, tiyatro oyunu ve günlük ile de devam eder. İnsanlar üzerinde bıraktığı izlenimde genel olarak dönemin şartlarını değerlendirme ve farklı bir bakış açısı sunma becerisinin olduğu gözlemlenir. Yazarın düşünsel ve edebî kimliği üzerinde bu şekilde olaylara yönelik bakış açısı ve değerlendirmeleri önemlidir. Örnek üzerinden ifade etmek gerekirse yazar, toplumsal olayların en başarılı şekilde aktarıldığı eserleriyle tanınır. Eserlerindeki fikrî alt yapıyı da oluşturan bu gelişmelerin etkisi, edebiyat dünyasına kazandırdığı görüşlerde yer alır (Kapukaya, 2020, s. 552).

Oğuz Atay’ın eserlerinde, dönemsel etkilerin baskın şekilde işlendiği bilinir. Yaşadığı dünyadan soyutlanamayan eserler veren birçok yazar gibi, kendisinin de bu noktada yetkin eserler ortaya koyduğu belirtilebilir. İnsani yönüyle atılımlar ve varoluşlar, toplum içerisinde farklılaşmalar ve değişimler üzerinden birtakım incelemeleri de yapmayı gerektirir. Atay’ın görüşünde bu tür durumlar çerçevesinde öne çıkan en önemli detay, milletin en önemli yapı taşlarından biri olarak toplumu görmesiyle açıklanabilir. Bu bağlamda Atay’ın kendi ülküsel kimliği, metanın ötekileşen ve ötekileştiren boyutuyla dikkate alınabilir. Çünkü ‘öteki’ kavramı, topluma zarar veren ve hatta toplumu yıkan bir özelliğe sahiptir. Atay bu nedenle

insancıl sese farklı bakış açısı sunarak değerlendirme yapar. Toplumsal yönüyle bu gelişmelerin ve aynı şekilde çalışmaların belirgin bir sonucu, toplumda meydana gelen problemleri de etkiler (Şahin, 2013, s. 2313).

Oğuz Atay'ın eserlerinin günümüzde dikkat edilen yönü, çağdaş Batı roman anlayışında ciddi noktalara temas etmesidir. Özellikle de birey odaklı temalar sıkça karşımıza çıkar. Bireyin iç dünyası üzerinde etkili olan ve karmaşık bilinç yapısını esas alan faktörler, Atay eserlerini canlı tutar. Atay'ın kahramanlarının iç dünyası, insanlar üzerinde derin izlenim bırakan detaylar ile karşımıza çıkar. Bunun bir sonucu olarak ise Atay eserlerinde geliştirilen karakterler, üzerinde durulup düşünülmesi gereken ve değerlendirmelere açık olan örneklerdir. Çünkü bu karakterler, toplumdan birer parçadır. Dolayısıyla Atay eserlerinde ön plana çıkan karakterler üzerinden yapılabilecek değerlendirmelerin temelinde, edebiyat dünyasında yaşanan değişimler yer alır. Çünkü klasik gerçekçi roman anlayışı, kahramanlarının toplumla bütün olarak değerlendirilmesinden ziyade, olması gereken toplum şeklini vurgular. Ancak Atay romanlarında bu konu, karakterleri en çarpıcı şekilde toplum örnekleriyle baz alan açıklamalarla ifade edilir (Balcı, 2004, s. 39). Bu durumlar, modern yaklaşımlar arasında Atay'ı öne çıkaran unsurlardır. Türk edebiyatında ilk örneklerle başlayan ve yazarın hayatı boyunca devam eden bu yaklaşım ise eserlerinin kahramanlarında her daim mevcuttur. Bu tür kahraman örneklerine denk düşen günümüz toplum insanını açıklayabilecek düzeyde değerlendirmeler bulunabilir. Bu nedenle ise Atay eserlerindeki kahramanlar, genel olarak toplumsal değişimde çatışma yaşayan ve tutunamayan insan modeli olarak yer alır. Aynı şekilde bu kahramanlar, modern dünyadaki insanların buhran ve çıkmazlarını ele alan konular kapsamında eserde konumlandırılmıştır. Yazarın öne çıkan özelliklerinden biri ise onun ironi diliyle bunu anlatmasıdır. Bu konu, yazarı öne çıkaran önemli bir unsurdur (Sakallı, 2011, s. 1714). Çünkü yazarın eserlerinin başka dile çevrilmesinde o ironik dilin kullanımı, ciddi bir sorun yaratır. Örneğin *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan* romanında anlatılan gerçek karakter dikkat çeker. Bilim adamı olan Mustafa İnan'ın oğlu Hüseyin İnan, romanın çevirisinin yapılmasını istemiş, ancak ironi deyişlerden dolayı bu durumun zor olduğunu ifade etmiştir (Atay'ın, 2020, s. 272). Dolayısıyla Oğuz Atay eserlerinde dikkate alınan bu unsur, ironi anlatımıyla birlikte ele alınır. Toplumsal yıkımın olduğu ve anlatıldığı karakterleri ifade etmede de bu anlatım tarzı, ciddi bir önem taşır. Bu doğrultuda Atay eserleri, kahramanlar üzerinden yapılabilecek çok sayıda çıkarımın olduğunu gösterir.

Çocukluk dönemi ve okul hayatı.

Oğuz Atay'ın çocukluk dönemi Ankara'da geçmiştir. Ayrıca babası Cemil Atay'ın on bir yıl süren milletvekilliği görevi, Oğuz Atay'ın ilk, orta ve lise öğrenimini de Ankara'da yapmasına ortam hazırlamıştır. Oğuz Atay henüz beş yaşındayken aile, Ankara'ya yerleşir. Bu ortamda Atay'ın soluduğu toplumsal atmosfer, Ankara'nın siyasal hiyerarşisi üzerinde yapılanmıştır. Ankara'da ciddi, disiplinli ve bürokrat kenti özelliği, Atay'ın çocukluk dönemini çevreler (Ecevit, 2017, s. 37). Atay'ın eserlerinde kahramanların genel olarak yalnız, öfkeli gibi karakterlerde olmalarının kendi yaşantısıyla bağlantılı olduğuna değinilebilir. Aynı zamanda ilk unsur, çocukluk döneminde yalnız olmasıyla ilgili ele alınabilir (Oruç, 2016, s. 17). Buna göre Atay'ın hayatı, toplum içinde mevcut olan gelişmelerin de kahramanlarla eserde yer alacağını göstermiştir.

Oğuz Atay ilkökul dönemlerinde içine kapanık bir yapısı olan, odasına kapanarak çocuk kitaplarını ve dergilerini okuyan bir öğrencidir. Genel olarak çevresi tarafından geleceği parlak olarak görülmesi, öğretmenlerin de genel görüşleri arasında yer alır. Ortaokul dönemlerinde ise Atay, çok fazla kitap okuyan bir kişi olarak akıllara kazınır. Atay bu dönemlerde genel bağlamda Batı klasiklerini iyi düzeyde okuyan öğrenci olmakla birlikte eline geçen her kitabı da aynı şekilde okumaya özen göstermiştir. Liseye, sonraki zamanlarda Ankara Koleji'ne dönen Türkiye Eğitim Derneği Yenışehir Lisesi'nde başlar. Atay bu süreçlerde Ulus'ta milletvekili olan insanların oturduğu apartmanda aydın hayat yaşar. Bu durum Atay'ın eserlerindeki aydın profilde kahramanlarının da ilk örneklerini temsil etmesi dolayısıyla önemlidir. Atay lise dönemlerinde ileriki süreçlerde ressam olmak isteğini de dile getirmiştir. Resim öğretmeninin bu teşviki, Atay'ı heyecanlandıran bir konudur. Ancak babası Cemil Atay'ın baskıyla birlikte bu isteğinden vazgeçip mühendis olur (Çatalkaş, 2019, s. 9). Buna ilişkin kırgınlık ise *Tutunamayanlar* romanında şu sözlerle ifade edilir: “Üç çeşit meslek varmış: Mühendislik, doktorluk, bir de hukukçuluk. Ben ressam olmak istiyordum. Babam böyle bir meslek olmadığını söyledi.” (Atay, 2019, s. 362). Dolayısıyla Atay, aile baskısının etkisiyle mühendislik mesleğini okumaya yönelir. Ayrıca yine *Tutunamayanlar* eserinde Selim karakteri özelinde de bu meslekteki görevini yerine getiren kahraman, birçok konuda mühendisliğe yönelik eleştirel bakış açısı geliştirir. Bu genel bağlamda Atay'ın kitaplardaki düşüncelerinin hayatının da bir yansıması olduğunu gösterir.

Oğuz Atay'ın oyunlara olan ilgisi, özellikle lisenin son yılında oynadığı Shakespeare *Hırçın Kız* oyununda sergilediği başarıyla açıklanabilir. Önemli beğeni toplayan yazar, sonraki dönemlerde *Oyunlarla Yaşayanlar* eserindeki başarısıyla da bunu gösterir. Ayrıca Atay zeki bir öğrenci olduğu için liseyi 1951 yılında birincilikle tamamlar. Aynı sene İstanbul Teknik

Üniversitesi İnşaat Mühendisliği bölümünde okumaya başlayan Atay, bu mesleği, dönemin popülerliğiyle ilişkili olarak tercih eder. Burada ise babası Cemil Atay'ın görüşlerinin baskın geldiğine değinilebilir. Yine aynı şekilde ailesiyle birlikte İstanbul'a taşınır. Üniversite yıllarında diğer öğrencilik yılları kadar başarılı bir profil sergileyemediği biliniyor. Ancak zeki olmasının da okuduğu dönemde kendisine avantaj kazandırdığı ifade edilebilir (Çatalkaş, 2019, s. 9-10).

Edebiyat dünyasında etkilendiği kişiler.

Oğuz Atay'ın eserleri incelendiğinde genel olarak hayatında etkili olan yazarların öne çıktığı söylenebilir. Eserleriyle dikkat çeken yazarlar arasında özellikle Dostoyevski, *Tutunamayanlar* romanında birçok defa ismi geçen yazardır. Dostoyevski'nin yeraltı insanına yapılan atıfların Türk edebiyatında fazla olduğu bilinmekle birlikte, eserlerindeki kahramanların da aynı şekilde diğer yazarları etkilediği görülür. Türk edebiyatının önde gelen isimleri de aynı şekilde bu yönde değerlendirilebilir. Atay da bu yazarlardan biri olarak kabul edilebilir. Atay'ın düşünce dünyasında etkili olan kişiler üzerinde de durulabilir. Geniş bir bilgi ve kültür atlasının bu yöndeki sonuçları, kendisini geliştirdiği, okuduğu birçok eser için de önemli bir unsur haline gelir. Türk toplumuna ilişkin çıkarımlar yaparken yararlandığı Fanon, Oscar Lewis, Spengler, Belinsky gibi insanların görüşleri önemli bir yer tutar (Kapukaya, 2020, s. 558-559). Aynı şekilde izlediği film ya da bilim dünyasından insanlardan oluşan örnekler, *Günlük* eserinde karşımıza çıkar. Bu nedenle sadece okumakla kalmayıp filmler üzerinden de çıkarımlar yaptığına değinilebilir. Bununla birlikte *Günlük* eserinde geçen isimlerden öne çıkanlar şu şekilde sıralanabilir (Atay'ın, 2016): Ahmet Hamdi Tampınar, Vüs'at O. Bener, Erich Berne, T.S. Eliot, John Bunyan, Bradley, Shakespeare, Anton Çehov, Franz Kafka, Jullian, Elias Canetti, Cevat Çapan, John Fowles, Kingsley Amis. Bu kişilerin görüşlerini, düşüncelerini değerlendiren ve araştıran biri olarak Atay, eserlerinde özgün birer kahramanlar oluşturmaya çalışırken birçok yazarın etkisini de harmanlayan yazar olur.

Aydın sorunsalının eserlerine yansımaları.

Oğuz Atay, çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Türk aydınlarından biri olarak kabul edilir. Eserlerinde, aydından beklenenler ve olması gereken özellikler ise eleştirel şekilde anlatılır (Kapukaya, 2020, s. 553). Bununla birlikte Atay, eserlerinde Türk aydınını inceleyen kişi olarak *Tutunamayanlar* romanını anlatmıştır. Aynı zamanda Türk aydınının kültür karmaşasını ifade eden detaylarla anlatmıştır (Oruç, 2006, s. 22). Ayrıca Atay eserleri, Türk aydınının buhranlı dönemlerini de anlatır. Buna göre Atay romanları, karakterlerin iç dünyalarını açıklayan ve çözümlemeyi amaçlayan ölçütler eşliğinde değerlendirilir (Kadak, 2019, s. 47). Eserlerdeki

karakterlerin genel durumlarının ilk farkına varışı ise aydınlara yöneliktir. Olumsuz değerler ve farklılaşmalara adapte olan Türk aydını, eserlerinde bunu bilinçli olarak gerçekleştirirler. Ancak bunun yanı sıra kendilerini toplum içinde konumlandırırken de çatışma yaşarlar (Şahin, 2013, s. 2317). Dolayısıyla Türk aydını sorunsalı, Atay eserlerinde derinlemesine işlenen konular kapsamında ele alınır.

Oğuz Atay eserlerinde ve özellikle de romanlarında öne çıkan konu, Türk aydınının hangi açıdan değerlendirileceğidir. Buna göre Atay için Türk aydını, *Eylembilim* romanında eleştirel vurguyla incelenir. Atay, toplumda Türk aydınının temsil eden fikir ve gelişmeler doğrultusunda romanlarında incelemede bulunur. Bunun ise sonuçları özellikle *Tutunamayanlar* ve *Tehlikeli Oyunlar* için geçerlidir. Örneğin Atay'ın *Eylembilim* romanının kahramanı Server Gözbudak, görüşleriyle Türk aydınının problemini inceler. Atay için Türk aydını, toplumla iç içe olması gereken kişidir. Aynı toplumda yer edinmiş kişiler, topluma yeterince bir fayda sağlayamayan kesimdir. Dolayısıyla karakterler, topluma faydalı olma üzerinde bir aydın profilini çıkarırlar (Çatalkaş, 2019, s. 43). Bu açıdan bir örnek, *Günlük* eserinde şu görüşle kapsamında açıklanabilir:

Ülkemizi sevmiyoruz, kaçıp gitmek istiyoruz. Kötü yöneticiler, aydınlar halkla ilişki kurmasını becerebildiği halde, biz halkı sevmediğimiz için kendimizi ülkemizde istenmeyen bir misafir gibi hissediyoruz. Bu yüzden onu tanımak, onun derinliğini, ruhunu hissetmek istemiyoruz (Atay, 2016, s. 132).

Bu görüş, Atay'ın Türk aydınına bakış açısını değerlendirmede önemli yer tutar. Çünkü asıl sorun, aydınların halktan kendini soyutlamaya çalışmasıyla birlikte başlar. Böyle bir durumda ise aydınların faydalı yönlerinin kullanılmadığı belirtilir. Aydın kişi, aynı zamanda halktan da kendisini soyutlar. Bu durum ciddi sorun olarak görülebilir. Çünkü Türk aydınının görevi, halkla bütünleşmek ve ülkenin ruhunu hissetmektir. Atay'ın yazmayı planladığı ama yazamadığı *Türkiye'nin Ruhu* başlıklı eserinde de aynı konunun işleneceği biliniyor. Genel olarak Türk aydını, ifade edilen konular kapsamında ele alınarak tasarlanmıştır. Burada ise Türk aydınına yönelik görüşlerin ve izlenimlerin devam edeceği düşünülür.

Ölüm.

Oğuz Atay'ın 1976 yılına ait notlarından yola çıkıldığında, umudunu yitirmiş ve yorgun insan tipiyle karşımıza çıktığından bahsedilebilir. Özellikle de kendine olan güvenini kaybeden birisi olarak Atay, son zamanlarda bunu kendi hayatına da yansıtmıştır. Günlük sıkıntıları fazla yaşayan ve öfkelenen bir insan olması da bunun en önemli sonucudur (Ecevit, 2017, s. 527). Bunların yanı sıra ise Atay, anlaşılamama sorunu ile okuyucudan kopar. Burada ilk olarak

dikkate alınabilecek örnek, *Korkuyu Beklerken* adlı öykü kitabından yola çıkılarak ifade edilebilir. *Demiryolu Hikâyecileri-Bir Rüya* adlı öyküsünde Atay, eserlerini okumayan gruba seslenir. İnsanların önemsemediği bir grup yazar, aynı trende bulunur ve insanlara yazılarını okuttururlar. İnsanlarsa yeterince ilgi göstermez. Bu süreçte öykünün kahramanının yaşadığı buhran, şu sözlerle aktarılır (Atay, 2017, s. 196): “Ben buradayım sevgili okuyucum, sen neredesin?” Yaşarken anlaşılamama meselesine değinen yazar, bu nedenden dolayı uzun bir süre buhrana girmiştir. Hastalık dönemleri ve yoğun baş ağrıları, kendisini korkutan ve tetikleyen bir konu olmuştur. Burada özellikle de Atay’ın insanlara seslendiği ve anlaşılmak istediği durum dikkatimizi çeker. Bu ise bir anlamda ‘tutunamayan’ insan profilini karşımıza çıkarır.

Oğuz Atay’ın özellikle de son dönemleri için dikkate alabileceğimiz görüşler *Günlük* eserinden yola çıkılarak ifade edilebilir. Atay, umutsuz insan profilini şu sözlerle açıklar:

Düşüncem geç gelişti, biraz geç başladım; “biraz da erken bırakmak durumunda kalıyorum. (...) Geleceğini kaybetmek, yaşanan zamanı da boşlaştırıyor. Ne yapalım, henüz biraz da ayakta durma gücüm var; deneyelim, sonuç almaya çalışalım. (...) Şimdi dedim; uyusam ve ameliyatta ölsem, hiçbir şey duymayacağım –hepsi bu kadar. Çok kötü hissetmedim (Atay, 2016, s. 278-282).

Dolayısıyla Atay görüşlerinde umutsuz insan tipi görülür. Bununla birlikte ise yaşamını devam ettirmek istemediği de aynı şekilde anlaşılan diğer önemli bir konudur. Yaşarken kişinin anlaşılamaması meselesi de bunun bir sonucu olur.

Oğuz Atay’ın bu buhranla hayatına devam edişi ise 1977 yılında sona erer. Eşiyle birlikte çok sık gittikleri arkadaşlarına uğrarlar. Bir süre orada otururlar ve kendisi, dinlenmek için arkadaşının evinde arka odada yatağa uzanır. Ancak doktorların ömür olarak bir yıl şeklinde ifade ettikleri hayatı o gün son bulur. Sesi gün geçtikçe daha güçsüz hale gelen Atay, ilaçlarını alıp banyoya kapanır ve kapıyı kilitler. Uzun bir süre ses çıkmayınca kapıyı kırarlar ve öldüğünü görürler. Atay’ın hayatında bu ölüm, *Tutunamayanlar* eserinde Selim’in ölümüne benzer. Çünkü Selim Işık da banyoya gider, kapıyı kilitler ve ölür (Ecevit, 2017, s. 550). Bu nedenle denilebilir ki, Atay’ın eserlerindeki karakterler, kendi hayatı için de önemli yer tutar. Bu gelişmeler, Atay’ın yaşantısı üzerinde de her zaman etkisini göstermiştir. Soğuk bir günde öldüğünde kimsenin kendi cenazesine gelmeyeceği üzerine yaptığı değerlendirmesi ise temelde Selim Işık karakterinin *Tutunamayanlar* romanındaki görüşleridir. Oğuz Atay da 13 Aralık 1977 tarihinde, bir kış günü hayata gözlerini yumar.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Dostoyevski ve Atay Romanlarında ‘Tutunamayan’ Tipi

Tutunamayan insan tipinin değerlendirileceği bu bölümde, Dostoyevski ve Atay roman örnekleri incelenecektir. Bu hedef doğrultusunda tutunamayan insan örneği, Dostoyevski’nin *İnsancıklar*, *Öteki*, *Ebedi Koca*, *Netoçka Nezvanova*, *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri*, *Ezilenler*, *Ölümler Evinden Anılar*, *Yeraltından Notlar*, *Suç ve Ceza*, *Kumarbaz*, *Budala*, *Ecinniler*, *Delikanlı* ve *Karamazov Kardeşler* romanları üzerinden; Atay’ın ise *Tutunamayanlar*, *Tehlikeli Oyunlar*, *Eylembilim*, *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan* romanları kapsamında ele alınacaktır. İncelenen romanlar ve bu kapsamda yapılmış çalışmalar doğrultusunda araştırmanın bu bölümü tamamlanacaktır.

Bilinmezlik ve Gelecek Sorununda Tutunamayan Tip Örneği

Dostoyevski eserlerinde, kahramanların geçmiş dönemlerinde duydukları acının gelecek dönemlerde de devam edeceği izlenimi öne çıkar. Burada yazarın bir kitabından örnek vermek gerekirse, ilk eseri olan *İnsancıklar* romanına değinilebilir. Dostoyevski’nin bu romanında oluşturduğu karakterler, diğer romanlarında daha görkemli bir şekilde karşımıza çıkar. Dolayısıyla bu kitaptaki karakterleri geliştirerek diğer kitaplarda okuyucuya sunduğuna ilişkin bir yorum geliştirilebilir. Çağın insanı, toplumu ve olayları resmeden faktörler, ahlaki, dini ve metafiziksel olarak aktarılır. Bu sebeple de günlük yaşamımızda yer edinen acı, sevinç, istek, ihtiyaç, bilinmezlik, gülme, ağlama, gelecek kaygısı gibi birçok konu, romanlarda okuyucuya hissettirilir (Kantarcı Bingöl, 2020, s. 100). Ancak genel olarak eserlerindeki tutunamayan insan tipi örnekleri, bilinmezlik ve gelecek dönemlerde yaşayacağı sorunlar çerçevesinde gösterilir. *İnsancıklar* roman karakterlerine ilişkin de bu konu açıklanabilir. Romanda Makar Devuşkin ve Varvara Dobroselova kahramanlarının mektuplaşmalarından birçok konu öğrenilir. Burada ise özellikle de *İnsancıklar* romanı üzerinden Rus insanı anlatılır. Karakterlerin hayata tutunma çabasını gösterirken yaşadıkları zorluklar ele alınır. Makar’ın bir mektubunda şöyle bir ifade geçer:

Çok ağır geliyor benim böyle bir bilinmezlikte olmam, bir geleceğimin olmaması, başıma ne geleceğini tahmin edememek. Geriye bakmak da korkutucu. Orada hep acı var, bir hatırayla bile kalbim iki parçaya ayrılıyor. Beni mahveden kötü insanlar yüzünden sonsuza dek ağlayacağım (Dostoyevski, 2019a, s. 25).

Karakterin burada en büyük sorunu, yaşadığı hayatın ve acının zorluğudur. Aynı şekilde insanların da acıların büyümesinde büyük bir yer edindiği görülür. Ne geleceğe ne de mevcut âna tutunamayan insan tipi örneği, mahvolmuş bir hayat örneği üzerinden açıklanır. Memurlar genel olarak dönemin koşulları gereği zor şartlarda çalışan ve yaşayan kişilerdir. Bu ise Rusya toplumuna ilişkin bir bilgi verir. Genelde askeri bölümde olanlar öne çıkarılırken memurların bu kapsamda arka planda kaldığı görülür. Toplumda sınıf çatışması ve sonuçları, Rusya için ifade edilebilecek detaylardır.

Dostoyevski romanlarında ‘bilinmezlik’ konusu, karakterlerin duygularıyla yansıtılan ciddi bir sorundur. Bunun en önemli sonucu, karakterleri intihara ya da cinayete sürükleyen gelişmelerin yaşanmasıdır. Bunların temelinde geçmiş dönemlerde yaşanan acılar ve gelecek döneme yöneltilen kaygılar vardır. Ancak mevcut âna odaklanamayan kahramanlar, geçmiş suçlamaya mahkûm edilmişlerdir. İnsan psikolojisinin özellikle de geçmiş dönemlerden izler taşıması, kötü dönemlerden geçen insanların hayatlarını sonuna kadar etkiler. Tutunamayan insan tipi böylece geçmiş dönemlerde takılıp kalır ve gelecek dönemlere umutsuz bakarak şu âna odaklanamaz. Bu bakış açısına yönelik bir diğer örnek ise Oğuz Atay romanları üzerinden verilebilir. Atay’ın *Tehlikeli Oyunlar* romanında Hikmet ve Sevgi karakterleri, tutunamayan tipini yansıtan örneklerdir. Sevgi’nin çocukluk döneminde babasından kaynaklı yaşadığı acılar, hayatını etkiler. Sevgi, yaşadığı gelişmelerin etkisi altında kalarak hayatını sürdürür. Annesini aldatan baba figüründen sonra Hikmet ile evlenmesi ve Hikmet’in Bilge ile beraberliği, geçmiş dönemlerde yaşadığı acıları hatırlamasına neden olur (Atay, 2012, s. 25-75). Bu nedenle karakterlerin çok önceden yaşadıkları sorunların ilerleyen dönemlerde hayatlarında da devam etmesi önemli bir problemdir. Bu durum ise özellikle de tutunamayan tipinin doğmasında ilk faktörlerden biri olarak görülebilir. Ayrıca Dostoyevski’nin *İnsancıklar* romanında Varvara’nın küçük yaşta verem hastalığından ölen annesiyle birlikte başlayan hayatı, onu olumsuz bir şekilde etkiler. Bu durum sonraki dönemlerde de devam eder. Makar ile mektuplaşmalardan sonra ileriye gidemeyen ilişki sonucu, Varvara’nın zengin bir adamla evlilik yapmasına ortam hazırlar (Dostoyevski, 2019a, s. 20-50). Dostoyevski eserlerinde kadınların genel olarak soylu ve zengin erkeklerle evlendiği görülür. Bu yönde ise genel olarak umutsuz insanların hayatlarının kaleme alındığı ve kadın karakterler üzerinden bunun anlatıldığı ifade edilebilir. Bu durum Atay romanlarında, Dostoyevski eserlerindeki tutunamayan örneklerle bağdaşmaz. Bu karakterlerin temelde gelecek kaygısı vardır. Örneğin bu durum, Sevgi için yalnızlığın getirdiği bir birliktelik ihtiyacıyla doğar. Hikmet ile başlayan ilişkinin temelleri sağlam değildir. Bu nedenle Hikmet, başka kadınları da arzular. Modernleşme döneminin etkisiyle bu konular, Türk edebiyatından örneklerde yaygın şekilde görülür. Türk toplumunda bu örnekler,

evliliğin temellerinin sağlam atılmadığını gösterir. Sevgi ve Hikmet, hayatlarının geçmiş dönemlerinde yaşadıkları acıyla ve yalnızlıkla evlilik yaparlar. Bu durumların sonucunda bilinmezlik artar. Yalnızlığın da zaman içerisinde daha çok arttığı ifade edilebilir.

Dostoyevski'nin eserlerinde diğer bilinmezlik konusu, *İnsancıklar* romanında Varvara karakterinin soylu biriyle evlenmesine karar verilen süreçte geçer. Bu, *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri* romanı için de geçerlidir. *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri*, Dostoyevski'nin Gogol etkisi altında kalarak kaleme aldığı eserlerden birisidir (Günel, 2012, s. 13). Romanda önemli karakterlerden birisi olarak Albay Yegor'un davranışları önemlidir. Aynı zamanda Yegor'un çocuklarına bakan dadı arasında geçen ilişki dikkate değerdir. Albay Yegor, eşinin ölümünden sonra iki çocuğuyla kalır. Ancak zengin birisiyle evlenmesi önerilir. Böylece büyükannenin isteğiyle alınan karar, dadıyla evlenmesini önler. Aynı şekilde önemli karakterlerden Fomiç de bu konuda baskıcı tutumla, Albay Yegor'u yönetir. Daha yeni mirasa konan Tatyana isimli bir kadınla evlenilmesi önerilir. Albay Yegor'un ve dadının arasındaki bağıllık, hiç kimse için önemli değildir. Tatyana ile ilgili bilgi ise şu şekilde aktarılır:

El evinde büyümüşü. Zavallı bir öksüz çocuk, zavallı bir genç, sonra da zavallı bir kart kız olan Tatyana, bütün zavallı hayatı boyunca kederi, öksüzlüğü, hakareti, başkasının verdiği ekmeği yemenin acıdığını bol bol tattı. Neşeli, alıngan, aşırı derecede hoppaydı. İlk gençliğinde acı dolu hayatına şöyle böyle tahammül edebilmişti. Ama zamanla, kendini sınırsız bir hayalciliğe kaptırdı. Hayal kurduğu sıralar, bazı bazı isterik ağlamalar, titremeler, hıçkırımlar da geliyordu (Dostoyevski, 2019b, s. 202).

Örnekte görüldüğü gibi küçük bir insan tipi aktarılır. Ezilmiş, aşağılanmış bir insanın aniden zengin olunca ne yapacağını bilemediği görülür. İlerleyen zamanlarda da yine bu insan, genç yaşta hayata veda eder. Dolayısıyla küçük insan tipinin acı bir örneği olarak romanda yer alır. Bu bağlamda küçük insanların ve tutunamayan insanların geleceklerinin belirsizliği öne çıkar. Geçmiş dönemlerin etkisi hem Atay hem de Dostoyevski eserlerinde anlatılır. Bireyin gelecek sorununa neden olan bu gelişmeler, bilinmezlik durumunun yaşanması halinde sorun yaşamalarına ortam hazırlar.

Bilinmezlik kapsamında öne çıkan konulardan biri, kahramanların davranışlarının tam olarak ölçülememesidir. Davranışların net olarak anlaşılamaması sorunundan yola çıkıldığında, bilinmezlik konusunun önemi daha çok ön planda yer almaktadır. Örneğin *Ebedi Koca* eserinde bu kapsamda bir anlatım, kahramanların davranışlarını ölçememeye ilişkin şöyle bir örnekle birlikte ele alınır:

Bu gibi insanlar, bir dakika öncesine kadar öldürmeyi akıllarından geçirmezler, diye düşünüyordu. Ama titrek ellerine bıçağı alıp, parmaklarında sıcak kanın ilk damlalarını hissedince yalnız öldürmekle kalmaz, bıçağı sapladıktan sonra adamın kellesini de, kürek mahkûmlarımızın dediğı gibi ‘kökünden’ uçururlar. Böyledir bu (Dostoyevski, 1996, s. 211).

Bilinmezlik konusunda bu davranış şekli, toplumsal ve bireysel açıdan dikkat çekicidir. Çünkü tam olarak belirli olmayan davranış, tutunamayan insan tipi örneğinin de göstergesidir. Bir insan hakkında bu yönde yorumlar geliştirmek, o insanın toplumda kabullenilemeyeceğini de gösterir. İnsanların birbirleri hakkında geliştirdiğı düşünceler, tutunamayan insan tipi için en önemli örneklerdir. Buna göre bireyin adam öldürmeyeceğı, ancak eline bıçak aldığında o son ana kadar karşıdaki insanı birkaç kez bıçaklayacağı konusu dikkat çekicidir. Bu örnek, *Suç ve Ceza* romanı için de geçerlidir. Dostoyevski’nin bu kitabında Raskolnikov’un adam öldürmeye ilişkin davranışı, o kahramandan beklenen bir davranış değildir. Aynı zamanda sadece tefeci kadını öldürmeyi amaçlayan Raskolnikov, aynı anda iki kişiyi birden öldürmüştür. Dolayısıyla böyle bir durumda, suçların da art arda işlenebileceğı dikkat çeker. Bu bağlamda kahramanların davranışları ve bilinmezlik durumu, tutunamayan insan tipinin en önemli sonuçlardan birini doğurur.

Bilinmezlik ve gelecek sorunu kapsamında bir diğer ilişkilendirme, Dostoyevski’nin romanlarından *Delikanlı* için yapılabilir. Romanda daha çok dürüst ülkünün önemi ve gerekliliğı üzerinde durulur. Ancak gelecek sorunu yaşayan insanların genel bağlamda mevcut zaman dilimine de uyum sağlayamadıkları görülür. Dürüst ülkü edinerek yaşayan insanların ise tutunamayan insan tiplerinden biri olmayacağı belirtilebilir. Fakat genel çerçevede bu sorunun boyutları, *Delikanlı* kitabının kahramanı Dolgorukiy’in dürüst ülkü edinmesi kapsamında ele alınabilir: “Ülkü diye bir şey kalmadı artık. Birdenbire hepsi ortadan kayboluverdi. Hem öyle ki, sanki şimdiye dek hiç böyle bir şey olmamış gibi bir iz bırakmadan.” (Dostoyevski, 2017, s. 113). Kitapta, böyle bir ülküye sahip olan insanların toplumda dışlandıkları da görülür. Bunlar arasında Dolgorukiy başta gelir. Özellikle de dürüstlüğün vurgulandığı ve öne çıktığı bir kitap olarak bu detaylar, doğruluk ekseninde yaşamaya çalışan insanların toplumda dışlandıklarını gösterir. Yine aynı kitapta böyle bir meseleye yönelik durum, çağın insanını açıklayan örnekle de incelenebilir: “Bu devir, sıradan insanın en parlak zamanı; duygusuzluğun, bilgisizliğin, tembelliğin, yeteneksizliğin, hazıra konmak isteyen bir kuşağın devridir. Kimse bir şeyin üzerinde durup düşünmüyor. Kendisine bir ülkü edinen çok az.” (Dostoyevski, 2017, s. 113). Bu bağlamda verilen örneklerden yola çıkılarak bilinmezlik ve gelecek sorunu ele alınabilir. Çağın önemine vurgu yapılması geçmiş ve gelecek arasında ilişki

kurulmasına zemin hazırlar. Dürüst insanların ve dürüstlüğü inananların gelecek dönem için de umutlu oldukları söylenebilir. Buna göre ise ülkülerine inanmaları gerekiyor. Kahramanların bu tür davranışlarda vurguladıkları ise özellikle de dürüstlüğün en önemli ilkelerden biri olmasıdır. Aksi takdirde tutunamayan insan tipinin oluşması söz konusudur.

Bilinmezlik kapsamında yapılacak değerlendirmelerden diğeri, kişinin bakış açısıdır. Buna göre bireyin kendini değersiz hissetmesi halinde bilinmezlik durumu yaşanacak ve böyle bir durumda da tutunamayan tipi oluşacaktır. Örneğin Dostoyevski'nin *Ecinniler* romanında, bazı karakterlerin ön plana çıktığı biliniyor. Ancak bununla birlikte dönemin aydın insanı olarak öne çıkanların zaman içerisinde unutulması gibi bir sorun karşımıza çıkıyor. *Ecinniler* romanına yönelik bu örnek şöyle aktarılıyor: “Unutuldum! Kimselere gerekli değilim artık!” (Dostoyevski, 2014, s. 20). Burada özellikle de yine *Ecinniler* romanında kişinin düşüncelerine odaklanan bir değerlendirme vardır: “Düşünebiliyor musunuz: Konuşabilirdi bir zamanlar! İnanması bile zor gelir belki ama bir zamanlar düşünceleri vardı, kendine özgü düşünceleri! Şimdi her şey değişti!” (Dostoyevski, 2014, s. 101). Buna göre bireyin tutunamama ekseninde ön planda yer alan bu görüşleri, bilinmezlik durumlarına kendini hazırlamasına ve gelecek dönem için de kendini bir yerde edinemesine ortam hazırlar. Ölümle her şeyin biteceği korkusu ve endişesi olmakla birlikte, böyle bir hayat yaşamaktan ziyade intihar girişiminde bile bulunurlar. *Ecinniler* romanının ilerleyen sayfalarında yine bu duruma ilişkin tehlikenin sonucu ise şöyle bir bakış açısıyla yorumlanır:

Hayattayken neredeyse bir deha olarak görülen bütün bu vasat yetenekli baylar, ölümleriyle birlikte hiçbir iz bırakmadan kaybolur, insanların belleklerinden bir anda silinip giderler hatta kimi kez yaşarken bile, yerlerini alacak yeni kuşağın orada burada uç vermeye başlamasıyla akıl sır vermez bir şekilde unutulur, küçümsenirler. (Dostoyevski, 2014, s. 104).

Dostoyevski bu şekilde bir anlatımla temelde mevcut durum üzerinden tutunamayan insanı açıklar. Dönemin koşullarına odaklanmayan bireylerin ilerleyen dönemlerde başarı elde etmesi de söz konusu değildir. Bununla birlikte ise aydın insanların öne çıktığı, ancak halkı tam olarak anlayamayan bu insanların sözleri, unutulmaya mahkûm olmalarıyla açıklanır. Buna göre özellikle de Atay romanlarında hâkim olan aydın insan profili burada da karşımıza çıkar. Dostoyevski'nin *Ecinniler* romanındaki aydınların genel durumu ile Atay'ın *Tehlikeli Oyunlar* romanındaki aydınlar arasında benzetme yapılabilir. Ayrıca bu durum mukayese edildiğinde, *Ecinniler*'in sosyalist kahramanlarının görüşleri, gençlik dönemlerinde mücadeleye dayanırken ilerleyen dönemlerde bu açıdan boşuna mücadele ettiklerini görürler. Atay'ın *Tehlike Oyunlar* romanında ise kahramanların genel durumlarına değinildiğinde, Hikmet'in intihar girişimine

kadar devam eden sonuçlar, aydın insanın tutunamamasına yönelik bir durumla karşımıza çıkar. Dolayısıyla hem *Ecinniler* romanında hem de *Tehlikeli Oyunlar*'da bu yönde bir girişimin asıl etkeni, toplumda tutunamama ve zaman içerisinde gerçek aydın görüşlerinin bu yönde olmadan daha ilerici bir pozisyonda olmasına dayalı ele alınır. Bu durumda pişmanlığın da öne çıkan bir gelişme olduğu ifade edilebilir. Ancak her ne açıdan bakılırsa bakılsın kahramanların temelde tutunamama sorunsalı, toplumla çatışması ve sınırları zorlamalarıdır. Kahramanların istekleri ve davranışları da doyumsuzdur. *Tehlikeli Oyunlar*'da Hikmet, hayatındaki bilinmezliklerle uğraşırken bir yandan da eşini, yani Sevgi'yi aldatır. Bu tür davranışlar, Atay'ın deyimiyle birer tehlikeli oyundur. Hikmet'in hayatına son vermesi de böyle bir tehlikeli oyunun gerçekleştiğini gösterir. Bu kahramanların intihara yönelmesi ise gelecek sorunuyla karşımıza çıkar. Topluma tutunma, görüşleri ve fikirleri iyileştirme, insanlarla ilişkileri artırma gibi temelde birçok konu, bu tür kahramanların düşüncelerinde yer almaz. Genel olarak hata üzerine hata yapan kahraman şekli, tutunamayan insan tipinin de bilinmezlik ve gelecek sorunu kapsamında öne çıkan detayı olarak yorumlanabilir.

Tehlikeli Oyunlar romanında kahramanların genel özelliklerine bakıldığında, Hikmet, Albay gibi karakterlerin birer aydın olduğu görülebilir. Kahramanların aydın görevini yerine getirme süreçlerine bakıldığında, özellikle de kitabın sonlarına doğru bir pişmanlık hâkimdir: “Bütün hayatımı kelimeler uğruna harcadım, içi boş kelimeler uğruna. Kelimelerin gerçek anlamlarını bilmeden, onlarla oynadım.” (Atay, 2012, s. 448). Kahramanların ümitsizliği ve bu durumun ise Hikmet karakteriyle karşımıza çıkması, genel olarak tutunamayan profilinin hangi açıdan geliştiğini değerlendirmeyi gerektirir. Sosyo-kültürel koşullar çerçevesinde bu durum ele alınacak olursa, *Tehlikeli Oyunlar*'da geçen şu değerlendirme de önemli görülebilir: “Biz senin gibi değiliz Bilge; biz Doğuluyuz. Bizde sorgu sual yoktur. Bizde usta-çırak ilişkisi vardır. Ustanın gücü tartışılmaz. Usta, önünde engel tanımaz.” (Atay, 2012, s. 454). Atay'ın bu kapsamda romanda sosyal sınıflara yönelik görüş geliştirdiği dikkat çeker. Özellikle de doğulu insanların sahip oldukları ya da hayatlarında bilinmezlik sorunlarını daha çok yaşadıkları söylenebilir. Bu çerçevede kırsal ve kentsel yaşam üzerinden yapılabilecek değerlendirme, doğudaki insanların hayat şartlarının zorluğuna yönelik ele alınabilir. Türkiye özelinde bu konu Atay romanları için bu şekilde açıklanabilir. Diğer bir örnek ise yine gelecek sorununa yöneliktir. Doğudaki insanın geleceği, batıda yaşayan insanlar gibi değildir. Hayat şartlarına bağlı olarak geleceği düşünmez. Ayrıca özellikle de kırsal kesimden kentlere gelenler için de bu zorlukların gelecek sorununa yönelik yaşandığı bilinebilir. Tutunamayan tipi de daha çok bu yönde şekillenir. Kente uyum sağlayamayanlar ve özelde ise *Tehlikeli Oyunlar* romanında da geçtiği gibi Hikmet, Sevgi gibi karakterler, bunun önemli örnekleridir. Bilge karakteri ise

bu yönde bir zorluk yaşamayan Batılı insan görünümüyle romanda yer alır. Aynı zamanda Bilge, bilinmezlik ve gelecek kaygısı yaşamayan karakterdir. Oğuz Atay romanlarına yönelik bir diğer örnek ise, *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan*'dan verilebilir. Kitabın kahramanı, gençlik döneminde doğu kesimden batı bölgesine gelmiştir. Ancak hayatında yaşadığı zorluklar, insanlarla olan iletişimi üzerinde de etkisini hissettirmiştir. Bunun yanı sıra, yaşanan gelişmelere olan bakış açısı da farklıdır. Örneğin dindar ailelerin yaşadıkları sorunlar ya da sosyo-kültürel gelişmeler, insanların doğrudan kabul ettikleri bir durum olmamıştır. Türkiye'de köklü değişimler, toplumu ve özelde ise bireyleri derinden sarsmıştır. Bu, batılılaşma düşüncesinin hakim olduğu gelişmelere ilişkin örnekler kapsamında dikkate alınabilir:

Çok dindar bir aileydi Hacı Müminler. Soyadı Kanunu çıktıktan sonra içlerinde İnan sözünü beğenmeyenler olmuş. Bu soy ağacı resmini gönderen de bak ne diyor: “Hiçbir ilmî izahı olmayan ve yalnız milleti soy ve sopundan uzaklaştırıcı bir nitelik taşıyan ve yalnız dünyada komünist rejimin uygulandığı bedbaht rejim altında yaşanan memleketlerde uygulanan soyadı kanunu ile soyadlarımız değiştirilmiş ve sizin de malumunuz olan sözlük açılarak Mümin'in karşılığı olan İnan soyadını almıştık (Atay, 2020, s. 23).

Mustafa İnan ailesinin soyadını almasına yönelik belirtilen görüş, temelde komünist bir gelişme ölçeğinde toplumun tepkisini ortaya koymayı amaçlar. Böyle bir toplum anlayışında ise yeni bir kimlik arayışının öne çıktığı belirtilebilir. Toplumun kökten etkilendiği değişimler ışığında ise yaşananlar, hayatlarında belirsizliklerin görülmesine zemin hazırlamıştır. Gelecek sorunlarının da temelinde bu tür problemlerin yaşandığı söylenebilir. İlerleyen dönemlerde ise insanların topluma uyum sağlayamama sorunları, bu kimlik arayışıyla birlikte etkisini daha çok hissettirmiştir. Tutunamayan insan profiline sosyo-kültürel açıdan bakıldığında, doğu kesimi etkileyen gelişmelerin fazla olduğu görülür. Bununla birlikte örnekler çerçevesinde, yazarların romanları için bilinmezlik ve gelecek sorunu karşılaştırılabilir. Örneğin kırdan kente gelenlerin anlatıldığı kitaplarda kahramanlar, Dostoyevski romanlarında soylu kişilerin içerisinde zorluk çekmişlerdir. *Budala* kitabının kahramanı Prens Mişkin, özellikle de bu kapsamda önemli bir yer tutar. *Tehlikeli Oyunlar* romanında Hikmet ve Sevgi'nin yaşadığı zorluklar da aynı şekilde etkisini hissettirir. Burada ekonomik problemlerin de etkili olduğuna değinilebilir. Hikmet ve Sevgi, evliliklerinde bu açıdan sorun yaşamışlardır. Aynı zamanda Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza* romanında Raskolnikov da bu sorunu yaşayan karakterlerdir. Ancak Dostoyevski'nin kahramanları, sınırları aşan suçlara meyil gösterirler. Atay romanlarında ekonomik sorunların etkisi, herhangi bir suça teşvikle karşımıza çıkmaz. Bilinmezlik ve gelecek sorununa bağlı

olarak Atay kahramanlarında bu yönde bir eğilim görülmezken Dostoyevski romanlarının tamamında, kahramanların suç işledikleri görülür. Dolayısıyla bilinmezlik ve gelecek sorununa bağlı olarak kahramanların davranışları ve yaklaşımları da değişme gösterir.

Toplumda Değişen Kimliğe Uyum Sorunu ve Tutunamayan Tip Örneği

Yazarların eserlerinde incelenen konular arasında yer alan toplumsal değişim, etkileri ve sonuçları açısından önemlidir. Özellikle de bu değişim, uyum sorununun ortaya çıkmasına neden olur. Bu ise yeni kimlik problemiyle devam eden sorunların büyümesine ortam hazırlar. Toplum içerisinde bu kimlik sorunu, çatışmaların yaşanmasına ve gruplar arasında meydana gelen çatışmayla birlikte de tutunamayan tipinin oluşmasına yol açar. Dolayısıyla bu sorunun bireye etkisinde tutunamayan tipi, bulunduğu topluma kendisini kabul ettirmeye çalışan kişidir. Çünkü bireyin farklı hedeflere yönelmesine zemin hazırlar. Başka bir örnek, Dostoyevski'nin hayatında kendisini edebiyat dünyasına kabul ettirmeye çalışmasıyla verilebilir. *İnsancıklar* romanıyla birlikte başlayan yükselişin devamını *Öteki* romanıyla gerçekleştirmeyi hedefler. Bu kitapta Dostoyevski'nin değişen kimlik ve toplumdaki etkileri incelediği görülür. *İnsancıklar* romanından sonra eleştirmen Belinski, Dostoyevski'yi Gogol ile yaptığı benzeşimle de ele alır. Söz konusu bu eserlerden biri, *Öteki*'dir. Bu romanda Dostoyevski, kahramanın, benzeriyle yaşadığı kişilik çatışmalarını konu alır. Romanda, "bölünmüş veya çift kişilik" konusu anlatılır. *Öteki* romanı yayınlandıktan sonra Dostoyevski, eleştirmen Belinski, Turgenyev gibi yazarlar tarafından eleştirilmiştir (Purevdorj, 2017, s. 27). Ayrıca eserde anlatılan durum, Dostoyevski'nin hayatı için de geçerlidir. Bu dönemlerde Dostoyevski, edebiyat dünyasında kolay bir şekilde kabul edilmez. Bununla ilgili olarak şu görüş öne çıkar:

Turgenyev, Nekrasov ve Annenkov, Dostoyevski'nin 'Üzgün Çehrelili Şövalye' diye adlandırıldığı nazım bir hiciv yazmışlardır ve bu hicvin en etkili ikiliği de şudur: Edebiyatın yüzünde, vakti geçmiş bir sivilce gibi çıktın. 'Edebiyat Sivilcesi' genç yazarın arkadaşları arasındaki lakabı oldu (Carr, 2018, s. 31).

Dostoyevski, *Öteki* eserini ifade edilen gelişmeler sırasında yazar. Bunların etkisinden bahsetmek gerekirse, toplumda yaşanan değişim ve kimlikte uyum sorunu, ilk romanda yoğun bir şekilde anlatılır. *Öteki* romanının adından anlaşılacağı üzere, asıl kahraman olan Golyadkin ile sonradan görünen Golyadkin yan yana olamıyorlardı. Eserdeki iki Golyadkin'den güçlü olan güçsüzü yenmiş, kötü olan iyiyi öldürmüştür. Romanda 'tutunamayan' insan tipi örnekleri de bu şekliyle anlatılır. Kimlik sorunu ve 'tutunamayan' tipi, toplumun kabul gördüğü kişiye bağlı olarak etkisini hissettirir. Çünkü romanın kahramanı olan Golyadkin, insanlarla olan

ilişkilerinde sorun yaşayan bir kişidir. Doktorun ona söylediği tavsiyeler de aynı şekilde bu konuyla bağlantılıdır:

Size verdiğim tavsiyelere uymanız gerekiyor; alışkanlıklarınızı değiştirmeniz gerektiğini söylemiştim. Bütün yaşamınızı yeniden kurmanız ve karakterinizi de değiştirmeniz gerekiyor. Eğlenceli bir yaşamdan kaçınmayın; temsillere, kulüplere gidin, içkiye karşılık düşmanlık sergilemeyin. Evde oturmanız doğru değil... Evde oturup pinekleme yararınıza değil (Dostoyevski, 2018b, s. 10-11).

Eserin henüz başında yalnız bırakılmış insan profili karşımıza çıkar. Buradaki yalnız kahramanla Dostoyevski arasındaki benzerlik, aslında yazarın o dönemdeki yalnızlığına yönelik incelenebilir. Arkadaşları tarafından yalnız bırakılması ve edebiyat ortamından dışlanması, eserdeki ikinci Golyadkin'in varlığıyla birlikte başlar. Dolayısıyla bu yalnızlık, öteki Golyadkin geldiğinde büyür. Toplumdan da hızlı bir şekilde kopmaya başlar. Herkesin kötüyü savunduğu bir ortamda yaşamak asıl kahramanı zorlar. İnsanlar iyiyi görmezden gelir. Aynı şekilde yapılan bir değerlendirme de dikkat çekicidir (Troyat, 2020, s. 90): “Bu uzun anlatıya Dostoyevski, ‘Şiir’ başlığını vermiştir. Daha sonra ‘İtiraf’ diye sözünü edecektir. Gerçekten de bu bir itirafnamedir. (...) Golyadkin, ölümsüz yabancı, ölümsüz istenmeyen adam, ölümsüz çağrılmayan konuk.” Bu kahramanın genel özellikleri, Dostoyevski'nin ilerleyen dönemlerde yazacağı romanlarda önemli bir yere sahiptir. Günlük hayatta insanların dışlanması ve yalnız bırakılması meselesine değinildiğinde, toplumda değişen kimliğe uyum sorununun etkili olduğundan bahsedilebilir. Bireyin kimlik ve uyum sorunu, Oğuz Atay romanlarının kahramanlarında da karşımıza çıkar. İki yazarın bu kapsamda geliştirdiği kahramanlara ilişkin bir mukayese yapıldığında, özellikle yalnızlık, bu sorunların en önemli sonucu olarak görülür. Örneğin Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında Selim Işık, toplumsal değişime uyum sağlayamadığı için yalnız kalır. Yine aynı şekilde Turgut Özben'in de özellikle de Selim'in intiharından sonra yaşadığı toplumla çatışma yaşamayı, kimlik sorununu karşımıza çıkarır. Toplumla uyum sağlayamayan insanların genel olarak o toplumdan uzaklaştıkları da bu eserde dikkat çeker. Dostoyevski'nin romanlarında kahramanların genelde o topluma girmek için mücadele ettikleri görülmekle birlikte Atay'ın romanlarında bu durumun çok fazla yaşanmadığından bahsedilebilir. *Tutunamayanlar*'da geçen şu örnek bu görüşe yöneliktir: “‘Öyleyse, ben de hayatımın sonuna kadar aynı yerde kımıldamadan oturacağım.’ dedi. Herkes istediği kadar koşsun. Beni anlayacak insan, oturduğum yerde de beni bulur.” (Atay, 2019, s. 425) Aynı zamanda umutsuz insan örneği ve hiçbir şeyin değişmeyeceğine yönelik düşünce de bu kitapta karşımıza çıkar. Özellikle de yeni kimliğe uyum sorunu, anlaşılama problemi çerçevesinde yer alır:

Anlamıyordu. Çok beklemiştim. Hayatımın başı ve sonu belliydi, hiç olmazsa ortasını kaçırmamalıydım. Oylanacak durumum yoktu. Ezberlemiş olduğum bütün şiirleri okumalıydım, bütün kavgalarını çıkarmalıydım, bütün kuruntularımı ortaya dökmeliydim (Atay, 2019, s. 447).

Oğuz Atay ve Dostoyevski romanlarında yeni kimliğe uyum sorunu belirlendiği gibi Dostoyevski kahramanları, bir çevrede yer edinme mücadelesine girer. Atay'ın kahramanları ise o çevreden uzaklaşmayı hedefler. Burada özellikle de Dostoyevski'nin yaşadığı dönemde edebiyat çevresine girebilmek için mücadele gösterdiğinden bahsedilebilir. Atay ise genelde yalnızdır. Anlaşılamama sorunu olmakla birlikte anlaşılacak için de mücadelenin gösterilmediği dikkat çeker. Toplumda değişen kimliğe uyum sorunu Atay'ın kahramanlarının toplumdan uzaklaşmayı, Dostoyevski'nin kahramanlarının genelde mücadele etmeyi hedeflediği görülür. Dostoyevski eserlerinden buna ilişkin bir örnek *Delikanlı* romanı için verilebilir. Romandaki Dolgorukiy kahramanı, kendini üst zengin kesime kabul ettirmek için paraya ihtiyacı olduğunu düşünür. Bu bağlamda temel ülkülerinden biri olarak zenginliği hedefler. Böylece önemli bir çevrede kendine yer edinmiş olacaktır. Dolgorukiy'in para için geliştirdiği görüş şöyledir: "Kuşkusuz, para zorba bir güçtür. Ama en yüksek anlamda eşitliktir de. Onun en önemli gücü budur. Para her eşitsizliği hizaya getirir." (Dostoyevski, 2017, s. 140). Ancak Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında Selim Işık için lüks ve zenginlik hayatın bir gerekliliği ya da önemi olarak aktarılmaz. Paranın bir değeri yoktur. Herhangi bir topluma girmenin parayla olmasının ise gerçek bir değeri bulunmaz. Selim Işık'ın ölümünden sonra ise Turgut'un yaşadığı yerdeki zenginliğin bir önemi kalmamıştır. Ayrıca zenginliğin övülecek bir tarafının olmadığı ve aşağılık bir yaklaşım olduğu fikri de yer alır. Burada örnek ise şu şekilde verilebilir: "Zavallı babacığım, beni zengin bir kızla evlendirmeden öldü. Ne korkunç! Zengin bir kızla evlenmemi isteyen insan benim babamdır. Bende aşağılık bir taraf olmalı." (Dostoyevski, 2019, s. 601). Atay romanı için bu örnek, topluma uyum sorunu zenginliği önemsemeyen ve gerekli görmeyen tarafın düşüncesiyle başlar. Dolayısıyla yeni kimliğe uyum sorunu, ciddi sonuçları olan gelişme olarak karşımıza çıkar. Burada ise başka faktörlere de bakılabilir. Örneğin eğitim durumu öne çıkan bir konudur.

Dostoyevski'nin *Öteki* romanından yola çıkarak toplumda değişim ve kimlikle yaşanan uyum sorunu eğitimden kaynaklı olarak ele alınır. Dolayısıyla yazarın okuyucu için gösterdiği bu konular, dönemin eğitimiyle de bağdaştırdığı bir yaklaşımdır (Dostoyevski, 2018b, s. 154): "Her şeyin kökeninde eğitimin ahlaksızlaşması yatıyor; bugünkü eğitime bakıyorum da ahlaksızlıktan başka bir şey göremiyorum." Burada aynı şekilde yazar, dönemin özelliklerine değinerek eğitim üzerine yorum geliştirmiştir. Düzgün karakterin önemi ve ahlaksızlık konusu,

yine şöyle ele alınmıştır (Dostoyevski, 2018b, s. 170): “Düzgün ve açık sözlü bir karakter, sağduyulu bir akıldan başka bir özelliği yok; entrika çevirir miyiz?” Dostoyevski’nin bu romanı temelde birçok konuyla okuyucuya, ‘düzgün bir karakter’ çizmenin önemini gösterir. Ancak bu karakter, okuyucu tarafından nitelendiğimiz şekliyle tutunamayan insan tipi örneğidir. Çünkü yazar, bu tür kahramanların insanlar tarafından kabul edilmediğini ve dışlandığını vurgular. Dolayısıyla *Öteki* romanında ‘tutunamayan’ insan tipi örneği, dürüst ve hilesiz insan olarak gösterilir. Aynı şekilde yazarın kendi dönemi ve yaşadığı birtakım sorunlar da bu yönde örnek geliştirmeye ortam hazırlar.

İfade edilenler doğrultusunda Dostoyevski, yaşadığı dönemin temel sorunlarından yola çıkarak toplumda değişen kimliğe uyumu anlatmaya çalışır. İnsanların topluma uyum sağlayamadığı durumda yalnız kalmasına neden olan bu kimlik sorunu, toplumsal bir değişim süreciyle başlar. Bu açıdan ‘tutunamayan’ tipinin gelişmesinde uyum sorunu vardır. Ancak Dostoyevski romanları için örnekler çoğaltıldığında *Karamazov Kardeşler* için de bu yönde bir görüş geliştirilebilir. Alyoşa karakteri, toplumda düşünceleri, davranışları ve istekleri ile oldukça farklı bir kimlik sergiler. Bu durumdan dolayı herhangi bir yerde tutunamama sorunu da yaşar. Ancak kahramanın böyle bir isteği de yoktur. Kendisinin doğru yolda olduğuna ilişkin inanç, kahramanın yalnız kalsa bile o topluluklara girmek istemediğini gösterir. Böylece Alyoşa yeni kimlik sorunu yaşayan kişi olmaz. Aynı zamanda kahramanın bu tür özellikleri eserde öne çıkarılarak kahraman yüceltilir. Romanın henüz başında bu yönde bir görüş şöyle geliştirilir:

Alyoşa, belki de dünyada bir eşine rastlanmayacak bir adamdı: Onu tek başına, saç susuz milyonluk bir yabancı şehre bırakın; ne açlıktan ne susuzluktan ölür. Çünkü hemen karnını doyuran, onu yerleştiren biri bulunur. Böyle biri çıkmasa bile kendisi yerleşir, hem bunu zahmetsizce, küçülmeden yapar. Onu üzerine alan da ağırlığını duymaz, belki de tam tersine memnun kalır (Dostoyevski, 2020, s. 21).

Dostoyevski romanlarından *Karamazov Kardeşler* örneğinde görüldüğü gibi kahraman, kendi davranışlarıyla bir bütünlük oluşturmuş kişidir. Bununla birlikte yine bu romanda, aldığı eğitim sürecinde değişen kahramanlardan biri olarak İvan öne çıkar. Toplumda fikirleriyle ve görüşleriyle en sorunlu karakterlerden biridir. Değişimin etkisi ve yeni kimliğe uyum sorununu yaşayan kahraman, tavrı ve düşüncesiyle uşak Smerdyakov tarafından babasının öldürülmesine neden olmuştur. Romanın en sonunda bu düşüncelerinin farkına varan İvan’ın genel görüşünü ise mahkeme sırasında savcı şöyle açıklar:

Smerdyakov, ilk soruşturmada bana, genç Karamazov İvan’ın, onu manevi pervasızlığıyla nasıl hırpaladığını ağlayarak anlatmıştı. “Dediklerine göre her şey, yani dünyada ne istersen her şey yapılabilirmiş, hiçbir şey yasak olmamalıymış bundan

sonra... Hep bunları öğretirdi bana İvan.” Galiba meczubun temelli oynatmasına ona telkin edilen bu tez sebep olmuştu. (Dostoyevski, 2020, s. 928).

Burada özellikle de Smerdyakov üzerinde önemli bir etki bırakan İvan’ın görüşleri ifade ediliyor. Ancak temelde şöyle bir sorun karşımıza çıkıyor. İvan’ın oluşturduğu yeni kimlik anlayışı, Dostoyevski’nin sosyalist düşüncelerdeki etkinin özellikle o dönemin öğrencilerinde hâkim olduğunu gösteriyor. Genel olarak bu düşüncelerin zararlarının gösterildiği bir kahraman olan İvan, *Karamazov Kardeşler* romanında öne çıkan karakter tanımlamalarından biri oluyor. İvan aynı zamanda, Dostoyevski romanlarında toplumsal değişimin etkisi altında kalan kahramanlardan biridir. Çünkü İvan, Tanrı’nın varlığını inkâr eder. Böyle bir kişi ise toplumun genel yapısına aykırı bir kimlik sergiler. Diğer ifadeyle İvan, Tanrı’nın varlığını inkâr eden kişidir. Kahraman, insanlarla sürekli olarak çatışma yaşar. Bunun yansımaları, toplumsal değişimin o dönemlerde öne çıkan sosyalist bakış açısına yönelik ele alınır. *Karamazov Kardeşler* romanında geçen şu cümle bu durumu açıklar: “Sosyalist ne demek? Tam bir eşitlik; mal, eşya ortaklaşasıdır, evlenme yok, din, yasalar isteğe göre, her şey öyle.” (Dostoyevski, 2020, s. 699). Dostoyevski’nin sosyalizme bakış açısı ve bunun etkileri, İvan karakteri üzerinden aktarılır. Rusya’da o dönemlerde, Tanrı’yı inkâr eden genç sayısı artar ve Avrupalı yaşam şekli de öne çıkarılır. Bu durum toplumda önemli sorunlardan biri olarak görülebilir. Böylece Dostoyevski, Slavcılık ruhunu yaşatmayı hedefler ve bunu da romanlarında oluşturmaya çalışır. Rusya’nın bir batı toplumu olamayacağına ilişkin görüşlerini dile getiren Dostoyevski, kendi döneminde yalnız kalmıştır. Özellikle de Turgenyev, Belinski gibi isimler, toplumsal değişimde batıyı öne çıkarmıştır. Dostoyevski’nin eserlerinde kapsamlı şekilde irdelenen unsurlardan biri bu şekilde açıklanabilir.

Dostoyevski için bu görüşler doğrultusunda geliştirilen bir başka örnek roman, *Budala* olarak gösterilebilir. Romanın öne çıkan kahramanı Prens Mişkin, kendisine kalan bir mirasla zengin olur. Kahramanın zengin olmadan önce ve sonra davranışlarında herhangi bir değişiklik olmaz. *Delikanlı* romanındaki ülküden oldukça farklı olarak bu roman, zenginliğin insanlar için önemli bir durum olmadığını, davranışlarının ve düşüncelerinin öne çıktığını gösterir. Özellikle zengin insanların davranışlarının yerildiği bu kitapta, kahramanların maddi durumlarıyla davranışları arasında bir ilişki kurulabiliyor. Araştırma kapsamında geliştirilen şu görüş ise önemli bir yere sahiptir:

Ukala insanlara toplumun belli kesimlerinde kimi zaman, hatta çoğu zaman rastlanır. Her şeyi bilirler. Zamanımızın bir düşünürünün dediği gibi, yaşamda ilgi duydukları daha önemli şeyler ve görüşleri olmadığından, zekâlarının, yeteneklerinin tüm ilgisi tek bir yöndedir (Dostoyevski, 2012, s. 5).

Dostoyevski romanlarında verilen örnekler doğrultusunda, Atay romanları için de buna yönelik incelemelerde bulunabilir. Oğuz Atay da yukarıdaki örneklerde değinildiği gibi kimlik arayışında olan insanı romanlarında anlatır. Örneğin Kahramanlarının Cumhuriyet Dönemi'nde hem fikrî hem de ruhsal açıdan yaşadıkları sorunlar, kimlik arayışı içinde olmalarından kaynaklıdır (Kapakaya, 2020, s. 553). Atay, insanların belirli bir gruba dâhil olma mücadelesini, karakterlerinin özgün olması gerektiğini belirterek yansıtır. Bu ilişkilendirme, Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler* romanındaki Alyoşa karakterinin yaşantısına benzetilebilir.

Oğuz Atay'ın toplumsal değişime yönelik örnekleri, *Tutunamayanlar* romanına ilişkin verilebilir. Roman metnine başlangıç, burjuva hayatının etkileri ve sonuçları doğrultusunda incelenir. Bu bakış açısı, Selim'in yapılan binalara yönelik tutumuyla devam eder. Toplumsal değişim sonucunda insanların yaşadıkları yerlerin özellikleri de değişmiştir. Bu ise zaman içerisinde kimlik sorunu ve çatışma kaynağı haline gelmiştir. *Tutunamayanlar* romanında Selim'in yazmış olduğu parodik metinlerle bu değerlendirme açıklanabilir. Buna göre özellikle de Cumhuriyet ideolojisinin getirileri, günlük hayatta kimlik hesaplaşmasının da yaşanmasına neden olmuştur. Kimlik sorununun en büyük yansımaları Oğuz Atay, Selim karakteri üzerinden yersiz ve yurtsuz kalma düşüncesinden yola çıkarak açıklar. Küçük burjuva hayatı ve modernleşme etkisi de aynı şekilde dönemin otoritesiyle birlikte dikkat çeker (Keskin, 2018, s. 61). Ancak yine bunun bir sonucu olarak ise toplumla bağdaşmadığı için kimlik sorunlarının yaşandığı görülür. Birey, toplumsal değişmeye bağlı olarak kendisine kimlik arayışına yönelir. Bununla birlikte burjuva hayatının getirisi, bireylerin çatışma yaşamasına neden olur. Özgün kimlik arayan ve oluşturan Atay, romanlarında bu durumu baskın şekilde dile getirir. Örneğin *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan* romanında, kent hayatına taşradan gelen kahraman anlatılır: “Yüzyıllarca kendi haline bırakılmış taşranın kaderine karşı gelmek istiyordu Mustafa, şivesini ve özelliklerini kaybetmeden.” (Atay, 2020, s. 71). Bu ifade, Cumhuriyet dönemi insanı üzerinden doğu insanı ve gelenek konusunu işler: “Doğu'nun sistemsizliği diye bir şey olduğu unutulmuştu. Doğu geleneğinin bilim geleneğiyle nasıl uzlaştırılacağı meselesi unutulmuştu. (...) Doğu'yu yaşıyordu, Batı'yı seziyordu; ikisini de bütün derinliğiyle içinde hissediyordu.” (Atay, 2020, s. 68-87). Bu bağlamda taşradan kente gelen genç için doğu ve batı insanı arasında kurulan ilişki, özgün kimlik yaratma mücadelesiyle açıklanır. Romanda bu kahraman, Mustafa İnan olarak karşımıza çıkar. Atay'ın romanlarında toplumsal değişme ve yaşanan sorunlar için bu değerlendirmeler önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla kimlik sorununun Türkiye için genel bağlamda değerlendirmesi, Cumhuriyet dönemiyle başlar ve incelenir. Dostoyevski romanında kimlik sorunu ise, toplumda kendini kabul ettirmek isteyen insanın yalnızlaşmasına neden olan

davranışlarla ele alınır. Bir yere ait olabilme düşüncesi, toplumda ciddi bir çatışmaya yol açar. Aynı zamanda Dostoyevski, insanların algısında iyi ve yüksek olan şeyleri, soylu insanlar üzerinden açıklar. Burjuvaziye en yakın olan grup da soylulardır. Burada Dostoyevski'nin yeraltı insanı üzerinden toplumsal gerçekleri ifade ettiğine değinilebilir. İnsanların çıkarlarının ön planda yer aldığı toplumda, refah, servet, hürriyet, rahatlık gibi konular, yeraltı insanı için değerlendirilir. Dostoyevski, bunların her insana eşit hakları vermediğini dile getirir. Bununla ilişkili olarak ise insanların iyi ve güzele yönelik bakış açısı, yeraltı insanı için şöyle değerlendirilir:

İyi, 'güzel ve yüksek şeyleri' ne kadar çok anladıysam, o kadar derinlerine battım, sıkıştım kaldım içlerinde. Biraz açıklayayım: Bu, küçülmenizi olanca şiddetiyle idrak etmenin verdiği zevktir; o kötü halinize rağmen başka türlü olamayacağını, tek bir kurtuluş çaresi bulunmadığını, artık değişmeyeceğinizi, hatta bunun için zamanınız, inancınız olsa bile kendinizin istemeyeceğini anlamamanın zevkidir (Dostoyevski, 2013, s. 58).

Kimlik sorunu böyle bir durumla başlıyor. İnsanların iyi bir yaşam şekli için en güzeline sahip olmaya çalıştığı bir ortam vardır. Eğer birey, bu ortama uyum sağlayamadıysa toplumda kendine de yer bulamaz. Böyle bir ortamda Dostoyevski, yeraltı insanının da kendisine yer bulamayacağını ifade eder. Toplumdan dışlanma ve kendini o topluma ait hissedememe sorunu, Dostoyevski ve Atay romanlarındaki tutunamayan tipinin en belirgin örnekleridir. Aynı zamanda yazarların yaşadıkları dönemlerde toplumsal gelişme ve değişimlerde kimlik sorunu fazladır. Dostoyevski, Rusya için batılı toplum anlayışına uyum sağlayamayan yapısından bahseder. Buna benzer olarak ise Atay, Cumhuriyet döneminde modernliğin toplum üzerindeki olumsuz etkilerini kimlik sorunu üzerinden anlatır. Bunlar tutunamayan tip örneğinin birer yansımalarıdır.

Toplumda değişen kimliğe uyum sorunu kapsamında verilebilecek örneklerden diğeri ise aydınların toplumu değiştirmeye yönelik inançlarıdır. Toplumu tam olarak anlayamayan aydınlar, değişimi öncelikli görürler. Ancak burada köklü değişim, yeni kimlik uyum ve sorunu yaşatır. Değişimin hangi amaçla yapıldığı ya da geliştirilen fikirlerin halk üzerindeki etkileri önemlidir. Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler* ve *Ecinniler* romanlarında bu kahramanların örneklerine rastlanır. *Karamazov Kardeşler* romanında İvan, aldığı eğitimin önemine değinir ve temelde Tanrı'nın varlığını inkâr ederek insanların özgürlüklerinin sınırsızlığına odaklanır. Bir aydın olarak insanlar üzerindeki etkisi ise özellikle de babası ve uşağı olan Smerdyakov'da görülür. Bununla birlikte *Ecinniler* romanında da kahramanların birçoğunda aydın sorunsalının yaşandığı dikkat çeker. Nikolay Stavrogin, insanları fikirleriyle empoze ederken doyumsuzluğu

da aynı ölçüde hisseden kişilerden biridir. Tehlikeli insanların genel görüşlerine bu eserden de bakıldığında, isteklerin ve ihtiyaçların doyumsuzluğu görülebilir. Yazdıklarına bağlı kalan ve insanları değiştirmeyi amaçlayan aydınların *Ecinniler* romanında ulaştıkları en son nokta şöyle bir değerlendirmeye karşımıza çıkar:

Bir çilekeş ve kurban olmak istiyorsunuz; yenin bu isteğinizi, o kâğıtları da, onlarla yapmayı tasarladığınız şeyi de bir yana bırakın, işte o zaman bu sorunun üstesinden gelirsiniz. Gururunuzu da cininizi de rezil edin, yerin dibine sokun... O zaman zafer sizin olur, özgürlüğünüze kavuşursunuz (Dostoyevski, 2014, s. 895).

Dostoyevski'nin kahramanlarında aydın sorunu, Oğuz Atay romanlarındaki aydınlar da görülür. Doyumsuzluk ve her şeye sahip olma isteğinin özellikle de duygularda öne çıktığı dikkat çeker. Ancak Dostoyevski romanlarındaki kadar keskin dönüşler yoktur. *Ecinniler* romanında Stavrogin'in bir kız çocuğuna tecavüzü ve hatta topal kız üzerindeki etkisi, bu tezi doğrular niteliktedir. Aynı zamanda Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza* romanında Svidrigailov da böyle davranışlarla karşımıza çıkar. Sonuçta hem *Ecinniler* hem de *Suç ve Ceza* romanlarında bu kahramanlar intihar eder. Aynı şekilde Atay'ın *Tehlikeli Oyunlar* romanında, Hikmet'in intihar etmesi de benzer şekilde açıklanabilir. Çünkü kitapta beraber olduğu kadınlardan ne Sevgi ne de Bilge'den vazgeçer. Ayrıca Sevgi ile evliliklerinde onu yönlendiren arkadaşları da eşinin bilgisinin eksikliğinden bahsederler. Hikmet karakteri bir aydın olarak daha önemli birisi olarak gösterilir. Buna göre toplumdan bağımsız ya da kopmuş karakterlerin öne çıktığı ifade edilebilir. Böyle insanların topluma faydalarının olmayacağı düşüncesi ise hem Dostoyevski hem de Atay için geliştirilen yorumlardır. Mukayeseli bir inceleme yapıldığında aydın sorunsalı kapsamında bu kahramanlar, tutunamayan tiplere örnektir. Kitaptaki rollerinin intiharla sona ermesi de buna ilişkin bir yaklaşımdır. Bu konu ise Atay'ın *Tehlikeli Oyunlar* romanında, aydın kesimin istekleri ve yaşantıları arasında kurulan ilişki çerçevesinde ele alınabilir. Kahramanın isteği zaten onu intihara sevk eden şu sözde de görülebilir:

Ben ölmek istiyorum sayın albayım, ölmek. Bir yandan da göz ucuyla ölümümün nasıl karşılanacağını seyretmek istiyorum. Tehlikeli oyunlar oynamak istiyor insan; bir yandan da kılına zarar gelsin istemiyor. Küçük oyunlar istemiyorum albayım (Atay, 2012, s. 259).

Hikmet'in bu görüşü, tutunamayan tipine bir örnektir. İntihar düşüncesi ve tutunamama sorunu, birçok açıdan ele alınabilir: Beklentilerini tam anlamıyla karşılayamama, istediği gibi bir hayata sahip olamama, davranışlarını kontrol edememe, düşüncelerini toplumdan uzak bir görüşle geliştirme gibi birçok nedene dayanır. Dolayısıyla tutunamayan tipinin oluşmasına etki eden faktörler fazladır. Aynı zamanda görüşlerini kabul ettirme ve yeni fikirlere açık olmama

durumu da karşımıza çıkar. *Tehlikeli Oyunlar* romanında bu kapsamda bir örnek yine Hikmet görüşünde şöyledir: “Bilge akıllı uslu gidiyor, sonra bir yerde saçmalıyor albayım: Yani bana karşı çıkıyor. Kendine göre düşünceleri varmış. ‘Ben seni bunun için mi tuttum?’ diyorum ona.” (Atay, 2012, s. 286). İfade edilen bu görüş, bir aydın profilinde ele alındığında önemli ölçüde tehlikelidir. Burada genel olarak Atay’ın aydınlara eleştirel yaklaşımı da ön plana çıkar. Buna göre mukayeseli bir inceleme için Dostoyevski’nin de görüşlerinde aydınların bu tür yaklaşımı ciddi bir tehlike olarak öne sürülür. Dolayısıyla tutunamayan tipinde aydın sorunu, toplumda değişen kimliğe uyum sorunu ile birlikte ele alınabilir. Toplumun değişmesi için geliştirilen bu tür görüşler, genel bağlamda aydınların birer örnek olamaması sorununu da o döneme yönelik gösterir. Dostoyevski’nin ve Atay’ın yaşadıkları dönemlerde aydınlardan beklenen, topluma yol gösterici olmaları ilişkilerine dayanır. Ancak temelde buna ilişkin değerlendirme, topluma uyum sorunu olarak karşımıza çıkar.

Tutunamayan Aydın Tipi

Yazarların romanlarında öne çıkan tipik örneklerden biri, aydın insandır. Dostoyevski, bir insanın kurtulabilmesinin ve hayata tutunabilmesinin, başka insanın etkisiyle olabileceğini söyler. Bu şekliyle aydın insan, yön göstericidir. Bilgisiyle ve görüşleriyle bunu destekleyerek karşıdaki kişiyi etkiler. Bu bağlamda ise toplumdaki kesim soylu insanlardan oluşabileceği gibi halkın beğenisini almış insanlardan da oluşabilir. Özellikle de Dostoyevski romanlarında, bazı kahramanlar aydın insan, yani yön gösterici insan olarak yer alır. Temelde gerçek aydın insanlar ve aydınlar da bu grupları temsil eder. Bunlar soylu olmak durumunda değildirler. Ama soylu olmayan insanlar, küçük insan olarak görülür. Bu tür insanlar ise tutunamayan tipini ifade eder. İnsanlar tarafından dışlanan, soylu olmayan insanların özelliğine işaret eden bu örneklerle ise Dostoyevski romanlarında sıkça rastlanır. Küçük insan örneğinin verildiği kitaplardan biri, *İnsancıklar*’dır. Romandaki kahramanlardan özellikle de Makar Devuşkin, küçük insan olarak görülen önemli bir tiptir. Küçük insan tiplemesinden büyük insan ortaya çıkarma arayışı vardır. Burada olumsuz görüşleri ortadan bırakma ve küçük insanı topluma kazandırma arayışı vardır (Kandemir, 2016b, s. 201-204). Tutunamayan insan tipi ise bu hâliyle, topluma kazandırılması hedeflenen insan olarak eserde gösterilir. Bunlar ifade ettikleri görüşlerle de dikkat çeker. Dolayısıyla yazar, tutunamayan insan tipi örneklerini eserde, birçok yönüyle okuyucuya sunar. Örneğin Dostoyevski’nin *Karamazov Kardeşler* romanındaki Zosima’dan bahsedilebilir. Bir mürit olan Zosima, romanda yön gösterici kişiler arasında yer alır. Aynı zamanda kitabın olay örgüsünde öne çıkan Karamazov ailesini de yakından tanır. Alyoşa’nın hayatında ise önemli bir yere sahiptir. Söylediği sözlerin etkili olduğu bilinmekle birlikte, insanları iyileştirmesi gibi birtakım özellikler de onu önemli yapar. Zosima’nın ölümü ise onu seven insanların üzülmeye

neden olur. Ancak bu adamın ölümü ve ölüsünden yayılan kötü koku, insanlar üzerinde tuhaf bir izlenim yaratır. Halka yön gösteren bu adam, zamanla unutilan ve eleştirilen kişi haline gelir. Çünkü ölünün kokması, Hristiyanlık inancında olumsuz bir çağrışım yaratır. Zosima'ya çok bağlı olan Alyoşa bile böyle hisseder. Ancak Zosima, romanda öne çıkan karakterlerden biri olup Dostoyevski'nin aydın olarak gördüğü kişidir. Yazar, Zosima kahramanından yola çıkarak aydın profilini din adamı üzerinden de göstermeye çalışır. *Karamazov Kardeşler* romanında aktarılan şu görüş ise bunu doğrular: “Zosima, son anında, manastırda konuşuyor: ‘Dış dünyadan ayrılıp buralara kapanmakla öbür insanların üstünde bir kutsallık kazanmadık; tersine buraya gelen, dünyada herkesten, her şeyden aşağı olduğunu bilerek, bunu kabullenerek gelmiştir.’” (Dostoyevski, 2020, s. 214). Zosima'nın sözlerinin herkes için önemli olduğu dikkate alındığında, bu ifadeler de Alyoşa üzerinde önemli bir iz bırakır. Zosima bu sözlerin etkisiyle birlikte dışarıya insanların arasına karışmaya başlar. Çünkü Karamazov ailesinde yaşanacak cinayeti de bilen ilk kişi Zosima'dır. Ancak eserde dikkat çeken konulardan biri, Karamazov kardeşlerden İvan'dır. İvan'ın okumuş bir genç olduğu ve aydın insan olarak romanda yer aldığı dikkat çeker. Bununla beraber insanlar üzerindeki etkisi de önem taşır. Sosyalist bir insan kimliğiyle görüşlerini Tanrı'ya inanmadığını belirterek ifade eden İvan, birçok konu üzerinde gerçekçi bir bakış açısını geliştirmeye yönelir. Eğitimli insanların aydın olduğuna yönelik yapılan değerlendirme, romanda İvan karakterinin bazı insanlar üzerindeki etkisiyle gösterilir. Önemli bir bağ kurarak bunu hissettirdiği kahraman ise Smerdyakov'dur. Romanda cinayeti işleyen Smerdyakov, bu sözlerin etkisinde kalarak İvan'ın babasını öldürür. Aydın insanın eserin en başından son aşamasına kadar etkilediği insanların davranışları önemli bir yer tutar. Dolayısıyla bu kapsamda bir örnek, İvan'ın ününün yazdığı bir makaleyle başlamasına dayalı verilebilir. Bununla ilişkili bir örnek olarak eserin henüz başında İvan'ın dine alaycı bir bakışla yaklaşması verilebilir:

İvan Fyodoroviç, sokak olayları üstüne onar satırlık yazılar yazmaya başladı... Bir gün büyük gazetelerin birinde garip konulu bir makale yayımladı. Makale o zaman her yerde sözü edilen kilise mahkemesi sorununa ilişkindi. Yazı, kilise adamlarını, yazarın kendilerinden olduğuna inandırıyor. Öte yandan onlarla birlikte yalnız laikler değil, inkârcılar bile yazı sahibini alkışladılar. Bu makalenin küstahça bir mizahtan, bir alaydan başka bir şey olmadığını düşünen kesim de vardı (Dostoyevski, 2020, s. 14-15).

Aynı şekilde İvan, Tanrı'ya inanmadığı gibi diğer dünyaya da inanmaz. Dolayısıyla İvan'ın kitabın sonlarına doğru şeytanla yaptığı konuşma da dikkat çeker:

İvan, garip bir heyecanla Şeytan'ın sözünü kesti: Katrilyondan başka ne gibi azaplar var öbür dünyada? –Ne gibi azaplar mı? Sorma! Eskiden pek o kadar değildi, ama şimdi en

çok maneviyatla ilgili: ‘Vicdan azabı’ ve türlü saçmalıklar... Bu da sizden, ‘ahlak yumuşatma’ sisteminizden başladı. Kim kazandı? Sadece vicdansızlar. Vicdan olmayınca vicdan azabı vız gelir onlara! Ama vicdanını, şerefini yitirmemiş temiz insanlar bu işten zararlı çıktı (Dostoyevski, 2020, s. 857).

Ancak İvan, bu konuşmayla birlikte kafasındaki düşüncelerin de bunlar olduğunu anlar. Dostoyevski, eğitilmiş insanların yanlış yönlendirilebildiğini ve bu insanların da diğer insanlar üzerinde etkili olduğunu, son romanı *Karamazov Kardeşler*’de gösterir. Aydınlardan beklenen, bireyin düşüncelerine zarar vermeyecek bilgileri söylemesidir. İvan’ın şeytanla yaptığı monolog da temelde insanlara zarar verici bilgilerin olduğunu gösterir. Ancak İvan’ın böyle bir konuşma sırasında vicdan azabı çektiği de görülür. Aynı zamanda Alyoşa, hastalığının da yine bu azaptan kaynaklandığını kabul eder. Dolayısıyla Tutunamayan insan tipi örneği olarak İvan ve genel bağlamda aydın insan şekli karşımıza çıkar. İvan’ın genel düşünceleri ve duyduğu vicdan azabı, hayatının bütün dönemlerinde etkili olur.

Dostoyevski eserleri arasında *Karamazov Kardeşler* romanına benzer diğer bir örnek, *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri* için verilebilir. Yazarın henüz ilk eserleri arasında yer alan bu roman, Gogol eserlerine benzerliğiyle öne çıksa da önemli nüanslar içerir. *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri* romanında kendisini herkesten üstün gören Foma Fomiç karakterinin anlatımı öne çıkar. Romandaki anlatıcı, dayısı Albay Yegor İlyiç Rostanev ile Foma Fomiç arasında bir ilişki kurarak değerlendirme yapar. Genel bağlamda kurulan bu ilişki ise, psikolojik analizlerin birer tahlili gibidir. Anlatıcı, dayısının her anlatılana çabuk kanan bir insan olduğunu vurgular. Foma Fomiç karakterinin bu konuları sürekli olarak ifade etmesi üzerine anlatıcı önemli çıkarımlarda bulunur. Çünkü Albay Yegor, Fomiç’in her söylediğini uyguladığı için istediği şekilde karar alamaz. Romanın asıl konusu, Foma Fomiç’in bir aydın olarak insanlar üzerindeki etkisidir. *Stepançikovo Köyü*’nde yaşanan bu olaylar, Foma Fomiç’in çok bilgili bir insan olduğuna yönelik inançla başlar. Romanda, kendinden emin olan ve çok bilen insanların trajikomik yönü anlatılır. Eserde mujiklerin, yani Rus köylülerinin, bilgili adama gösterdikleri saygı öne çıkar. Okumuş bir adam tabiriyle köye gelen Foma Fomiç, insanların üzerinde derin izlenim bırakır. Özellikle de Yegor üzerinde daha başarılı olduğundan bahsedilebilir. Oysa Foma Fomiç başarılı bir insan değildir. Bir aydın niteliği bile taşımaz. Hayatının bir döneminde edebiyatla uğraştığı ve başarı kazanamadığı, herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Hatta etrafını küçük görmesine rağmen insanların saygısını kazanmıştır. Okumuş adam nitelendirmesi kitapta devamlı olarak ifade edilir.

Stepançikovo Köyü ve Sakinleri romanında Foma Fomiç, kibirli, sahtekâr, düzenbaz ve hilekâr bir adamdır. Eserin, köyde yaşanan olaylarla sınırlı kaldığı, temelde taşra köyünde

geçtiği ifade edilebilir. Fomiç sonradan köye gelen aydın kişi olarak farklı bir izlenim oluşturur. Söylentilere göre bir de açıklamada bulunulur:

Bazı söylentilere göre, bir zamanlar Moskova’da edebiyatla uğraşıyormuş. Bunun şaşılacak bir tarafı da yok: Foma Fomiç’in kara cahilliği edebi çalışmalarına elbette engel olamazdı. Bununla beraber, Foma Fomiç’in hiçbir işte başarı kazanamadığı kesin olarak biliniyordu (Dostoyevski, 2019b, s. 7).

Kibirli bir adam oluşunun temelinde, aslında kendisini küçük insan olarak göstermekten kaçınması ve diğer insanlarla alay ederek küçük insan gibi davranması yer alır. Köylü insanların bilgili insanlara olan hayranlığının sonucu olarak bu tür davranışlar görülebilir. Gerçek bir aydın olamamış insanların böyle davranması normal kabul edilebilir. Oysa Albay Yegor, bilgi ve edebiyat kelimelerine karşı çok büyük bir saygı gösteren kişidir. Bu tür insanlara da sonsuz saygı duyduğundan bahsedilebilir:

Dayımın hiçbir zaman bir yerde bir şey okumadığı halde ‘bilgi’ ve ‘edebiyat’ kelimelerine karşı saf ve hiç çıkar gözetmeksizin derin bir saygı beslediğini söylemeyi unutmuşum. Bu onun başlıca ve en masum acayıplıklarından biriydi (Dostoyevski, 2019b, s. 18).

Aynı şekilde bu saflık, onun karakterine de yansır. Bilgi ve edebiyat kelimelerinin tek başına yeterli olmadığını düşünecek bir karaktere de sahip değildir:

Dayım, yalnız iyi kalpli değil, görünüşte biraz kaba olmasına rağmen çok asil ruhlu, mert tanınmış bir adamdı. ‘Mert’ kelimesini çekinmeden kullanıyorum. Çünkü gerçekten dayım üzerine aldığı herhangi bir ödevi yahut taahhüdü ne pahasına olursa olsun yerine getiren bir adamdı (Dostoyevski, 2019b, s. 16).

İnsanların hoşgörülü tutumlarına rağmen Fomiç, herkese ‘bencil insanlarsınız’ şeklinde cümleler kullanır. Bu ise eserde, aydınların halktan kopuk kişiler olarak yer edindiğini gösterir. Bunun yanı sıra Fomiç’in aydın kişi olduğu kabul edilmekle birlikte temelinin de asılsız olduğu kabul edilebilir. Diğer yandan Fomiç, çok kıskanç bir kişiliğe de sahiptir. Romanda Fomiç’in hareketleri, Dostoyevski’nin gerçek hayattan esinlenerek geliştirdiği bir karakterdir. Bunun ise eleştirmen Belinski davranışlarına benzetildiğinden bahsedilebilir: “*Stepançikovo Köyü ve Sakinleri*’ne Dostoyevski, Opiskin (Foma Fomiç) adında bir serüvenciye yerleştiriyor. Opiskin’in eleştirmen Belinski’nin bir karikatürü olduğu ileri sürüldü. Gerçekten de öyleye benzer.” (Troyat, 2020, s. 198). Dolayısıyla Dostoyevski, Sibiry sürgününden sonra kendisinin edebiyat dünyasında olmasını engelleyen kişileri hedef almıştır. Diğer yandan o dönem içinde bilgili insanların yeterince bilgili olmadıkları da eserde gösterilmeye çalışılır. Bu tür insanlara

yaklaşımlarda dikkatli olunmasını ifade eden Dostoyevski, romanda şu değerlendirmeyi yapar: “Fomiç, önüne gelene öğüt, ahlak dersi vermeye kalkışıyor kerata! ‘Bilginim, herkesten akıllı olduğum için yalnız beni dinleyin,’ diye söylenip duruyor. Bilginmiş! Bilgin olunca cahili ezmek mi lazım yani?” (Dostoyevski, 2019b, s. 35). Aynı şekilde eserde Fomiç, aslında ezilmiş bir insan, yani tutunamayan tiptir:

Fomiç’in belki bütün bu tuhaflıklarının altında bambaşka, hatta çok yetenekli, çok kabiliyetli bir varlık gizleniyordur. Kim bilir, belki de keder, ıstırap içinde ezilmiş, bütün insanlardan öç almak isteyen bir insandır. Evvelce soytarı gibi bir şey olduğunu işitmişim. Belki bu hal onu küçültmüş, gururunu incitmiş, yere vurmuştur. Anlıyorsunuz değil mi? Kibar, bilinçli bir adam; bir yandan da maskara rolü! O da insana olan güvenini kaybetmiştir ve... Ve belki, insanlıkla, yani bütün insanlarla barışacak olursa, olağanüstü, hatta pek yüksek bir adam olur. Bu adamda elbette bir öz vardır. Herkesin ona tapınması büsbütün boşuna değil ya (Dostoyevski, 2019b, s. 42-43).

Anlatıcının Fomiç psikolojisiyle ilgili geliştirdiği yaklaşım önemlidir. Bu tür insanlar genelde tutunamayan insan tipi olarak yer alır. Çünkü hayattan ve insanlardan öç almak isteyen karakterle eserde yer alır. Bu durum genel bağlamda kahramanın toplumda yaşadığı çatışmaya işaret eder. Eserde böyle bir karakter, yaptığı her davranışın, aslında ezilmiş insanın, diğerlerini de ezmesine neden olan davranışları sergilemesine yol açar. Küçük insan davranışlarının, başka insanları aynı şekilde etkilediği bilinir. Diğer yandan kendisine sürekli bir saygının gösterilmesi gerekliliği de eserde öne çıkar. Örneğin romanda Fomiç’in şu isteği dikkat çeker: “‘Peki sana saygımı ne şekilde göstereyim Foma Fomiç?’ diye sordum. ‘Bir gün bana sabahtan akşama kadar ekselans diyeceksiniz. Saygınızı böyle gösterebilirsiniz.’ dedi.” (Dostoyevski, 2019b, s. 87). Kendisini kabul ettirme anlayışı, saygının gösterilmesi gerekliliğini öne çıkarır. Bu ise eserde birçok yerde örneklerle açıklanır. Aydın insanlar toplumda genelde saygı görmek ister. Ancak bunu yaparken de halktan bağımsız ve kopuk olduklarını görmek istemezler.

Stepançikovo Köyü ve Sakinleri romanında öne çıkan diğer konu, insanların kendileri için aldıkları kararlardır. Romanda ilişkilendirmelerin karmaşık olması kadar, tutunamayan insan örneğinin yaygınlığı da dikkat çeker. Romanın sonunda Yegor’un dadiyla evlenebilmesi ve onu eşi olarak kabul etmesi, aslında küçük insanlarla soylu insanların beraber olabileceklerini gösterir. Hayatlarını dinlerine bağlı kalarak yaşayan bu insanlar, Fomiç’i asla üzmemenin gerekliliğine inanır. Babaannenine ona gösterdiği saygının bir sonucu olarak da bu konu açıklanır. Romanda, güzel bir hayatın yaşanabileceğine yönelik vurgular dikkat çeker. Tutunamayan insanın hayata bağlılığı, psikolojik analizlerle yorumlanır. Dolayısıyla roman,

aydın insanların bilgili oldukları yorumunu destekler. Ancak Fomiç'in genel tavır ve tutumunu ele alan anlatıcı, bu bakış açısını ironiyle vurgular.

Dostoyevski romanlarından *Ezilenler*, aydın konusuna ilişkin basit örneklerin yer aldığı bir eser olarak görülebilir. Roman kahramanlarından İvan (Vanya), para kazanmak için kitap yazan bir gençtir. Bununla birlikte kitabına yönelik yapılan yorumların ya da eleştirmenlere ilişkin geliştirilen bakış açılarının oldukça kapsamlı olduğu görülür. Örneğin Nataşa'nın babası, okuyan kesimlerin aydın birer insan olarak görülebileceğine dair şöyle bir görüş geliştirir: “Yazarmış, şairmiş! Tuhaf şey... Hiç şairlerden adam olan, rütbe kazanan olmuş mudur? Tafracı, zevzek insanlar bunlar!” (Dostoyevski, 2019c, s. 27). Aydın kesimden beklenen davranışlar, halkın bu yönde olumlu bir bakış açısı geliştirmesini önler. Dolayısıyla aydınların toplumla bir bütünleşme sağlayamadığı görülür. Diğer yandan toplumun, yazarları bir aydın olarak görmesi bile söz konusu değildir. Burada özellikle de prens, kont, asker gibi kişilerin daha çok ön plana çıktığı, yazar ya da şair gibi kesimlerin önemli birer insan olmadığı vurgulanır. Bu açıdan aydın kişi de toplumda önem taşımaz. Bu konu için yine *Ezilenler* romanında şöyle bir değerlendirme yapılır:

Ne de olsa bir kont, hanedandan bir prens, hatta genç yakışıklı birkaç nişan sahibi hukukçulardan altıncı dereceden bir memur bile değildim! Ama Andreyevna yarım şeylerle yetinmeyi sevmezdi. Hakkımda, “adamı övüyorlar ama ne için, belli değil...” diye düşünüyordu. “Yazar, şair... Yazar da neyin nesi acaba (Dostoyevski, 2019c, s. 28)?

Ezilenler romanında aydın olarak görebileceğimiz kahramanlardan biri olan İvan, aydın meselesinde toplumda anlaşılama sorunu yaşar. Yazdıklarının önemli bir yere sahip olmama sorunu kadar yine oturduğu evin koşulları da oldukça düşük seviyelerde ve alt sınıf özelliklerini taşıyan detaylara sahiptir. Bu konuda eve ilişkin örnekle geliştirilen yorum da şöyle oluyor: “Dar bir evde, düşüncelerin de daraldığını fark etmiştim.” (Dostoyevski, 2019c: 1). Romandaki öne çıkan detaylardan biri de aydınların yazdıkları konuların toplumda etkisinin az olmasına ya da önemsiz olmasına yöneliktir. Burada ise bir örnek şu kapsamda verilebilir: “Okudum hayatım, okudum, ben de okudum. Senin ilk ürününden söz ediyorum. Okuyunca az kalsın adam oluyordum. Az kala. Sonra düşündüm taşındım, namussuz kalmayı tercih ettim. Böyle işte...” (Dostoyevski, 2019c, s. 141). Aydınların yazılarının önemli bir etki bırakmadığı görülüyor. Bu tür bir ortamda aydınlar, toplumda tutunamayan tipler olarak yer alıyor. Kahramanların çevresi ve insanların bakış açıları, aydınların değersiz olduğu yaklaşımını karşımıza çıkarır. Özellikle de bu yönde bir örnek yine şu konuşmayla gösterilir: “-Dergilerde falan mı çabalıyorsun? -Evet. -Yani yük beygiri oldun? -Onun gibi bir şey.” (Dostoyevski,

2019c, s. 141). Burada da yine aydınların yaptıkları pek önemli görülmez. Aydınların bilgileri ya da yaptıkları işin önemsiz olması gibi bir değerlendirmenin toplumda fazla olduğu görülür. Yine Atay romanlarına benzer şekilde bu konuda kahraman sorun yaşar. Ancak *Ezilenler* romanında aydın profilinde olan kahraman, bu durumu doğrudan bir sorun olarak görmez. Aydınların doğrudan toplumda yer edinme ya da toplumdan dışlanmama isteği, Atay romanlarında geçerlidir. Çünkü Atay da yaşadığı dönemde kendi eserlerinin okunmasını bekleyen, ancak gerekli dönüşü olumlu ölçüde alamayan kişidir. Romanlarında da bunun görülmesi normaldir. Dostoyevski romanlarında bir bilince sahip olan aydınlar ise sadece toplumda yaşanan olayları değerlendirir. Meydana gelen olayın yanlış olduğu ve problem doğurduğunu bilir. *Ezilenler* romanında Vanya, sürekli olarak uyarılarını Nataşa'ya yapar. Ancak genel olarak olumlu bir izlenim oluşturmaz. Kadın kahramanların bir aydın olarak görülmediği, sadece erkeklere yönelik bir yaklaşımla sunulduğu ise yine mukayeseli bir yaklaşımla ele alındığında, Atay romanlarında da bunun böyle olduğu dikkat çeker. Aydın konusunda olayların genelde erkek kahramanlar üzerinden şekillendiği görülür. Aydın erkekler, kadın kahramanları uyaran ve yol gösteren kişi gibidir. Dostoyevski'nin sadece *İnsancıklar* romanında Varvara'nın oldukça asil bir şekilde ele alındığı görülür. Bunun nedeni ise Dostoyevski'nin kadınlar için bakış açısının sonraki dönemlerde daha hızlı değişmesidir. Dostoyevski'nin kadınlarla olan etkileşimi arttıkça, ele aldığı konuların da yaşadığı sorunlarla birlikte eserlerde işlendiği görülür. Bu süreçten sonra Dostoyevski, kadınları kıskançlık, nefret gibi baskın duygular çerçevesinde romanda işler. Ancak yine *İnsancıklar* romanında da aydın profilinin erkek üzerinden ele alındığı belirtilebilir. Romanın kahramanlarından Pokrovski, okuyan ve kendisini bilgisiyle öne çıkaran biridir. Ancak yine aydın kimliğine sahip olmasına rağmen onun bilgisinin önemi, kendisini yoksulluktan kurtarmaz. Yoksul ve hasta şekilde hayatı son bulur. Ancak babasıyla yaşadığı sorunun dışında, kendisinin toplumla doğrudan bir problemi yoktur. Dolayısıyla burada da aydınlar, Oğuz Atay'ın ne *Tehlikeli Oyunlar* romanına ne de *Tutunamayanlar* romanına benzer. Toplumda tutunma gibi bir dertleri yoktur, sadece dönemin koşullarının bir sonucu olarak hayatta kalma mücadelesi verirler.

Dostoyevski'nin *Budala* romanında ise aydın, kendini oldukça üstün gören ve böylece toplumdan da ayrı kalan bir grup çerçevesinde ele alınır. Toplumun sadece belirli kesimine önem veren bu kişiler arasında kadınlar da yer alır. Kadınların yapacakları evlilikler de yine üst tabakadan kişiler olarak değerlendirilir. Ancak kadınların bilgiye sahip olmasının önemli bir konu olmadığından bahsedilir. Dolayısıyla romanda Prens Mişkin'e Don Quijote eserinden yaptığı okumaların da bir önemi yoktur. Ancak bilgileriyle kendilerini öven üç kadın için şöyle bir değerlendirme yapılır:

Üç kız kardeşe iyi gözle bakmayan kötü niyetliler de yok değildi. Çok kitap okumalarından dehşetle söz ediyorlardı. Kızların evlenmek için hiç acele ettikleri yoktu. Toplumun belli kesimine değer vermesine veriyorlardı ama, pek o kadar çok da değil (Dostoyevski, 2012, s. 18).

Kadınların bilgisi ve bunun ise önemli olmadığı değerlendirmesi, eserde sadece bu üç kızla karşımıza çıkmaz. Ana karakterlerden biri olan Nastasya da bilgisiyle ele alınır. Ancak ne olursa olsun bu kadınlar, davranışlarıyla etraflarındaki insanlar üzerinde olumsuz bir etki yapan gruplardır. Bilgilerinin önemsiz olması, kadınların toplumdaki konumuyla ifade edilebileceği gibi, davranışlarıyla da ölçümlenir. Yine Nastasya için yapılan şu değerlendirme, buna ilişkin verilebilecek örnektir:

Nastasya Filippovna'nın, yani bu yeni kadının, çok şey bildiği ve anladığı apaçık ortadaydı. Köydeki (Mutluköy) genç kız kitaplığından öğrenmiş olabilir miydi bunları? Üstelik hukuk bilgisi de olağanüstüydü. Ayrıca pozitif bilimlerden de anlıyordu. Dünyayı bilmesede en azından dünyada birtakım olayların nasıl geliştiğinden haberdardı. İlginç zekâyla, eski kişiliğinden bambaşka bir kadın vardı şimdi karşısında (Dostoyevski, 2012, s. 49).

Budala romanında karşımıza çıkan kadın kahramanların bilgilerine yeterince önem ve özen gösterilmemesi, toplumda istendik davranışları sergilemelerini de önler. Kadına yüklenen anlam, toplumda kadınların yanlış davranış geliştirmelerinde de önemlidir. Bu nedenle kadınlar toplumda, öne çıkabilecek davranışları önlenen kişilerdir. *Budala* romanındaki diğer bir kahraman, Gavriladır. Özellikle rütbesi yüksek bir kişi olan bu adam için söylenen sözler dikkat çeker. 'Orijinal bir adam' ifadesi, romanda kahramanlardan ve özellikle de aydınlardan beklenen bir davranıştır. Ancak orijinal olmayan kahramanların karşımıza daha çok çıktığından bahsedilebilir. Romanda Prens tarafından geliştirilen şu yorum, orijinal insan olmanın önemini karşımıza çıkarır:

Bundan böyle alçak görmeyeceğim sizi. Biraz öncesine kadar tam bir zorba olduğunuzu düşünüyordum, birden öyle sevindirdiniz ki beni. Bir ders oldu bana bu: Bilmeden kimseyi yargılamayacaksınız. Şimdi görüyorum ki, siz değil zorba, yoldan çıkmış biri bile saymak olmaz. Bence son derece olağan bir insansınız, belki biraz zayıf, orijinal hiçbir yanı olmayan sıradan bir insan (Dostoyevski, 2012, s. 156).

Genel olarak belirtilen orijinallik, alçak ya da zorba olmaktan daha farklı bir önem taşır. Böylece çağdaş toplumda beklenen insan tipi özellikleri arasında orijinallik önemli ve etkilidir.

Buna yönelik değerlendirme ise Prens'in yukarıda ifade ettiği sözler için Gavril'a'nın verdiği şu cevapla yapılabilir:

şunu unutmayın sevgili prens, çağdaş toplumumuzdan bir insana zayıf karakterli, özel bir yeteneği ve orijinalliği bulunmayan sıradan biri olduğumu söylemekten daha onur kırıcı bir şey yoktur. Sizse biraz önce beni iyi bir alçak olmakla bile onurlandırmadınız (Dostoyevski, 2012, s. 158).

Aydın insandan beklenen davranışlar ve çağdaş toplum anlayışı arasında bir ilişki kurulduğunda, orijinal insan yaklaşımının önemli olduğundan bahsedilebilir. Ancak bu durum, kahramanların toplumda olumsuz davranışlar geliştirmesine neden olan bir orijinallik değildir. Toplumda etkili olabilecek bir orijinalliktir. Aynı zamanda bu, bireyin davranışları ve görüşleriyle de bütünleşir. Dolayısıyla burada tehlikeli bir aydın ve orijinallik ilişkisi, *Ecinniler* romanına yönelik belirtilebilir. Kahramanların genel davranışları için orijinallik, istediğin her şeyi yapma ve yaşama arzusundan farklı olmalıdır. Oysa Dostoyevski romanlarında aydınlar, sosyalist bir grubun davranışlarında sınırı olmayan özgürlük olarak yer alır. Dostoyevski'nin de eleştirisi bu yönde olur. Okuyucunun romanları okuduktan sonraki yorumu da bu çerçevede ele alınabilir. *Ecinniler* romanında bu kapsamda bir örnek, aydın arkadaş grubundan toplum için geçerlidir. Genel bağlamda sorunun sadece sosyalist olmakla sınırlı kalmadığı, bu insanların inançlarının da eksik olduğuy ya da hiç olmadığı görülür. Hatta bu yönde bir örnek, şu şekilde ele alınır: “-Peki niçin kuşkulusunuz? -İnancım tam olmadığı için.” (Dostoyevski, 2014, s. 863). Dolayısıyla kuşkulu bir yaklaşım, aydınların inanç kavramını yadsımlarına neden olur. Topluma örnek birileri olması da bu yönde söz konusu değildir. Ayrıca yine orijinallik ve aydın konusu, inançtan tamamıyla soyutlanan görüşlerdir. Böyle bir ortamda ise aydınların topluma yön gösterici olabilecekleri söylenemez. Diğer yandan kahramanlar, bu davranışlarının sonuçlarını ilerleyen dönemlerde büyük bir üzüntüyle karşılarlar. Hayatlarını boşa yaşadıkları ya da aydın olarak kendilerini de görmedikleri belirtilebilir: “Kimsenin bilmediği bir zehirle zehirlenmiş gibiyim; bile isteye olmuş bir şey bu.” (Dostoyevski, 2014, s. 884). Bu çerçevede ise aydınlar, özgür irade konusunu yanlış anlamışlardır. Tanrı'ya inançları çerçevesinde bu husus incelendiğinde yine şu ifadeler önemli bir yer tutar: “Tanrı varsa, bütün irade onun elinde demektir ve ben bu iradeye boyun eğmek zorundayım. Ama yoksa, her şey benim elimde demektir ve ben de özgür irademi ortaya koymak zorundayım.” (Dostoyevski, 2014, s. 776-777). Bu çerçevede Dostoyevski romanlarında aydınların yaşadıkları sorunlar içerisinde din ve inanç konuları öne çıkar. Atay romanlarıyla bu aydın meselesi mukayeseli bir şekilde incelendiğinde, din konusundan kaynaklı bir çatışmanın olmadığı görülür. Dolayısıyla

aydın konusuna hem Dostoyevski kahramanları hem de Atay kahramanları daha farklı bir açıdan yaklaşım geliştirir.

Atay romanlarında aydınlar, eğitim görmüş insanlar oldukları için belirli özelliklerle ön plana çıkmaya çalışırlar. Buna yönelik bir örnek ise, *Tehlikeli Oyunlar* romanında Hikmet ile Sevgi'nin evliliklerine ilişkin verilebilir. Büyük bir istek ve aşkla başlayan evlilik, sonraki dönemlerde Hikmet'in ondan uzaklaşmasıyla sonlanır. Hikmet kendini aydın bir kişi olarak gördüğü için Sevgi'den üstün olduğunu düşünür. Arkadaşlarının etkisi ve yaşantısı, evliliklerinin yıkılmasında büyük bir etkindir. Bu nedenle Hikmet'in Sevgi'den ayrılışı da evlilikleri kadar hızlı yaşanır. Oysa birlikteliklerinin ilk aşamasında Hikmet, şunu söyler: "Bizlere uygun görülen kadere her yerde karşı çıkmalıyız. Küçük oyunlara gelmemek için bu gecekonduya taşındık, büyük oyunlar oynayacağız. Çevremizdeki eşyayı basitleştirdik, sade bir dekor içinde vereceğimiz temsillerimizi." (Atay, 2012, s. 71). Hikmet'in bu sözleri, Sevgi ile olan birlikteliğinin her şeyin anlaşmaya dayandığını gösterir. Ancak Hikmet, aydın insanlar arasında kalmanın etkisini mutsuz evliliğe dönüştürür. Aynı durum Sevgi için de geçerlidir. Bu nedenle kendisini yetersiz görür ve Hikmet ile bağlarının kopmasına zemin hazırlar. Aynı zamanda Sermet Bey'in Hikmet'e yönelttiği soru da önemlidir: "Karından ne sebeple ayrıldığını pek anlayamadım doğrusu. -Sen hiç evlenmedin, Sermet. Bilemezsin. İnsana öyle bir bakarlar ki, yaptığın hiçbir işi ciddiye alamazsın." (Atay, 2012, s. 74). Tutunamayan insanın en önemli örneği boşanmalarına kadar etki eden bu bakış açısıyla başlar. Hikmet kendini değersiz görür, ancak aydın bir kişi olarak anlaşılmayı bekler. Aynı zamanda romanın asıl konusu ve kapsamı olarak tehlikeli oyun da Hikmet'in görüşüyle başlar. Ancak aydın bir kimlik olarak Hikmet, şu sözleri söyler: "Dünyada bir kişinin -hiç olmazsa bir kişinin- kaldıramayacağı bir yükün altına girmesi gerekiyordu, bunu insanlara göstermesi gerekiyordu, dayanamayacağı yolda yürümesi gerekiyordu." (Atay, 2012, s. 434). Aydın insanın sahip olması gereken özellikleri değerlendiren Hikmet, büyük bir yükün altına giren ve tehlikeli oyunlarının sonucunda da intihar eden karakterdir. Bu nedenle yaşamın en uç noktasına giden kahraman, Atay romanlarında intihar eder. Dostoyevski romanlarında ise böyle bir durumda cinayet ve intihar olarak karşımıza çıkar.

Oğuz Atay'ın eserlerinde aydın sorununun ele alındığı örneklerden biri, *Eylembilim* romanıdır. Atay'ın yarım kalan romanlarından olan *Eylembilim*, 12 Mart darbe öncesindeki dönemde eylemin ve bilimin birbirine karıştığı süreci ele alır. *Eylembilim*, siyasal zeminde yazılmış eserleri arasında bir ilk olma özelliğini taşır. Bu romanda Atay, öğretim görevlisiyken şahit olduğu gelişmeleri aktarır. Dolayısıyla romanda yarattığı karakterin yaşadıklarına birebir şahit olur. Romandaki merkezi kişi, öğretim görevlisi Server Gözbudak'tır. Karmaşık dönemde

kimlik bunalımı yaşayan bu kahramanı Atay, ironiyle anlatır. Türk aydınının problemlerini eserlerinde işleyen Atay, bu romanda Server Gözbudak görüşlerinden yola çıkarak gelişmeleri inceler. Romanda aydınlar, Cumhuriyetin ilk döneminde yetişmiş insanlarından daha farklı şekilde ele alınır. Dolayısıyla farklı kişilikler karşımıza çıkar. Bunlar sağcı-solcu, ilerici-gerici gibi gruplardır. Aydınların bu dar kalıplara sıkışarak çözüm üretme becerilerinin yetersiz olacağını gösterir. Atay, *Eylembilim* romanında bunu başarıyla yansıtır. Öğretim görevlilerinin 70’li yıllarda Türkiye’de yaşanan toplumsal ve siyasal kargaşada öncül insanlar olamadığını gösteren açıklamalar da dikkat çekicidir (Çatalkaş, 2019, s. 42-43). Profesörlerin çıkıp konuşma yaptıkları ve sağ-sol olayının anlatıldığı romanda, özellikle gençlik dönemlerinin etkisinden yola çıkarak değerlendirmede bulunurlar. Bununla ilgili bir görüş şu yönde aktarılabilir: “Evet, ben de bir zamanlar toplumu kurtarmak için az çalışmamıştım. Gençler, bir zamanlar böyle işlerle uğraşıyorlardı. (...) Hayır, gençler bir zamanlar uğraşmıyorlardı sadece, her zaman uğraşıyorlardı.” (Atay, 2015, s. 26). Toplumu kurtarma meselesinde aydınların bu konu üzerine yoğunlaştıkları belirtilebilir. Ancak romanda yaşanan gelişmeler ışığında eylem, bilim ve ortam arasında çatışma yaşanır. Aydınlar beklenen, çatışmadan ziyade çözümleyici bir yaklaşım sunmalarıdır. Bununla bağlantılı olarak bir diğer örnek ise romandan şu kesitlerle açıklanabilir:

Refik Bey, Tanzimat’tan beri ülkemizin mutlu azınlığının tanıdığı bir aydın ürününün temsilcisiydi. Yani aramızda kendisi olarak bulunmuyordu. Murat İkinci de başka bir şeyi temsil ediyordu; yıllar sonra da aydınların direncini, kararlılığını göstermeğe çalışıyordu belki de. (...) Toplumcu eylemler konusunda mı konuşmalıydım? Beni dinlemezdi. Belki dinlerdi, bir zamanlar birlikte çalıştığı eski bir eylemci ve yeni profesörün sözlerini; toplumsal bir gözlem yapmış olmak için dinlerdi. (...) Toplumsal sınıflamada yerini biliyordum (Atay, 2015, s. 31-32).

İfade edilenler doğrultusunda eserdeki aydınlar, bilgilerini bir araya getiren ve konuşan kahramanlardan oluşmaz. Aynı zamanda birbirlerinin görüşlerini önemsedikleri söylenemez. Aydınlar arasında çatışma vardır. Bu nedenle de aydın insanın eylemi, toplumsal değişimlerde bir kimlik sorunu olarak karşımıza çıkar. Çünkü her grubun toplumsal sınıfta ele alındığı bir ortam vardır. Aydın insanların toplumdaki konumlarıyla kendilerini öne çıkarmaya çalışmıştır. Ancak eylemleri gerçekleştirecek ortamları bir türlü oluşturamamıştır. Atay ve Dostoyevski için aydın sorununun temellerinde eylemlerin hangi halk için olduğunu göstermeyi zorlaştıran bir anlatım vardır. Aydınların kendisini toplumda konumlandıramaması, onu aydın insan yaklaşımından da

soyutlar. Dolayısıyla aydın insanın kendine toplumda yer bulamaması, tutunamayan tipinin önemli bir örneğidir.

Oğuz Atay eserlerinde aydın sorununun örneklerinden biri *Tutunamayanlar* romanıdır. Kitabın kahramanlarından Selim'in intiharı sonrasında günlükte, "yaşarken unutulduğu" ifadesi geçiyor. Selim, toplumda tutunamayan tipinin örneklerinden biri olarak romanda yer alıyor ve öncelikle henüz ölmeden unutulduğunu belirtiyor. Burada özellikle de toplumda içe kapanık bir karakter karşımıza çıkıyor. Aynı zamanda okul döneminde sürekli olarak kitap okuyan kişi olarak yer alıyor. Kendisinin bu özelliği, Atay'ın kendi yaşantısı için de geçerlidir. Bununla birlikte ise *Tutunamayanlar* romanında ifade edilen şu söz, belirtilen savı doğrular: "Okuldaki günleri aklına geldi. (...) Bir kitabı bırakır ötekine saldırırdı. Bu ümitsizce çırpınış, bütün kitapların yüzüstü bırakılmasıyla sona erer, büyük bir utanç ve hayata dönüş buhranları gelirdi arkasından." (Atay, 2019, s. 27). Selim'in toplumda tutunamama sorununa değinildiğinde, bilgisi ve toplumda bu bilgisinin değerini görememesi sorunundan bahsedilebilir. Diğer yandan Selim, okuduğu kitapları konuşacağı bir insan arar. Ancak kendisi gibi birisini bulamadığı için yalnız kalmıştır: "Bilinmeyen yüzbinlerce kız içinden, üniversite kantininden birini seçtin kendine ve ona okuduğu kitapları sordun ve karşında oturup susmasını seyrettin." (Atay, 2019: 30). Bu gibi sorunların çerçevesinde toplumda kendine bir yer edinme isteği görülür. Selim'in bu düşüncesi ve temelde Turgut'un genel görüşü ise şöyle ifade edilmiştir: "Başka türlü bir yaşantın olabilirdi Selim. Seni istemeyenlerin dışında bir düzen kurabilirdin." (Atay, 2019, s. 32). Dolayısıyla Selim, tutunamayan tipte önemli bir örnektir. Aydın kavramının ve bilginin önemine *Tutunamayanlar* romanı kapsamında bakıldığında, Selim'in hayatına son vermesine kadar anlaşılamama eksenini, etkisini hissettirir. Burada ise insanlara devamlı olarak aydın olabilmeye yönelik ifadeler kullanılır:

"Biliyorsun, 'Yeraltından Notlar'da Dostoyevski..."

"Ne olur, oraya girmeyelim. Ben kayboluyorum orada."

"Oysa biraz okusaydın, sen de orta halli bir Dostoyevski olabilirdin pek güzel." (Atay, 2019, s. 60).

Aydın olabilme ya da kahramanların düşünce ufkunu geliştirme gerekliliğinin önemli bir yer tuttuğu görülür. Sadece Selim'in ya da Turgut'un bilgili olması sorunundan bakıldığında ise bu insanların toplumda kendilerine yer edinmede sorun yaşadıkları görülür. Toplumun bir değişime uğraması gerektiği, bilgilerini artırmalarının önemi gibi birçok konu için kahramanlar, romanda bu durumu sorgular. Aynı zamanda asıl sorguladıkları konular arasında bilginin önemi ve aydın insan örneğinin şu detayı ele alınır: "Evet! Bu maddi bir açlık olamazdı; çünkü

maddeler dünyasının elemanları ile tatmin olmuyordu. Peki, ama neydi? Basit bir ‘olmayana ergi’ metoduyla bunun manevî açlık olduğu neticesine vardım.” (Atay, 2019: 70). Dolayısıyla kahraman, maddi unsurların herhangi bir önemi olmadığını anlamış, manevi konuları ise açlık olarak görmüştür. Bu nedenle aydınlardan beklenen ve topluma yansıtması gereken düşünce de bu çerçevede incelenebilir. Genel olarak halkın içinde bulunması gereken aydın, düşünceleriyle bunu yansıtır ve onların değerlerini/inançlarını önemsiz göremez. Aydının toplumla özdeşleşen yönü, düşünce suçu kapsamında ele alınır: “Düşünce suçundan söz etmek anayasaya aykırıydı. Benim de suçum bu kadar olsun, razıyım, dediler.” (Atay, 2019, s. 153). Dolayısıyla o dönemin koşullarında mevcut yasaların da aynı ölçüde değerlendirildiği görülür. Atay romanlarında bu durum, dönemsel olarak yaşanan çatışmaların ironiyle anlatıldığı örneklerdir. Düşünce suçu ya da yasak olan metinlerin okunması gibi birtakım değerlendirmeler, aydınların gelişmesi veya toplumda tutunmasını zorlaştırmıştır. Atay’ın *Tutunamayanlar* romanında devrimci isminin de geçtiği görülür. Kurgusal bir karakter olan bu kişi, Ziya Özdevrimsel ismiyle romanda yer alır. Atay’ın ironiyle anlatımı yine bu noktada önemli bir yere sahiptir. Aydın ve devrimci arasında bir ilişki kurulduğunda ise bu adamın geliştirdiği görüşler ve çalışmalar, yine ironiyle romanda aktarılır:

Yeni doğmuş bir bebeğin gelişmesini engelleyen ve onu eli kolu bağlı bir durumda bırakan eski kundak sistemini, yerinde bir devrimle ortadan kaldıran büyük Türk reformcusu ve düşünürü Ziya Özdevrimsel her bakımdan gerçek bir devrimciydi. (...) Bütün devrimlere, ilk gençliğinden beri yürekten bağlı olan Ziya Tahiri, yalnız devrimlere uymakla kalmamış, devlet parasıyla makine mühendisliğini öğrenmesi için gönderildiği Amerika Birleşik Devletleri’nin Ohio Eyaletinde, derslerine çalışacağı yerde, ülkenin devrim yapmakta yararlı olabilecek özelliklerini incelemiştir. Böylece Türkiye, bir makine mühendisi kaybetmesine karşın (üniversiteyi bitiremedi), gerçek ve verimli bir devrimci kazandı (Atay, 2019, s. 163).

Aydın ve devrimci bir adam olarak görülen Ziya Özdevrimsel’in ülkede yaptığı çalışma ve geliştirdiği görüşler ironiyle anlatılır. Dolayısıyla temelde bu kurgusal karakter, Türkiye için çalışmış bir kişi şeklinde ele alınır. Özellikle aydın olabilme ya da bir aydının genel özellikleri içerisinde sınıflandırma yapıldığında, okul okumadığı, devrimci bir duruş sergilediği görülür. Bu konu, Atay’ın *Eylembilim* romanında da karşımıza çıkar. Dolayısıyla aydınlar, Türkiye’de ne tür çalışmalar yaptıklarına ya da görüşlerine yönelik değerlendirilir. Bu, *Tutunamayanlar*’da şu örnekle de yorumlanabilir:

Ziya Özdevrimsel, bir gün Childharoldshire (üniversite campus’unun bulunduğu şehir) sokaklarında dolaşırken bir dört yol kavşağına geliyor (Türkiye’ye döndükten sonra, bu

kavşağı aynen, Ankara'nın Dışkapı'ya giden ilk kavşağına uygulamıştır.) (Atay, 2019, s. 163).

Atay, Türkiye'de dönemsel olarak yapılabilecek çalışmalara değinmekle birlikte burada özellikle faaliyetlerin artırılmasına odaklanır. Buna göre aydın ve devrimci insan, ülkenin etkin bir gelişme göstermesi için çabalar. Ancak yine bu çalışmaları yapanların isimlerinin de zaman içerisinde unutulduğu ifade edilir. Bu çerçevede aydınların toplumda tutunamama sorununa bu çerçeveden de bakılabilir. Ancak yine aynı şekilde aydınların istenen düzeyde çalışma yapması da yetersiz görülür. İroniyle anlatımlar, bu tezimizi destekler. Bir aydından beklenenler ve bu aydınların istendiği şekilde bir çalışma üretememesi sorunu karşımıza çıkan önemli detaylardan biridir. Özellikle de aydınlardan beklenen, ancak hayat anlayışlarında bunları görmekten uzak kalan düşünce de şu şekilde değerlendirilir:

Hegel, başına gelenlerin hep felsefe ile uğraşmak yüzünden olduğu kuşkusuna kapıldı bir gün. Yatakta Kant'ı okumaya çalışıyordu. Birden, boğazına bir şey tıkanmış hissetti ve kitabı elinden bıraktı. Bir süre sonra kendine geldi. Evet, bütün bu rahatsızlıklar, okumak ve düşünmekten ileri geliyordu. O günden sonra evde kitap görmeye dayanamaz olmuştu. Kitaplarını bir sandığa doldurarak tavan arasına çıkardı. Üniversiteye giderek, emekliye ayrılmak istediğini söyledi. (...) "Kasap Hegel!" diye söyleniyordu evde, odaları hızla dolaşarak. 'Kasap Hegel, nasıl oldu da felsefeye özendin? Küçük kaderini değiştirmeye kalktın? Allah'ın verdiği aklı, neden onun tayin ettiği yolda kullanmadın?' Aşırı dindar olmuştu. Kilise kilise dolaşarak durmadan dua ediyor ve Allah'tan özür diliyordu (Atay, 2019, s. 181).

Aydın insanların bakış açısı ve çalışmaları çerçevesinde yapılan bu ironiyle anlatım da dikkat çeker. Felsefeyi gereksiz gören ya da okumanın verdiği zararlar çerçevesinde bir ilişki kuran kurgusal karakterleri ele alan Atay, aydınların mevcut durumuna eleştirel bir bakış açısı geliştirir. Bu çerçevede tutunamayan tipi ve aydın ilişkisi, kahramanların okuma alışkanlıklarını önemsiz görme ya da uygulamada yaşadıkları problemler çerçevesinde de ele alınabilir. Ancak aydınlardan beklenenlerin istenilen düzeyde olmadığı veya beklenenler olmadığı, yine romanda okuyucuya ironiyle anlatılır. Bilgili olan ve tutunamayan insanlar ise romanda şöyle ifade edilir: "Bütün büyük bireyler yalnızdır." (Atay, 2019, s. 194). Buna göre aydınların romanda yalnız olma meselesi ve tutunamama durumları da belirtilen bu görüş çerçevesinde değerlendirilir. Selim ve Turgut karakterlerinin romanda kitaplara önem veren kişiler olduklarına değinilebilir. Bu ise yalnız kalmalarına neden olan faktör olarak önemlidir. Çünkü onların kitaplara verdiği önem ya da yaklaşım çevrelerinde yoktur. Ayrıca bu durumlarından dolayı eleştiri de alırlar. Burada özellikle de şu değerlendirme önemlidir:

Yerinden kalktı birdenbire ve ilk gördüğü bir evin köşesini bucağını yoklayan bir ev hayvanı gibi dolaştı: Kitap rafını inceledi. Her raftan bir örnek aldı. Sizlere nasıl davranıyorlar bu evde, diye sordu kitaplara. Tozlarınız alınmıyor, sayfalarınızın kenarları sararmış, dedi onlara. Size iyi bakmıyorlar, dedi. Evin, eşyanın hatırını sormak gelmedi aklına. Yalnız kitapları okşayıcı gözlerle inceledi. Bir kitaplığı olmadığından yakındı. ‘Evde bir sandık duruyor,’ dedi. Annemin kışlıkları sakladığı bir sandık. Onun üstüne koydum kitaplarımı. Çoğu da okula ait.’ (Atay, 2019, s. 361).

Kahramanın özellikle de kitap okumayı çok sevdiği ve aydın bireylerin de kendilerini geliştirmelerinin önemli olduğu çıkarımı yapılabilir. Aynı zamanda kitaplarla birlikte yaşayan bir insan, gerçek hayata döndüğünde topluma tutunması zor olur. Burada genel bağlamda onlar gibi düşünme ve o kahramanlar doğrultusunda bir yaşam sürme durumunun öne çıktığından bahsedilebilir. Genel olarak kitaplarda bu yönde örnekler ise yazarın hayatını etkileyen yönüyle şöyle ele alınabilir:

“Gorki’yi kendime benzetmek isterdim ama, rıhtımda un çuvallarını bir taşıyışı var: Nerede bende o kuvvet?” Rus yazarlığına hayranlığı böyle başlamıştı (Atay, 2019, s. 368).

...

Şövalye romanları okuya okuya kendini şövalye sanan Don Kişot’a benzetebilirsiniz beni. Yalnız onunla bir fark var aramda: Ben kendimi Don Kişot sanıyorum (Atay, 2019, s. 370).

...

Panait Istrati’yi ilk okuduğu zaman, bir arkadaşı “Çok simple bir yazar” demiş Selim’e. “Nasıl böyle konuşur” diyordu öfkeyle: “Panait Istrati ‘Suç ve Ceza’yı nasıl coşkunlukla okuduğunu öyle anlatıyor ki insan o kitabı okumuş gibi oluyor.” (Atay, 2019, s. 371).

...

“Beni ya şımartın ya da kapı dışarı edin!” diye bağırırdı. “Yarı içtenliğe dayanmam zor benim. Bir kişi mi kalacak? Tamam: Bir kişi olsun.” Sonra gene bağırmaya başladı: “Ben günahkârım: Bana vurun!” O günlerde Dostoyevski’yi okuyordu (Atay, 2019, s. 384).

Tutunamayan tipi ve aydınlar üzerinden bir değerlendirme yapıldığında, özellikle de sürekli kitap okuyan insanların toplumda çatışma yaşadıkları görülür. Toplum genelinde aydın, kitaplarda gördüklerini ya da hissettiklerini anlatabilecek ortam bulamadığında, yalnızlaşmaya

başlıyor. Dolayısıyla Selim'in de aydın ve tutunamayan insan özelinde genel durumu bununla bağlantılı ele alınabilir. Selim'in şu yorumu da bu çerçevede önemli bir yere sahiptir: "Kitaplar yüzünden çok acı çekiyorum. Sanki hepsi benim için yazılmış. Bu kadar insanı birden canlandıramıyorum: Hepsini birbirine karıştırıyorum. Gülünç oluyorum." (Atay, 2019, s. 384). Kahramanın sadece kitaplarda yaşadığı ve onlarla bütünleştiği görülür. Atay *Tutunamayanlar* romanında, aydın, kurgusal karakterler, yazar örnekleri gibi birçok konuda tutunamayan tipini incelemiş olur. Bunlar arasında kurduğu ilişkiden yola çıkılarak aydın örneklerine değinildiği söylenebilir. Toplumun mevcut durumuyla yaşanan bir çatışma hali karşımıza çıkar. Özellikle de Dostoyevski ve kitapları hakkında birçok değerlendirme yapılır. Hatta Dostoyevski'nin hayatından kesitler de çok verilir. Bu durum kendisinin mühendis olduktan sonra bırakmasına kadar devam eder. Özellikle de okumak ya da üniversite eğitimini sonlandırmak ise aynı açıdan değerlendirilir. Selim, üniversiteyi okumakla bırakmak arasında bir fark görmez. Aynı zamanda mühendis olduktan sonra da mutlu değildir. Burada özellikle de Selim şu yönde bir görüş geliştirir: "‘Bir kere başladık, bitireceğiz,’ derdi. ‘Bir kere doğduk, yaşayacağız. Üniversiteyi bıraksam ne olur? Hiç. Bırakmasam? Gene hiç. Hiç olmazsa, ‘adam oldun,’ derler fakülteyi bitirsem; yakamı rahat bırakırlar." (Atay, 2019, s. 399). Bu doğrultuda kahramanın aydın profili, üniversite okumakla olacak bir şey değildir. Aynı zamanda mühendislik yaparken de mutlu bir hayat sürmez. Selim'i intihara sürükleyen konulardan biri de budur. Oysa şöyle bir konudan da bahsedilir: "İnsan, bir işle sevdiği için uğraşır, başkasına yaranmak için değil." (Atay, 2019, s. 426). Mühendislik sürecinde özellikle de bu tür sorunların fazla olduğu ya da yaşandığı dikkat çeker. İnşaat mühendisi olarak görev yaparken genel bağlamda müteahhitler için yaptığı farklı çıkarımlar, para için insanların çok yanlış işler yaptığını değerlendirmeye sonuçlanır. Burada ise aydın insanlar, toplumsal değişimde yeni binaların özelliklerini eleştirirler. Olumsuz ilişki ve değerlendirmeler buna yönelik fazladır. Ancak *Tutunamayanlar* romanı için belirtilen görüş şöyledir: "Siyah çerçeveli ciddi bir ilan: Bu kitap ne ciddi kavgaların ne büyük ve yaygın sıkıntıların ne de ezilen insanların romanıdır; bu kitap, mustarip bir ruhun iç çekişlerinin romanıdır." (Atay, 2019, s. 565). Dolayısıyla tutunamayan tipine yönelik örneklerde aydın profili farklı açılardan incelenebilir. Bir başka açıklama da yine bilginin sürekli geliştirilmesi temeline dayanır: "Kültür, sadece bazı isimleri hatırlamaktan ibaret değildir, deniliyordu. Kültür, bu isimleri yerli yerinde ve başka isimlerle münasebetini bilerek kullanmak demektir." (Atay, 2019, s. 54). Bu çerçevede aydın insanların bilgisi ya da davranışına ironiyle yaklaşan Atay, bir bilgiyi kullanma ve derinlemesine incelemenin önemini belirtir. Böylece aydın insanlar, gerçek ve donanımlı birer insan olarak toplumda kendilerine yer edinebilir. *Tutunamayanlar* romanında bunun örneği, Selim'in bilgisi çerçevesinde ele alınır: "Doğu ve batı kültürünün sembolleri, onun kafasında bütün ürkütücü yönleriyle,

birbirlerine karışmadan durabiliyordu.” (Atay, 2019, s. 56). Bu bağlamda romanda tutunamayan tipi ve aydın ilişkilendirmesinde verilebilecek örnekler fazladır. Atay’ın *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan* kitabında da aydın insan örneği, bilime hizmet etmenin gerekliliği çerçevesinde işlenmiştir. Özellikle bilim konusu çerçevesinde birçok açıdan değerlendirme dikkate alınmakla birlikte şöyle bir ironiyle anlatım da söz konusudur:

Herkes bilime hizmet için yaratıldığını anlamaz. Maksim Gorki Benim Üniversitelerim’de, bir arkadaşının onu üniversiteye girmesi için şu sözlerle kandırmaya çalıştığını anlatır: “Siz bilime hizmet için yaratılmışsınız.” Gorki, “Ben daha o zamanlar bilime bir tavşan olarak da hizmet edebileceğimi bilmiyordum.” diyor (Atay, 2020, s. 66).

Atay’ın bu yöndeki bakış açısı, bilime hizmetin nerede, hangi amaçlara bağlı olduğunu vurgulaması üzerine geliştirilmiştir. Genel bağlamda bilime hizmet eden insanlara göre ise şu değerlendirmesi önemlidir: “Bilime; ülkede bir ‘ekol’ kurarak hizmet etmeyi seçti.” (Atay, 2020, s. 90). Aydınlar tam olarak beklenen de böyle bir durumdur. Dolayısıyla genel açıdan aydınlar, bilime hizmet etmede kendi ekollerini oluşturarak bunu sağlayabilecek kişilerdir. Ancak genel olarak ne yapacağını bilemeyen karakterlerin karşımıza çıktığı dikkate alınır: “Yetişmiş -ya da yetiştikleri söylenen- aydınlar bile yüksek duvarların tepesinde kalıyorlardı, ne tarafa atlayacaklarını bilmedikleri için.” (Atay, 2020, s. 74). Atay ve Dostoyevski romanları kapsamında mukayeseli bir inceleme yapıldığında, aydın konusunun farklı açılardan incelendiği görülebilir. Aydınların görüşleri ve faaliyetleri, toplum ya da birey odaklıdır. Dostoyevski romanlarında doğrudan birey üzerinden ilişki kurulması fazla olmakla birlikte, Atay romanlarında bu konu toplum üzerinden ele alınır. Toplumun sahip olması gereken özellikler ya da toplumu etkileyen faktörler açısından ilişkiler fazla kurulur. Bu nedenle de toplumsal değişimler geniş çerçevede incelenir. Ancak Dostoyevski, bireyin kendisini geliştirmesi ya da değiştirmesi üzerinden bir ilişki kurar. Toplumda değişimler ne olursa olsun, birey dine ya da bilgisine tutunarak mücadele eder. Dolayısıyla aydınların görüşleri ve düşünceleri de ayrı birer topluma hitap eder. Romanlar kapsamında bu yönde ilişkilendirmeler ise fazladır.

Tutunamayan Bir Tip Olarak Yoksul ve Hasta İnsan

Dostoyevski’nin ilk romanı olan *İnsancıklar*’da yoksul ve hasta insanlar karşımıza çıkar. Eserlerinin tamamında bu tür kahramanlar fazla olmakla birlikte o dönemde Rusya için öne çıkan bu insanların fazla olduğu söylenebilir. Rus toplumunda özellikle memur, yoksul ve hasta insan için tutunamayan tipi yer alır. Kahramanların psikolojik analizleri bu yönüyle de

önemli bir yer tutar. Bu kahramanlar, yaşadıkları acıları unutamayan küçük insan modeliyle romanda yer alır. Aslında diğer bir ifadeyle tutunamayan insan şeklini yansıtır. Bu kapsamda *İnsancıklar* romanında geçmiş dönemlerini sık sık hatırlayan kahraman örneği bulunur. Eserde Makar Devuşkin'in acı duyduğu konu ise şöyle karşımıza çıkar: “Zaten biraz eğitim alsaydım, her şey başka türlü olurdu; ama nasıl okuyacaktım? Bakır parayla olmuyor öyle şeyler.” (Dostoyevski, 2019a, s. 12). Rus romanlarında Gogol eserlerinde de sık bir şekilde karşımıza çıkan memur örneği bulunur. Daha iyi bir hayat için daha iyi eğitimlerin alınması mantığı karşımıza çıkar. Memurların küçük insan olmalarına yönelik öne çıkan aktarımlar, eserlerde tutunamayan insan modeliyle dikkat çeker. Diğer yandan bu tip bireyler, sadece küçük insan olmakla sınırlı değildir, aynı zamanda sıradan insan olarak da görülürler. Ayrıca gurur ve yoksulluk kavramlarının beraber gözlendiği insanlar, küçük insan modeline bir örnektir. Ayrıca Makar'ın bir mektubunda geçen şu tespit önemlidir:

Yoksul insanlar doğuştan kaprisli olur. Bunu daha önce de hissetmiştim, ama artık daha çok hissediyorum. Yoksuldur, katıdır; Tanrı'nın dünyasını bir başka görür ve gelip geçen herkese yan yan bakar, çevresine ürkek bir bakış atar, söylenen her sözü dinler: Acaba onun hakkında ne konuşuyorlar diye. Yani, o neden böyle gösterişsiz? Tam olarak ne hissetmesi gerekir (Dostoyevski, 2019a, s. 111)?

Yoksul insan örneği üzerinden birçok konu, eserde işlenir. Bir diğer değerlendirme ise kahramanların yaşantılarına yönelik yapılabilir. Düşmanların fazla olması, yırtık çizmeyle ve paltosuz olmalarıyla da sıkıntıları anlatılır. Kendilerini topluma kabul ettirmek için mücadele eden gruplar arasında da özellikle yoksul kesim bulunur. Makar, genel bağlamda Varvara'ya tutunarak sürece odaklanır. Tek bir insana tutunan ve yaşadığı toplumdan soyutlanan Makar şunları söyler:

Sizi tanıyınca, birincisi, kendimi daha iyi tanıdım ve sizi sevmeye başladım; sizden önce, tek başımaydım ve yeryüzünde uyuyor, yaşamıyordum sanki. Onlar, bana zalimlik edenler, çehrem bile uygunsuz olduğunu söylüyorlardı ve hep hor görüyorlardı beni, kendi kendimi hor görür olmuştum; kütük gibi olduğumu söylüyorlardı, ben de gerçekten kütüğüm ben, diye düşünüyordum. Ama siz karşıma çıkınca, siz karanlık hayatımı aydınlattınız, kalbimi ve ruhumu aydınlattınız ve ben ruhsal huzur bularak diğerlerinden daha kötü olmadığımı anladım; belki parıltı yok, ışıltı yok, renk yok, ama yine de insanım, kalbiyle ve düşünceleriyle bir insanım ben (Dostoyevski, 2019a, s. 133).

Burada Dostoyevski, insanın yaşaması ve hayata tutunabilmesi için insanlara ihtiyacı olduğunu göstermeye çalışır. Ancak ihtiyar Makar, sadece bir tek insanla olan iletişimiyle bunu

sağlar. Diğer yandan kahramanın bu yaklaşımında topluma kabul edilme isteği de görülür. Bununla birlikte mektuplaşmalar sırasında özellikle de hayatına son vermeyi düşünen insanın beklentilerinden bahsedilebilir.

Dostoyevski'nin hasta ve yoksul insan örneklerinden bir diğeri ise, *Netoçka Nezvanova* romanında geçer. Yefimov karakteri, kendisine en yakın olan insanların sevgisine güven duymayan ve asla sevilmediğini düşünen bir kahramandır. Tutunamayan bir insan örneğiyle karşımıza çıkan bu kahraman, kızı Netoçka'nın sevgisine bile inanmaz. Bunun yanı sıra alkol tüketimi fazladır. İçki almak için eşinden para isteyen Yefimov, kızı Netoçka aracılığıyla eline geçer. Anne verem hastasıdır ve aile aşırı yoksuldur. Yefimov'un, Netoçka'yı kandırarak eline geçirdiği para ise kızın duygularında ciddi devinimler oluşturur

Bana acımadığını, onu ne kadar sevdiğimi anlamadığını; alacağı armağanlar uğruna ona hizmet edeceğimi sanmakla beni sevmediğini belli etti işte. O andaki çocuk halimle içini dışını ayna gibi görüyordum. Eski günlerimin babacığını yitirdiğimi, bundan böyle onu eskisi gibi sevmeyeceğimi düşündükçe içim yasla doluyordu. O ise, istediğini kopardığı için sevinçten uçacaktı neredeyse (Dostoyevski, 2004, s. 44).

Dostoyevski romanlarında tutunamayan insanın en net örneklerinden biri olarak kız çocuğu ve baba ilişkisine rastlanır. Kadın karakterin hayatında önemli izler bırakmasına neden olan gelişmelerden bahsedilir. Toplumda çatışma yaşayan ve diğer insanlar tarafından zarar gören kadın kahramanların sayısı fazladır. Özellikle eserde, hayatlarının geçmiş dönemlerinde yaşadıkları yoksulluklar ve sıkıntılı dönemler vardır. Örneğin *Karamazov Kardeşler* romanında Alyoşa'nın yakınlık duyduğu birey, İlyuşa karakteridir. Toplumdan dışlanmış bu ailenin küçük oğlu İlyuşa ise umutsuzdur. Mutlu olamamakla birlikte yaşadıkları acıların ve yoksullukların etkisini hisseder. İlyuşa'nın ölümüyle babasının duygularını ifade eden şu açıklamalarsa önemli yer tutar:

Donmuş, yolda karın üstünde debelenirken, hırpalanmış çiçekleri kadına uzattı. Tam o anda köşede, İlyuşeçka'nın yatağının yanında çocuğun yan yana duran ayakkabısını gördü. Ev sahibi koymuştu oraya; eski, rengi atmış, derisi kırışmış, yamalı bir ayakkabıydı. Bunları görür görmez ellerini havaya kaldırarak o yana attı kendini, oğlunun kunduralarının üstüne kapanarak birini kaptığı gibi tükenmez bir özlemle öpmeye, 'İlyuşacığım, anam babam İlyuşacağı! Ayacıkların nerede senin, ayacıkların nerede?' diye hıçkırmaya başladı (Dostoyevski, 2020, s. 1021).

Ailede yoksul ve hasta insanlar, tutunamayan tipinin en bariz örneklerinden biridir. Dostoyevski'nin eserlerinde genel olarak hastalık konusuyla ilgili olarak dikkate

alınabileceklerden biri veremdir. Bu hastalık ve etkileri, *Netočka Nezvanova* romanında anne ve kız çocuğu arasında; *İnsancıklar* romanında yine Varvara ile anne arasında; *Ezilenler* romanında ise küçük kız Nelli ile annesi arasındaki anlatımlarda yer alır. Bu eserlerin tamamında anne bir ölümle eserden ayrılır. Ancak etkileri, kız çocuklarının üzerinde tutunamayan insan şeklinin oluşmasına zemin hazırlar. Çünkü yaşanan yoksulluk, parasızlık, hastalığın ilerlemesi ve daha sonra annenin çocuklarının yanında ölmesi, yıkıcı süreçlerin yaşanmasına neden olur. Böyle bir durumda küçük kız çocukları, annelerinin ölümlerine kendilerinin neden olduklarını düşünürler. Aynı şekilde Netočka da annesini ölüme terk ettiğini düşünür. Ayrıca üvey babası Yefimov da onu terk eder. Babasının yakın arkadaşı aracılığıyla soylu aileye verilen Netočka, uzun bir süre hasta olur, yüzü gülmez, sürekli acı çeker, aldığı eğitimler ve geleneğinden dolayı da dışlanır. Uyum sağlama sürecinde zorluk yaşadığı görülür. Bu ise sadece ev üyeleri ile sınırlı kalmaz, gelen konuklar da aynı bakış açısına sahiptir: “Yaşlı bir bayan konuk, prensese, ‘Canınızı sıkıyor mu bu kız?’ diye sorunca öteki, dert yanarcasına, ‘Ah sormayın, şöyle tatlı, çocukça bir saflık bile yok onda!’ dedi.” (Dostoyevski, 2004: 58). Ancak yazar, bir yandan da hayatın değişebileceğini düşünür. Dostoyevski, yaşamı değiştirme fikrini romanda işlemeye çalışır. Diğer ifadeyle ise bu konu, insan arasında eşitliğin olacağı ve sağlanacağı gerekçesine dayanır (Kartal, 2015, s. 42). Özellikle de Netočka, evde partilerin ya da kutlamaların olduğu günlere katılmasa da bu durumun eserde devamlı olarak vurgulandığı görülür. Hayatın aynı şekilde değişebileceği ve acıların da sona erebileceği fikri yer alır.

Dostoyevski’nin yoksul ve hasta insan örneklerinin yer aldığı romanlar arasında *Ezilenler* de vardır. Bu eseri, sürgün döneminden hemen sonra yazar. Bu roman ilk olarak “başarısız bir yazarın notlarından” başlığı altında *Zaman* dergisinde yayınlanır. Eserin ithaf edildiği kişi ise Mihail Dostoyevski’dir. Romanın basımı ise ayrı ayrı gerçekleştirilir. Romanda Dostoyevski’nin hayatından izlere de rastlanılır. Aynı şekilde romanın ana konusu, *İnsancıklar* romanında da olduğu gibi, Petersburg yaşamından bir dönemdir (Özdemir, 2017, s. 151-152). Bu konu, romanın ana karakteri olan İvan Petroviç’in yayınladığı bir kitabının beğenisiyle başlar. Bu yönde yapılan değerlendirmeler, Petroviç’i mutlu eder. Ancak yine romanda, eleştirmen Belinski tarafından geliştirilen yorumlara değinilir. Dostoyevski’nin hayatıyla bağdaşan örnek de Petroviç’in ilk kitabıyla karşımıza çıkar. Dolayısıyla birçok açıdan Dostoyevski’nin hayatına yönelik izler taşır. *Ezilenler* romanına ilişkin geliştirilen yorumlar dikkate alındığında ezilmiş, aşağılanmış insanın da affedilmeyen, terk edilen, yardımsever, yakınlarını kaybeden gibi birçok yönle anlatıldığı görülür. Soylu insanların yoksul insanlarla beraberliğinin mümkün olmaması, tutunamayan tipinin eserde yansıtılmasına ortam hazırlar. Dolayısıyla ezilmiş ve aşağılanmış olmaya neden olan konu da temelde, soylu insanların küçük

görmeleridir. Küçük insan şekli de romanda bu yönüyle tespit edilir. Hatta romanda geçen bir olay da önemlidir. Küçük kız Nelli, İvan Petroviç'in eserini okumuştur. Bu eserde 'veremden ölen bir gencin neden yer aldığına' yönelik soru sorar. Temelde ise bu *İnsancıklar* romanındaki Pokrovski karakterini akla getirir: "Derin bir kederle beni süzerek, 'Neden, neden öldü?' diye sorup gözlerini yere indirdi. 'Kim öldü?' 'O genç, veremli... Hani kitaptaki?' 'Ne yapalım, öyle gerekiyordu Nelli.' 'Hiç de gerekmiyordu. Artık okumayacağım bu kitabı.'" (Dostoyevski, 2019c, s. 225). Bu örneklerden yola çıkıldığında, Dostoyevski romanlarında tutunamayan tipinin fazla olduğu görülür.

Dostoyevski'nin yoksul ve hasta insan örnekleri, Rusya'nın o dönemine ilişkin çıkarım yapmamıza katkı sunar. Genel bağlamda küçük kız örnekleriyle ele aldığı yoksul ve hasta insan örneklerinin yanı sıra, ebeveynler için de bu kapsamda bir örnek geliştirdiğine değinilebilir. Bu doğrultuda bir diğer unsur *Ebedi Koca*'da geçer. Ölmekte olan kıza, yani Liza'ya bakış açısı ve kızın toplumdaki konumu, babasının sadece gerçek bir hasta olarak gördüğü kız olmakla sınırlı değildir. Aynı zamanda hasta insan örneği, belirli bir duruma takıntılı insanların düşüncelerinde de geçer. Bu doğrultuda bazı örnekler şöyle verilebilir:

Şimdiye kadar ne diye yaşadı sanki? Sefillik, yürek acısı... Hâlbuki bundan sonra her şey değişecek (Dostoyevski, 1996, s. 100).

...

Ölmekte olan Liza'ya, babasını getirse, çocuğun sesini duyarak kendine geleceğine inanıyor, deli gibi bir o yana bir bu yana koşuyordu (Dostoyevski, 1996, s. 123).

...

Ruhundaki keder, olmuş bir çıban gibiydi, her an kendini hatırlatıyor, azap veriyordu. En çok, Liza'nın onu tanımadan, kendisini ne kadar sevdiğini bilmeden ölmesinden ıstırap duyuyordu (Dostoyevski, 1996, s. 128).

Dostoyevski'nin romanlarında hasta insan örnekleri, sadece verem ya da görünürdeki fiziksel hastalıklar çerçevesinde görülmez. Bununla birlikte ruhen hasta insan örneklerinin de çok fazla olduğundan bahsedilebilir. *Ebedi Koca*'da Liza'nın babasının hastalıklı ve takıntılı davranışları, bunun bir örneğidir. Takıntılı insanlar, kendilerinin manevi ölçüde rahatsız edecek davranışlara yönelirler. Kahramanların düşüncelerinde kendilerini olumsuz düzeyde etkileyen birçok örnek görülebilir. Bu örneklerden *Suç ve Ceza* romanı ise önemli bir yere sahiptir. Hukuk öğrencisi olan Raskolnikov'un iki kişiyi öldürmesiyle başlayan süreç, katili bulmak için sorgu sürecine geçilmesidir. Kahramanın yakalanma korkusuyla birlikte başlayan süreç, kendisini oldukça olumsuz etkiler. Raskolnikov ruhsal açıdan kötü olmasının yanı sıra, yüksek ateşe

maruz kalan sayıklamalarının da aynı zamanda öne çıktığı problemlere maruz kalır. Dolayısıyla Dostoyevski, ruhen acı çeken hasta kahraman örneklerini de karşımıza çıkarır. Bu ise bir başka açıdan kahramanın gereğinden fazla düşünmesinin sonucunda oluşur. Ancak genel bağlamda suçluluk durumu öne çıktığı için böyle bir sonuç yaşanır. Hastalıklı düşünce ve rüyalar böyle bir açıdan kahramanda görüldüğü şekilde bir etki doğurur: “Hastalıklı rüyalar hep uzun süre hatırlanır ve insanın tedirgin ve hatta sarsılmış organizması üzerinde güçlü bir etki bırakır.” (Dostoyevski, 2015, s. 75). Bunun yanı sıra kahramanların çok fazla düşünmesinden dolayı mantıklı karar alamadıkları da görülür. Ayrıca *Suç ve Ceza* romanında, suçlunun aranması sırasında herhangi bir suçu yokken kendini asmak isteyen insanın düşüncelerinin örneği şöyle karşımıza çıkar:

-Niye kendini astın?

Düşünmekten.

Ne düşünmesi?

Ya suçlanırsam diye (Dostoyevski, 2015, s. 177).

Sabit bir düşüncede olma ve duyguların etkilerine maruz kalma, insanların davranışları üzerinde belirleyici bir faktördür: “Biliyor musun, aklında bir şey var! Sabit, ağırlık yapan bir şey... Ben bundan çok korkarım; kesinlikle...” (Dostoyevski, 2015, s. 194). Bu ise bir anlamda ruhsal gerginlik haliyle kahramanların karşımıza çıkmasına neden olur: “Çok güçlü bir ruhsal gerginlik ona güç ve kendine güven veriyordu; fakat caddede yere yığılmamayı umut ediyordu.” (Dostoyevski, 2015, s. 195). Ruhsal gerginlik açısından hasta insanları ele alma örneği, bu açıdan da incelenebilir. Dostoyevski’ye göre insanların acı çekmeleri, onların mutlu olması için gereklidir. Diğer bir ifadeyle sadece acı çeken insanlar, bu hayatta bir şeyleri anlayabilir ve farkına varabilir. Bu sayede Dostoyevski romanlarında hasta insanlar arasında ruhen acı çeken insanların da olduğu görülür. Bunun ise önemli bir yere sahip olduğundan bahsedilir. Örneğin bu tür sorunların temelinde vicdan azabı konusu işlenir. Raskolnikov’un katil olduktan sonraki hastalıklı davranışları, Marmeladov’un alkol alırken acı çekmesi ya da acılarını unutmak için sürekli alkole eğilim gösteriyor olması durumları da vicdan azabıyla değerlendirilir. *Suç ve Ceza* romanında olduğu gibi *Yeraltından Notlar* romanında bu kapsamda ruhen ele alınan ifade ve konular fazladır:

Ruhumda, cinayet işlemişim gibi bir ağırlık vardı (Dostoyevski, 2013, s. 117).

...

Sadece düşüncelerle hiçbir şey açıklanamaz, o halde uzun boylu düşünceye dalmanın faydası yok (Dostoyevski, 2013, s. 118).

...

Kolay elde edilmiş bir saadet mi, yoksa insanı yücelten ıstırap mı daha iyidir (Dostoyevski, 2013, s. 137)?

Kitaptan örnekler incelendiğinde ruhen acı çeken insan örneğinin, cinayet işlemiş insan kadar etkili olduğu görülür. Bununla birlikte ıstırap çeken insanların daha çok yüceldiği konusu bu romanda da geçer. Ayrıca düşüncenin insan üzerindeki etkisi de *Yeraltından Notlar* romanı için dikkate alınabilir. İnsanlar, fazla düşündükleri ve düşüncelerinden etkilendikleri için hasta olabilir. Diğer bir ifadeyle hastalığın temelinde bunun sonuçlarının etkili olduğu söylenebilir. Bunların yanı sıra Dostoyevski'nin romanları arasında hasta ve yoksul insan örnekleri, *Budala* romanında da vardır. Karakterlerden biri olan İppolit, uzun dönem hastalığıyla savaşıyor. Yakın bir zamanda öleceğine inanmakla birlikte herkes de bunun gerçekleşmesini düşünür. Ancak bu süreçte hasta olmayan insanların hayatta daha umutlu olabileceklerine yönelik değerlendirme yapar: “Yoksul birini tanıyordum. Daha sonra onun bana açlıktan öldüğünü söylemişlerdi. Hatırlıyorum, tepem atmıştı. O yoksul adamı diriltmek gelseydi elimden, sanırım diriltip idam ederdim onu.” (Dostoyevski, 2012, s. 498). Burada İppolit'in yoksulluğu kabul etmediği ve insan sağlıklıysa eğer umutlu olması gerektiği görüşü karşımıza çıkar. Ayrıca İppolit, bu görüşünü vurgulamak için yaşadığı bir olayı anlatır:

Yoksulluğunun asıl sorumlusunun kendisi olduğunu anlatmaya çalıştım ona. Öyle ki, sonunda korktu, bana uğramayı kesti. Ama mart ayında onların ve çocuğunun onun deyişiyle nasıl ‘donduklarına’ bakmak için üst kata çıktığımda, çocuğun cesedi başında elimde olmadan güldüm. Çünkü yine ‘kendisinin suçlu’ olduğunu anlatmaya başlamıştım (Dostoyevski, 2012, s. 502).

Dostoyevski'nin *Budala* romanında, yoksul ve hasta insan değerlendirmesinde, farklı bir bakış açısının olduğu görülür. Yoksulluğun kabul edilmediği ve hastalığın ise bu durumdan dolayı yaşanması halinde ironiyle bir yaklaşım geliştirildiği görülür. Dostoyevski'nin *Ecinniler* romanında ise yine hasta ve yoksul insan örneği karşımıza çıkar. Ancak burada umuttan ziyade acıma duygusunun daha çok öne çıktığı görülür. *Ecinniler* romanında Marya Lebyadkin ile olan evlilik açısından Nikolay'ın onun hastalığından dolayı onunla evlenme kararını aldığı görüşü vardır: “Matryoşka olayından sonra kapıldığım ödleklige duyduğum öfkenin etkisi olabilirdi. Ne olursa olsun, ‘bir sarhoş sofrasında şarabına bahse tuttuğum için’ evlenmemiştim onunla.” (Dostoyevski, 2014, s. 881). Dolayısıyla evlenmesinin nedenleri arasında ruhen duyduğu

vicdan azabını ortadan kaldırmak vardır. Tecavüz ettiği bir kızın ölümüne neden olmasıyla birlikte, hafiften sakat ve biraz da deli olduğu düşünülen Marya ile evlenme kararı almasına neden olur. Dolayısıyla acıma duygusunun fazla olduğu ve hasta insanların da toplumda bu yönüyle dikkate alındığı görülebilir. Çünkü Nikolay ile gerçekleşen bu evlilik fikri için toplumda büyük bir tepki yaşanmıştır. Güzelliğiyle öne çıkan kızların tercih edilmesi gerektiği fikri, romanda kadınların birbirlerine olan kıskançlıklarını da büyüten nedenler arasında yer alır. Bu çerçevede intihar ve cinayet gibi olayların yaşanmasına neden olan tutunamayan insan tipinin karşımıza çıktığından bahsedilebilir. Nikolay'ın duyduğu pişmanlık ve tecavüz ettiği küçük kızın kendisini öldürmesi sahnesi hayatı boyunca unutamadığı bir olay olur. Romanın son anlarında kahramanın intihar etmesine neden olan ve bir veda mektubunda itiraf ettiği bu konu da oldukça önemli bir yere sahiptir:

Vicdanının insana rahat vermemesi ya da pişmanlık denen şey bu muydu? Bilmiyorum, bugüne dek de anlayabilmiş değilim. (...) Hayır, o görüntüsüne dayanamıyorum onun: Odanın eşiğinde durmuş, hocaya kaldırdığı minicik yumruğunu bana gözdağı verircesine sallıyor... İşte bu görüntüye, bu ana, burada sallanan başa, yumruğa dayanamıyorum. Bu hayalin her gün gözümde canlanması beni kahrediyor (Dostoyevski, 2014, s. 884).

Ecinniler romanının kahramanları, yaşantılarından pek memnun değildir. Bu ise genel olarak topluma aykırı ya da onlardan farklı bir şekilde yaşarken sınırların dışına çıkmalarından kaynaklanır. İstedikleri gibi bir hayat yaşamayı hedefleyen bu insanlar, aslında yalan bir hayat yaşadıklarının da bilincine varırlar: “Ömrüm boyunca hep yalan söyledim. Doğruyu söylerken bile yalan söyledim. Hiçbir zaman gerçek adına bir şey söylemedim, söylediğim her şey kendim içindi.” (Dostoyevski, 2014, s. 820). Bu nedenle ifade edilen görüş ve yaşam şekli, hasta insanlara yardım etme ya da evlenme gibi bir durumun gelişmesine neden olur. Çünkü hayatı bu şekilde yaşayan insanların vicdanlarını rahatlatmak için hasta bireylere yardımcı olduklarından bahsedilir. Aynı şekilde sadece kendileri için bunları yapmaları bir eleştiri doğurur. Hayatlarını yalan bir şekilde yaşadıklarına ilişkin geliştirdikleri düşünceler de ifade edilen bu yönüyle ele alınabilir. Bununla birlikte Dostoyevski'nin *Delikanlı* romanında, yoksul insan örneğine ilişkin bir değerlendirme yapılabilir. 19 yaşındayken paraya sahip olmak istemesinin temeli, güçlü olmak ile bağdaştırılır. Yalnızlık, para ve güç ilişkisine yönelik geliştirilen şu görüşler önemli bir yere sahiptir:

Ülkümün özü yalnızlıktır (Dostoyevski, 2017, s. 138).

...

Kuşkusuz, para zorba bir güçtür. Ama en yüksek anlamda eşitliktir de... Onun en önemli gücü budur. Para her eşitsizliği hizaya getirir (Dostoyevski, 2017, s. 140).

...

Paradan korkmuyorum ben. Beni ezemez, başkalarını ezmeye de zorlayamaz (Dostoyevski, 2017, s. 141).

...

İstediğim para değil benim. Daha doğrusu ne para ne de güç istiyorum. Yalnızca güçlü olmakla elde edilen, başka hiçbir yolla sahip olunamayan şey gereklidir bana. Bu, yalnızlık ile gücün sakin, heyecansız bilincidir! İşte size insanlığın uğruna birbirini yediği özgürlüğün tanımını! Özgürlük! Sonunda yazabildim işte bu büyük sözcüğü (Dostoyevski, 2017, s. 141).

Delikanlı romanında paranın etkisinin fazla olduğu, ona sahip olmakla onu yönetmek arasında bir ilişkinin kurulduğu görülür. Dolayısıyla Dostoyevski romanlarında, hasta ve yoksul tutunamayan tiplere yönelik bakış açısı farklı yönleriyle geliştirilir. Özellikle de yoksulluğun sonuçları ve etkileri kadar hastalığın da önemli bir durum olduğu romanlarda işlenir. Rusya’da o dönemde toplumda yaşanan gelişmelere yönelik bu iki konunun önemli olduğuna değinilebilir. Tutunamayan tipler arasında yoksul ve hasta insan, toplumdan dışlanan insanlar olarak görülebilir.

Yoksul ve hasta insan ilişkisi, Atay’ın romanlarında işlenen kahramanlar için de dikkate alınabilir. Burada özellikle de Atay romanlarında hasta insan örnekleri görülmez. Yoksul insanların ise sayıları fazladır. Oğuz Atay’ın *Tehlikeli Oyunlar* romanında yoksul insan, gecekondu hayatından örneklerle açıklanabilir. Hikmet’in alt katında yaşayan Nurhayat İyicel ve aynı gecekonduya yaşayan Albay Hüsamettin Tambay, Hikmet ve Sevgi arasındaki ilişkinin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle Nurhayat Hanım’ın tanışması ve Hikmet’in boşanmasına yönelik Albay’ın geliştirdiği düşünceler dikkat çeker. Nurhayat Hanım, yoksul ve cahil bir kadındır. Toplumda aşağı tabakadaki bu insanlardan Nurhayat Hanım, romanda Hikmet için masumiyeti ve içtenliği temsil eder. Aynı zamanda gecekonduunun da en alt katında oturur. Albay ise en üst katta oturan ve böylece biraz daha üstün tutulan kişidir (Gülner, 2020, s. 150). Bu bağlamda Atay, kahramanlarını toplumda sınıflandırırken de belirli konumlarda onları karşımıza çıkar. Yoksul insan olarak görebileceğimiz örneklerin sayısı fazladır. Bu insanların toplumda anlaşılma ve zorlaştırılan faktör de buna dayandırılır. Dolayısıyla Atay, yoksulluk ile toplumsal sınıflandırma üzerinden *Tehlikeli Oyunlar* romanını anlatır. Hikmet’in genel olarak bu konudaki eleştirisi de yoksulluk üzerinden açıklanabilir:

Siz inanmazsınız ama önünden geçip gittiğiniz dilenciler günde yüzlerce lira kazanıyor, ülkemizin bütün zenginleri böyle adam oldu, ben merhamet dilencisiyim. Kolumda sargılar taşımıyorum, paçavralar içinde gezmiyorum, kimsenin anlamadığı ince metotlarım var, gecekonduda oturuyorum, seviyenin altında yaşıyorum, yüz olabilirken bir oluyorum, sürümden kazanıyorum, bana bak saydam etek (Atay, 2012, s. 315-316).

Hikmet'in görüşü incelendiğinde, özellikle gecekonduda insanların hayatlarına yönelik izlenimlerin fazla olduğu görülür. Çünkü Atay, Hikmet karakterinden yola çıkar ve seviyeden bahseder. Önceki aşamada apartmanda konumlandırılan insan örneğiyle ilişki kurmamıza katkı sağlar. Atay'ın tutunamayan tipi bu örnekte yoksulluk üzerinden gösterilir. Türk romanlarında gecekonduda ve yoksulluk ilişkisi, bu şekliyle kurulur. Bununla birlikte ise Atay'ın yine *Tehlikeli Oyunlar* romanında köylü konusu geçer. Burada ironik anlatımın ağır bastığı bir görüş ise şöyle aktarılır:

Ülkemizde en çok yetişen, köylüdür. Köylü, bütün iklimlerde yetişir. Köylünün yetişmesi için, çok emek vermeye ihtiyaç yoktur. Köylü bozkırda yetişir, yaylada yetişir, ormanda yetişir, dağda yetişir, kurak iklimde yetişir, ovada yetişir, sulak iklimde yetişir. Çabuk büyür, erken meyve verir. Biz köylüleri çok severiz. Şehre gelirlerse onlardan kapıcı ve amele yaparız. (...) Köylüleri, önce şehirlerde biraz yetiştiririz, tam olgunlaşmadan (yolda bozulmasınlar diye) başka ülkelere göndeririz. Onlar da bize döviz gönderirler (Atay, 2012, s. 111-112).

Köylü insanlar üzerinden verilen bu örnek, dönemin Türk toplumu hakkında bilgi verir. Köylerde yaşayan insanların yurt dışına çok fazla gittikleri bilinmekle birlikte yoksulluğun çok fazla olduğu da yine vurgulanır. Bunun yanı sıra çocukların haklarına yönelik değerlendirme de yine *Tehlikeli Oyunlar* romanında geçer:

Bu ülkede çocuklara yer yok. Başka ülkelere varmış, her tarafı yeşil ülkelerde. Biz, büyük bir sabırsızlıkla çocukların büyümelerini bekliyoruz. Onların kafalarına vuruyoruz, adam olmaları için. Kafalarını tıraş ediyoruz çabuk büyüsünler diye. Benim içimdeki çocuk büyümedi (Atay, 2012, s. 114).

Türkiye'de o şartlarda yetişen çocuklara yönelik örnek olarak bu husus incelendiğinde, zor şartların olduğundan bahsedilir. Yoksul bireyler için hayatın zorlukları kadar zenginler için de oldukça kolay olduğu varsayımında bulunulur: "Zenginler, hiçbir şeye aldırma, hiçbir şeyden heyecanlanma lüksüne sahiptirler; bu nedenle çok yaşarlar." (Atay, 2012, s. 114). Bu doğrultuda zenginlerin de o dönemin şartlarında daha huzurlu bir hayat yaşadıkları örneği yer alır. Bunun yanı sıra *Tehlikeli Oyunlar* romanında Sevgi'nin Hikmet ile evliliğinden önce aile

hayatında yaşadığı bir değerlendirme de önemlidir: “Sobaları kaldırarak bizi üşüten bir cimrinin sokak kadınlarına para yedireceğine inanmıyorum...” (Atay, 2012, s. 171). Sevgi’nin babası, aile bireylerine yoksul bir hayat ve zorluklar yaşatır. Aynı zamanda Sevgi’nin annesinin hastalığı da romanda geçer. İyileşeceğine olan inancı azdır. Dostoyevski romanlarında olduğu gibi tıp bilimine olan bakış açısı, Atay romanlarında da karşımıza çıkar. Bu konuda aktarımlar ise şöyledir:

Artık mucizeler çağında yaşamıyorduk. Sen gene üstatlardan şaşma, deniyordu; çarpılırsın yoksa (Atay, 2012, s. 200).

...

Birçok dert, ne yazık, bilimin istediği tanımların içine sığmıyordu. İnsanın, bilimdışı ne kadar çok hastalığı vardı (Atay, 2012, s. 201).

...

İstirap, hastalık, ölüm gibi, insan kaderine hükmeden büyük kavramları, günlük yaşantı içinde olur olmaz kullanmanın cezası çekiliyordu: İşte ölüm, işte hastalık, işte ıstırap deniliyordu insana (Atay, 2012, s. 202).

Tutunamayan tipinin oluşmasına etki eden faktörler açısından bu tür örnekler, Sevgi’nin hayatını ilerleyen dönemlerde etkiler. Bu doğrultuda hayatta büyük zorluk yaşamış insanların ilerleyen dönemlerde de mutlu olamadığı dikkat çeker. *Tehlikeli Oyunlar* romanında bu tür bir yaklaşım, Sevgi’nin öksüz biri olmasına, Hikmet ile evliliklerinde yaşadıkları yoksulluğa kadar büyük bir sorun olarak karşımıza çıkar: “Bütün isteğine rağmen, yeni tuttuğu evine, Sevgi’den başka yeni bir şey getirememişti. Perdeler gene yoktu, masa yoktu, koltuklar yoktu.” (Atay, 2012, s. 239). Yoksulluğun insanların hayatlarını olumsuz etkilediğinden bahsedilebilir. Ayrıca bu örneklerin yanı sıra *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan* romanından yola çıkılarak da bir değerlendirme yapılabilir. Mustafa İnan hem yoksul bir gençtir hem de taşradan gelmiştir. Ancak zamanla birçok insanın üzerinde önemli bir izlenim yaratır, kendisini de çevresiyle bütünleştirir. Ancak Mustafa İnan’ın hayatında parasızlığı önemseyen bir kişi olmadığı vurgusu yapılır: “Matematik gibi güzellik taşıyan şeylerin önemli olduğunu, parasızlığın değil Fuzulî’nin ciddiye alınması gerektiğini düşünüyordu.” (Atay, 2020, s. 52). Bu bağlamda romanda doğrudan yoksulluk üzerinden kurulabilecek örnekler azdır. Ancak genel olarak paranın önemli bir faktör olmadığı görüşü belirtilir. Bunun yanı sıra hasta insan örneği de karşımıza çıkmaz. Ancak toplumsal sınıfın etkisi, yoksulluğun belirli bir düzeyde hissedilmesine neden olur. Türk toplumunda köyden kente gelmeyle birlikte kendisini hissettiren bu sorunlar, önemli bir durum olarak görülebilir. Dolayısıyla toplumsal sınıflar

arasındaki en belirgin örneklerin de Atay romanlarında yer aldığına değinilebilir. Özellikle de Dostoyevski'nin Rus toplumunu anlatırken değindiği bu konular, Atay romanlarında sadece yoksul insan ve toplumsal sınıflar için yapılabilir.

Toplumdan Dışlanan İnsan ve Tutunamayan Tip Örneği

Toplumda statü farkının doğurduğu tutunamayan tip örneklerinden biri, toplumdan dışlanan insandır. Bu durum hem Dostoyevski hem de Atay romanlarında görülür. Toplumda yaşanan değişmelerle birlikte kahraman, toplumdan dışlanabileceği durumlara maruz kalabilir. Romanlarda ise bu örnekler, yalnız kalma ya da bırakılma durumunda karşımıza çıkabilir. Bu durumda genel olarak bireyin toplumdan dışlanmasına neden olabilecek aracı faktörler dikkat çeker. Bireyi toplumdan soyutlayan etkenler, farklı düşünme biçimine sahip olmasıyla birlikte başlayan, bireyin statü etkisiyle de devam eden konu olabilir. Örneğin Dostoyevski'nin *Budala* romanında Prens Mişkin karakteri, toplumda ön plana çıkan para, hırs, şehvet gibi konuların içinde yer almaz. Toplumda bir budala olarak görülmekle birlikte insanların her zaman değer verdiği karakterlerden biri olur. Ancak ne olursa olsun Prens Mişkin, toplumdan yine de ayrı kalır ve soyutlanır. Hatta bu durum, insanlar üzerinde harika bir izlenim oluşturmaya rağmen gerçekleşir. Örneğin *Budala* romanında Prens Mişkin, soylular bir araya geldiğinde, konuşma tarzından dolayı dışlanır. Burada ise dışlanma, Dostoyevski'nin kendi hayatından örneklerde de görülür. Soylu kesimden insanların bulunduğu ortamda dışlandığı örnekler, *Budala*, *Öteki* romanlarında da bulunur. Rus toplumunda yaşanan gelişmeleri aktaran Dostoyevski'nin *Budala* romanında, tutunamayan insanın her şeye yabancı kalmasına yönelik bir aktarım ise şöyledir: “Hatırlıyorum: Dayanılmaz bir hüznün vardı içimde. Hatta ağlamak istiyordum. Her şeyi yadırgıyordum, huzursuzdum. Her şeyin bana yabancı olması çok etkiliyordu beni, bunu anlayabiliyordum. Yabancı her şey boğuyordu beni, öldürüyordu.” (Dostoyevski, 2012, s. 67). Bu bağlamda Prens Mişkin'in yabancılık hissetmesinin temel nedeni, insanlar tarafından toplum genelinde soyutlanmasıdır.

Budala romanına ilişkin bir diğer örnek, eserin odak noktasını oluşturan ve tutunamayan tipinin gelişmesine neden olan asıl temadır. Prens Mişkin'in toplumdan dışlanmasında ve ona budala isminin verilmesindeki temel neden, hasta olmasıdır. İnsanların epilepsi hastası olarak bildikleri bu adam toplumda kendine yer edinemediği için birlikte doğrudan içlerine katılmak için bir mücadele de göstermez. Ahlaklı ve bütüncül davranışta olması, insanları büyüleyen unsurlar arasında yer alır. Diğer yandan Mişkin, iyileştikten sonra da toplumda dışlanır. Buna yönelik olarak *Budala* romanından şu örnek, toplumdan dışlanma durumunu gösterir:

Herkes nedense bir budala olduğumu düşünüyor. Evet, bir zamanlar çok hastaydım, bir budaladan farksızdım. Peki ama, şimdi, herkesin beni budala olarak gördüğünün farkındaysam nasıl bir budala olabilirim? Bir yere giderken hep şöyle düşünüyorum: ‘İçeride bir budala olduğumu sanacaklar, ama akıllıyım ben, bunu anlayamayacaklar (Dostoyevski, 2012, s. 93).

Bunun temel nedeni ise Dostoyevski’nin ifade ettiği asıl nokta olan dışlanma faktörüdür. Toplumdan bir defa dışlanmış insan, uzun bir dönem bu durumdan etkilenir. Ancak Prens Mişkin’in kendisine miras kalmasıyla birlikte insanların bakış açıları da zamanla değişir. Bu nedenle soylu insanların genelde ne durumda oldukları üzerinde durulmaz. İnsanların sadece paralarıyla önemli görüldükleri bir durum karşımıza çıkar. Dolayısıyla zengin olmayan kesimin toplumdan dışlanmasına neden olan ortam gelişir. Bu durumla bağlantılı bir değerlendirme ise *Budala* romanındaki İppolit Terentyev karakteri üzerinden açıklanabilir. Romandaki bu yoksul genç, bu dışlanmayı en net şekilde ifade eden karakterdir. Ancak yoksul olduğu için de kendine kızar. Kahramana göre yoksul olmak, toplumdan soyutlanma anlamına gelmez. Aynı şekilde toplumun bakışında kötü bir konumda bulunan yoksullar, toplumdan dışlanmaya da bu yönde maruz kalır. Ayrıca bu insanlar intihara da girişirler. Başka bir durum ise toplumdan dışlanan insanların ölümünün beklenmesidir. Toplumda tutunamayan bir tip olarak bu örnekler; intihar, yoksulluk, hastalık gibi durumların etkisiyle açıklanır. Bu kişiler toplumdan soyutlanan bireyler haline gelir. Bu bağlamda bir örnek ise şu cümlelerle değerlendirilebilir:

Neden başlayamayacağımı bile bile yaşamaya başladım. Bir şey yapamayacağımı bile bile, bir şeyler yapmaya kalkıştım. Kitap bile okumuyordum, bırakmıştım okumayı: Ne diye okuyacaktım ki? Altı ay için bir şeyler öğrenmeye ne gerek vardı (Dostoyevski, 2012, s. 497-498)?

Öleceğine inanan bu kahramanın sözlerinden yola çıkıldığında ve yine eserde ölmediği görüldüğünde, tutunamayan tipinin de devam ettiğinden bahsedilebilir. Bireyin hayatında bu durum uzun süre etkisini hissettiren detaylara sahiptir. Bu nedenle ise tutunamayan tip örneği, *Budala* eserinde farklı detaylarla işlenir. Toplumsal sorunların temelinde yer alan önemli örnek ve gelişmeler üzerinden açıklamalarda bulunulabilir.

Dostoyevski’nin romanlarında öne çıkan örneklerden biri, insanlar arasındaki ilişkiler ve sonuçlarıdır. Aile ilişkileri üzerinden Dostoyevski’nin özellikle kız çocuk ve baba ilişkisinde tutunamayan örneğini oluşturduğu detaylar vardır. Yazar, *Netoçka Nezvanova* romanında kız çocuklarının babalarına olan bağlılığı üzerinde durur. Hatta öz babası olmayan ve 22 yaşında babalığının, hayatında önemli bir etki bırakacak bir adamla olan tanışması üzerinde de durduğu görülür. Uygun davranışları sergilemeyen bir adamın, baba üzerindeki etkilerini ifade etmesiyle

başlayan süreç, adamın acılı sona ulaşmasıyla devam eder: Yefimov, az rastlanan bir yetenek olarak sanat dünyasında yer alır. Ancak hoş bir davranış sergilemeyen adamla tanıştığı dönemle birlikte kendisinde ciddi değişimler başlar. Bu durum, Yefimov’da ciddi sorunların başlangıcı olarak görülebilir. Yefimov devamlı olarak alkol tüketmeye başlar. Aynı şekilde sürekli sarhoş olmakla birlikte yeteneğini de sözlerle göklere çıkarır. Ancak görünüm, sadece kendi içerisinde kalan, gerçekte ise hiç de istenildiği gibi olmayan bir durumdur. Çok acı çeker ve kendisini yetersiz görür: “‘Yeteneğim yok benim. Hiçbir şeyim yok.’ diye mırıldandı.” (Dostoyevski, 2004, s. 15). Çevresinden yakınlık ve ilgi bekleyen Yefimov, hayatını altüst edecek olan bu tür gelişmeler için yapılan uyarıları da dinlemez. Arkadaşının kendisine yönelttiği şu ifadeler ise romanın son aşamasına kadar asla dikkate almadığı ve böylece sonunu da hazırlayan gerçektir:

Her yetenekli insan gibi çevrenden yakınlık, ilgi bekleyeceksin. Öyle ki, her türlü özveriye katlanarak elde ettiğin başarıyı hiçe sayan, küçümseyen, üstünlüklerini görmezden gelenlerle karşılaşacaksın. Onlar en ufak hatanı zevkle, bayram edencesine yüzüne vuracak, başarılarının sevincini zehirleyecekler. Bunlara sabırla göğüs gelmez de her zamanki gibi isyan bayrağını açarsan, yandığın gündür (Dostoyevski, 2004, s. 15).

Tutunamayan tipinde bu örnek, çevresinden soyutlanmasını istemeyen insan örneğini karşımıza çıkarır. Toplumdan ayrı kalması, insanların onu görmezden gelmesiyle başlar. Diğer bir ifadeyle ise bu tip insanların oluşmasındaki temel faktör de toplumda görülmeyen ve fark edilmeyen insanların olmasıdır. Aynı şekilde, *Suç ve Ceza* romanında da toplumdan dışlanan insan örnekleri bulunur. Raskolnikov ve Sonya Marmeladova’nın aileleri, bu doğrultuda ifade edilebilecek örneklerdir. Örneğin Sonya’nın sarı bilete sahip olduğuna yönelik ifade, toplumda dışlanan insanların olduğunu gösterir. Çünkü sarı bilet denilen kavram, toplum tarafından kabul edilmeyen ve dışlanmasına neden olan çalışma şeklini gösteren bir belgedir: “Sarı bir bilet veriyordu onu, hem de utanmasızca.” (Dostoyevski, 2015, s. 487). Dolayısıyla toplumda belirli sınıflar ve dışlanmaların sonucu, tutunamayan tipini karşımıza çıkarır. *Suç ve Ceza* romanında yalnızca sağlıklı insanlar için değil, engelli ya da zihinsel bireyler için de bunun örneklerinin olduğundan bahsedilebilir: “Delilerin organizmasında özel bir düzensizliğin bulunmadığı, deliliğin, deyim yerindeyse, mantıksal bir hata, olaylara bakarken yanlış değerlendirmek, yanlış bakmaktan ibaret olduğuydu.” (Dostoyevski, 2015, s. 528). Bu doğrultuda insanların sınıflandırılmasında sağlıklı düşünme ya da yaşama ilişkisi de yer alır. *Suç ve Ceza* romanından başka bir örnek ise tutunamayan insanların yalnız bırakılmaları ve gidecek bir yerlerinin de olmamasına yönelik verilebilir: “Ya başka kimse yoksa gidecek! Sonuçta herkesin ister istemez bir yere gitmesi gerekiyor. Çünkü öyle zamanlar oluyor ki, hiç tereddütsüz gitmek gerekiyor,

sırf gitmek!” (Dostoyevski, 2015, s. 27). Toplumda tutunamayan tiplerin gitmek istediklerinde herhangi bir yere yönelemedikleri çıkarımı yapılabilir. Burada özellikle de aile içinde ya da toplumda istenmeyen tiplerin bulunduğu değerlendirilir. Bunun yanı sıra ise Marmeladov, sarhoşluğuyla öne çıkar ve eşinden hep para alan karakterdir. Bununla birlikte eserde dilencilik konusu da çok fazla işlenir. Rus romanlarında dilencinin öne çıkan tip olduğu ifade edilmekle birlikte Dostoyevski’nin romanlarında da bunun örnekleri fazladır. Fakat şöyle ki, dilencilğe yönelik bir görüş de şu şekilde ifade edilir:

Yoksulluk ayıp değil, bu gerçek. Sarhoşluğun da hayırlı bir şey olmadığını biliyorum ve bu da doğru. Ama dilencilik sayın bayım, dilencilik ayıptır efendim. Yoksullukta doğuştan gelen duygularının soyluluğunu korur insan, dilencilikteyse asla ve kimse koruyamaz. Dilencilik edeni sopayla kovalamazlar bile, daha da incitici olsun diye süpürgeyle süpürürler insan cemiyetinden; hem de haklı olarak; çünkü dilencilikle önce ben kendimi aşağılamaya hazırım (Dostoyevski, 2015, s. 26).

Bu nedenle belirtilen örnekten yola çıkıldığında dilencilerin toplumda tutunamayan ve dışlanan insanlar oldukları dikkat çeker. Ancak bu aktarımda Dostoyevski’nin yoksul, sarhoş, dilenci gibi kavramlarının yan yana geldiği görülür. Bunun bir sonucu olarak özellikle toplumda bu detayların dikkat çektiği belirtilebilir. Toplumda tutunamayan tip örneği dışlanan insan tipi olarak karşımıza çıkar. Burada bir diğer örnek, *Ecinniler* romanına ilişkin incelenebilir. Mariya, meczup genç kadın olmakla birlikte ayağı total olan ve öne çıkmayan bir karakterdir. Genelde uykusu sırasında ya da günlük hayatında davranışlarıyla eleştirilir ve toplumdan dışlanır. Genel olarak delilerin toplumdan dışlanan birey olarak görüldüğü, romanda detaylı bir şekilde işlenir. Hatta şiddete maruz kalan gruplar arasında da öne çıkarlar: “Kız kardeşine her gün nöbet gibi bir şey geliyor, ciyak ciyak bağırmaya başlıyor. Yüzbaşı da kırbaıyla onu ‘yola getiriyor’. Kadın saygı duymayı bilmeli, bilmiyorsa öğretmek gerek, diyor.” (Dostoyevski, 2014, s. 120). Burada hem dayak yiyen hem de saygı beklenen kişi olarak aklı başında olmayan meczup kadın örneği karşımıza çıkar. Bu tür insanların toplumda dışlanmalarının en büyük göstergesi sürekli olarak şiddete maruz kalmalarıdır. Kendilerini savunamayan bu insanlardan beklenenlerin tam anlamıyla ölçülemediği görülür. Aynı zamanda toplumda tutunamayan tipi, hayatın acı vermesi ya da sona ermesi gerektiği görüşüyle yer alır:

Dünyanın sonunun gelmesini bekler gibi bir ifade vardı bakışlarında; ama kehanetlere göre, herhangi bir zaman olması beklenen ve belki de hiç gerçekleşmeyecek olan bir sonu değil de, örneğin yarın sabah onu yirmi beş gece gibi zamanı tam saptanmış bir sonu (Dostoyevski, 2014, s. 172).

Yaşam ya da ölüm arasında farkın olmadığını düşünen bu insanların toplumdan dışlanan bireyler oldukları söylenebilir. Dolayısıyla ölmenin ya da hayatta kalmanın önemi de yoktur. Dostoyevski romanlarında bu örnekler, insanların yaşadıkları zorlukların bir sonucu olarak gelişen tutunamayan tipini gösterir. Dostoyevski romanlarında önemli detaylarla karşımıza çıkan toplumdan dışlanan insan, Atay romanlarında da vardır. *Tutunamayanlar* romanında Selim Işık karakterinin özellikle de toplumdan dışlanmasına neden olan ya da kendisinin topluma uyum sağlayamamasına ortam hazırlayan faktör, istediği şekilde bir yaşam sürmesidir. İnsanların en çok dile getirdikleri bu eleştiri, kahramanın hayatını zorlaştırır. Toplumda yazılı olmayan, ancak insanlar üzerinde önemli bir baskı oluşturan kuralların dışına çıkan bireylerin toplumda tutunamadığı görülür. *Tutunamayanlar* romanından şu ifadeler, istenilen ancak bunun da başılamadığı tutunamayan tipini toplumda karşımıza çıkarır:

Paraya ihtiyacı olduğunu düşündüğü zamanlar bir işe girip çalışıyordu. ‘Kendime göre güzellikler buluyorum yaşamakta işte,’ dedi gülümseyerek. ‘İstemediğim şeyleri yapmıyorum hiç olmazsa. Arkadaşlarım beni düzeltmeye çalışıyorlar. Fakat hepsi beceriksiz bu konuda.’ (Atay, 2019, s. 357).

Buna göre kişi, toplumdan bu özellikleriyle dışlanabilir. İsteddiği gibi bir hayat yaşamayı arzulayanların genel olarak toplumda belirli kesimlerce eleştirildiği görülür. Böyle bir durum ise toplumdan dışlanmaların neden olur. Bununla ilgili örnek yine *Tutunamayanlar* romanında şu cümlelerle aktarılır:

Tunç devrinde herkes istediği mesleği seçecektir. Ressam olmak isteyenler reklamcı, yazar olmak isteyenler mühendis, mimar olmak isteyenler iktisatçı, meyhaneci olmak isteyenler hukukçu, hukukçu olmak isteyenler tezgâhtar, adam olmak isteyenler uşak ve dilediği gibi yaşamak isteyenler rezil olmayacaklardır (Atay, 2019, s. 241).

Atay, bu cümlelerle kişinin dilediği gibi yaşadığında hayata tutunabileceğini ifade eder. Bu ise insanların farklılıkları kabul etmesi ve saygı göstermesi gerekliliğine dayalı bir örnektir. Toplumda ve özellikle de farklı statülerde bu tür sorunların her zaman yaşandığı, insanların ise istemediği meslekleri yapmaya mecbur kaldığı bilinir. Diğer yandan Atay, toplumdan dışlanan insan tipini hayat mücadelesi göstermelerine yönelik de inceler. Genellikle yaşanan kötü olay ve durumlara karşı ise insanlar, şikâyet etmeden yaşama ya da intihar etme durumlarına maruz kalır:

Turgut o gün (üç yaşındayken), sokak, dolayısıyla hayat mücadelesi kanununu keşfetmişti. (...) Beş yaşında kocaman bir sokak serserisinden ilk yumruğu yedi gözüne.

(...) Annesinden yediği dayak, ona ikinci hayat kanununu keşfettirdi: "...ve şikâyet etmeyisin." (Atay, 2019, s. 58).

Tutunamayan insanların yaşantılarındaki en önemli sorunların çocukluk dönemlerinde başladığı ifade edilebilir. Başka bir durum ise, toplumdan dışlanan insanların buna maruz kalma nedenleridir. Suçluluk hissi bu yönde önemli konulardan biridir. Ancak Atay romanlarında bu değerlendirme şöyle bir örnekle açıklanır: "Hepimiz suçluyuz. Alçak sesle konuşmalıyız. Fakat ben bir yolunu bulup sesimi yükselteceğim." (Atay, 2019, s. 90). Buna göre tutunamayan tiplerin genel olarak kendilerini ifade etmek istedikleri belirtilebilir. Suçluymuş gibi algılanmalarının sona erdirilmek istendiğinden bahsedilebilir. Çünkü yine bu insanlara bir şans tanınması ve yine toplumdan dışlanmalarını önleyecek şekilde yaklaşımları önemli unsurlardan biridir: "Bir yol bulunmalıydı. İnsana bir fırsat verilmeliydi. Bana, sana hiç olmazsa... Bu çaresizliğe dayanamıyorum." (Atay, 2019, s. 111). Çaresizliğin sonucunda ise tutunamayan karakterlerin intihar eylemini gerçekleştirdiklerinden bahsedilebilir: "Selim'in öldüğüne inanamıyorum. Reddediyorum! İnkâr ediyorum. Nefes alamıyordu. Bir şeyler yapmak, bir yere tutunmak istiyorum." (Atay, 2019, s. 112). Buna göre Selim'in intiharı, toplumdan dışlanan insanların genel olarak arkalarında iz bırakarak ölüme yönelmelerine neden olur: "Hiçbir iz bırakmadan kaybolacağını sananlar aldandılar." (Atay, 2019, s. 112). Bu ise yalnızlığın ve anlaşılamanın bir sonucu olarak aydınlanır: "O büyük ve insanın içinde kaybolduğu şehirde onu çok üzmüşlerdi arkadaşları." (Atay, 2019, s. 106). Yaşamak ya da ölmek arasındaki fark da böyle bir açıdan tutunamayan tipinin toplumdan dışlanan insan şeklini karşımıza çıkarır: "'to be or not to be,' 'yaşamak mı ölmek mi,' yerine 'olmak ya da olmamak' şeklinde çevrilmeliydi. Yazar burada, 'to be' ile bütün olumlu eylemleri, 'not to be' ile de bütün olumsuz eylemleri ifade etmek istiyor." (Atay, 2019, s. 101). Yaşamak ya da ölmek arasında bir farkın kalmamasına neden olan gelişmeler, kahramanın toplumdan dışlandığını kabul etmesiyle birlikte geliştirilen görüş şeklinde ele alınabilir. Diğer yandan tutunamayan karakterine ilişkin geliştirilen görüşler *Tutunamayanlar* romanında şu şekilde ifade edilir:

İnsanlara zararlı bazı mikroplar taşıdıkları tespit edildiğinden, Belediye Sağlık Müdürlüğü de tutunamayan kesimini yasak etmiştir. Yemekten sonra insanlarda görülen durgunluk, hafif sıkıntı sebebi bilinmeyen vicdan azabı ve hiç yoktan kendini suçlama gibi duygulara sebep oldukları, hekimlerce ileri sürülmektedir. (...) Başları daima öne eğik gezdikleri için, çeşitli engellere takılırlar ve her tarafları yara bere içinde kalır. Onları bu durumda gören bazı yufka yürekli insanlar, tutunamayanları ev hayvanı olarak beslemeyi de denemişlerdir (Atay, 2019, s. 150-151).

Atay bu örnekte olduğu gibi, tutunamayan insanların genel olarak neden intihar etmeye yöneldiklerini de ele alıyor. Toplumdan dışlanan insanlara ilişkin kitaplardan veya bilinen insan yaşantılarından da örnekler dikkat çekiyor:

Pandora, kutuyu merakından açtı da ümit dışında bütün kuşları uçurdu. (...) Derdi büyük: Bir türlü bilemiyor. Ancak, kendisini, onunla ölmeye razı olacak kadar seven bir kadın bulursa ölebilecek. Pandora, insanlığın başına getirdiği felaketi tamir etmek için olacak, bu fedakârlığı yapıyor (Atay, 2019, s. 155).

Atay'ın kahramanlarının tutunamayan insan modeli, toplumdan dışlanma ve intiharla birlikte hayatlarına son verme ilişkisinin fazla olduğu görülür. *Tutunamayanlar* romanında bu tür yaklaşım ve ilişkiler fazla kurulur. Atay'ın eserlerinden bir diğer örnek, *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan* eserinden de toplumda tutunamayan tipine ilişkin verilebilir. Mustafa İnan'ın çocukluk döneminde babasıyla ilişkileri, bu bağlamda insanların yönlendirilmesinde ailenin ve toplumun baskın olduğunu gösterir: “Hüseyin Avni Bey çok öfkeleniyordu: ‘Bu oğlan adam olmayacak.’ İçinden üzülyordu: Haksızlık ediliyor, bütün yaz adam olmak için, kuyumculuğunu öğrenmek için elimden geleni yaptım.” (Atay, 2020, s. 34-35). Türk toplumunda genel olarak baskın gelen ifadeler arasında çalışmak, başarılı olmak gibi unsurlar yer alır. Bu gibi görüşler, toplumun istediği birisi olma şekliyle açıklanabilir. Bunlar belirli kalıplar çerçevesinde hayatı yaşamayı ve başarılı olmayı gerektirir. Tutunamayan insan tipinin toplum tarafından dışlanmasında en önemli örneklerinden biri de budur. İnsanlardan beklenen ise örnek bir kimliğin yansıtılmasıdır. Herkese yardımcı olmanın gerekliliğine ek olarak davranışların da önemli bir konu olduğundan bahsedilebilir: “‘Herkesin dostu’ olmak gerekiyor. Herkesin derdine koşmak gerekiyor. Ve en önemlisi, onların derdine koşarken, onların işine yaramak gerekiyordu. Öğreteyim derken, onların yaşantısını büsbütün içinden çıkılmaz bir duruma getirmemek gerekiyordu.” (Atay, 2020, s. 55). Dolayısıyla tutunamayan tipinin oluşmasının da önlenmesi için bu yönde bir yaklaşım önemli görülebilir. İnsanlara ve insanlığa yardımcı olmak sorunların yaşanmasını azaltabilir. Toplumda tutunamayan insanların görülmesi, genel olarak diğer insanların hayatlarında zorlanan insanlara yaklaşımlarıyla başlar. Burada ise Atay, *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan* kitabında, profesörün ‘Nefis Kontrolü’ adlı bir makalesinden bahseder:

‘Nefis Kontrolü’ adlı makalesinde ‘Kâmil İnsan’ı şöyle tanımlıyordu: “Sana yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma. Çünkü bu tarifte, çok önemli prensipler olan tolerans, diğerkâmlık ve bir kelime ile insan yatar.” (...) İnan, sistemde bir ‘denge’ olduğuna inanıyordu. Ona göre bütün problem, nefis kontrolü sisteminin işleyiş prensiplerini bulmaktı (Atay, 2020, s. 130-131).

İnsanların birbirleriyle ilişkilerini gözden geçirmesi ve yaklaşımlarını da bu doğrultuda geliştirmesi önemlidir. Özellikle de tutunamayan insanların toplumdan dışlanmalarını önlemek için de bu husus önemli bir yere sahiptir. Dostoyevski'nin toplumdan dışlanan insan tipinde bir diğer örnek, *Tehlikeli Oyunlar* romanı kapsamında ele alınabilir. Toplumda yalnız kalan insan tipi olarak toplumdan dışlanmanın daha çok öne çıktığı görülür. Buradaki yalnızlık genel olarak ebeveynlerini kaybeden bireyler olarak vurgulanabilir. Sevgi ve Hikmet karakterleri toplumda daha çok dışlanır. Evlilik sürecinde kendilerine yardım eden insanların olmayışı da buna ilişkin bir örnektir. Büyük bir aşkla başlayan ve zorluklarla ilerleyen evliliklerinin sonunda Hikmet şunu söyler: “Sanki benimle evlenmedin: Bir kazaya uğradın.” (Atay, 2012, s. 179). Aynı zamanda kahramanların hayallerinde bile korktukları görülür: “Bir türlü sonuna gidemiyorduk rüyalarımızın. Korkuyorduk. Korkuyordum. Hayallerinde bile korkar mı insan?” (Atay, 2012, s. 156). Toplumdan dışlanan ve tutunamayan insanların hayal kurmak bile istemedikleri görülür. Bunun yanı sıra insanları memnun etmenin sonucunda devamlı olarak eksilen insan şekli de karşımıza çıkar: “Ağzının, güzel dudaklarının kenarında bir gülümseme yaratmak için, ne uzun yollardan geçiyorsun. Kendinden veriyorsun ve durmadan eksiliyorsun. Oysa bazı insanlar, oldukları gibi kalarak elde ederler istediklerini.” (Atay, 2012, s. 158). Bu kapsamda ise Atay, tutunamayan insanların ve toplumdan dışlananların bu zorluklara maruz kaldığını da gösterir. Ancak toplumdan dışlanmanın en önemli etkisi, ortak bir anlaşımanın sağlanamaması ya da anlaşılama meselesinin öne çıkmasıdır:

Ne var ki, dünyada ‘sizi anlıyorum’ gözlerinin sahteleri türemişt; gerçeği sahteden ayırmak çok zordu. ‘Sizi-anlıyorum konuşmanıza-ihtiyaç yok’ ya da ‘siz-onlara-takmayın-yalnız-gözlerime inanın’ bakışlarının çoğu ‘bugünü-geçirmek-için-birine-ihtiyacım var’ kalıbından ibaretti (Atay, 2012, s. 214).

Atay, tutunamayan ve toplumdan dışlanan insanları bu tür örneklerle *Tehlikeli Oyunlar* romanında ele alır. Genel olarak kahramanların yaşadıkları zorlukların etkisiyle toplumdan kopmaları söz konusudur. Dostoyevski romanlarındaki kahramanlarla mukayese edildiğinde, Atay'ın romanlarındaki kahramanların düşünce tarzlarından kaynaklı toplumda dışlanmanın yaşandığı görülür. Ancak Dostoyevski romanlarında sosyal statünün daha çok etkili olduğu bir dışlanma söz konusudur. Dolayısıyla yazarların kahramanlarında dışlanma konusu, Atay için özellikle de düşünce dünyalarında yaşanır. Bir başka ifadeyle toplumda kendine yer edinememe sorununun temeli, farklı düşünme, yaşama gibi olgular çerçevesinde gerçekleşir. Böylece daha soyut düzeyde yaşandığına değinilebilir. Dostoyevski'de ise doğrudan alıntılarda da gösterildiği üzere somut örneklerin daha fazla olduğu örneklerle sahiptir.

Ekonomik Farklılıkların Doğurduğu Ayrım ve Tutunamayan Tip Örneği

Ekonomik farklılıklar, toplumda farklı grupların oluşmasına neden olur. Tutunamayan tip örneğinin gelişmesinde de bu farklı gruplar önemli bir rol oynar. Bu konu incelendiğinde, toplumda grupların meydana gelmesinin ve dışlanmanın yaşanmasının en tipik detayları önemli bir yer tutar. Örneğin yalnızlık hissi, ekonomik farklılıklar sonucunda insanların toplumlardan soyutlanmasına neden olabilecek bir etki yaratır. Yazarların genel bağlamda yalnızlık hissini yansıttıkları eserlerde kendi hayatlarından izlenimlere de rastlanır. Örneğin Dostoyevski'nin *İnsancıklar* romanı, bu doğrultuda izlenim oluşturur. Dostoyevski'nin okul döneminde sevdiği yalnızlık, bu romanda Makar karakteriyle okuyucuya yansıtılır. Dostoyevski *İnsancıklar* romanını yazarken kalabalıklardan kaçtığı dönemde bunu yapar ve mum ışığında yazmaya başladığı anlatılır. Dolayısıyla da yazarın bütün olayları bir mektuplaşma üzerinden sadece silik bir insan özelliğiyle anlattığı birçok olay, yalnızlığın da bir göstergesi olur. Tutunamayan insanın en önemli detaylarından biri budur (Purevdorj, 2017, s. 25). Yalnız insanın özellikle de yaptığı değerlendirmeler, odasında yer alan eşyalar ya da duvar ilişkilendirmesidir. Yine eserde mektuplardan birinde şöyle bir ifade geçer: “Duvarlar, sıradan duvarlar, bir özellikleri yok, ama geçmişimle ilgili hatıralarla birlikte üzerime kasvet çekiyor.” (Dostoyevski, 2019a). Bu doğrultuda Dostoyevski'nin yalnızlık hissi, hayatı boyunca para sıkıntısını çekmesi ve ekonomik açıdan zorlanmasıyla ele alınır. Aynı şekilde *Suç ve Ceza* romanında Raskolnikov karakterinin ekonomik açıdan yaşadığı zorluklar, onun cinayet işlemesine neden olur. İşlediği cinayet, toplumda bu konuları baskın şekilde hissettiren detaylardır. Dolayısıyla Raskolnikov ve aile ilişkisi de ekonomik faktörlerden dolayı iletişimin zarar gördüğünü gösterir. Kız kardeşinin başka bir adamla para için birlikte olmayı kabul etmesiyle birlikte başlayan bu cinayet süreci, Raskolnikov'un birçok buhran yaşamasına ortam hazırlar. Bunun sonucu olarak ise ekonomik farklılıkların etkisinden kurtulma arayışına girmesinin etkili bir faktör olduğu görülür. Tutunamayan insan şeklinin dikkat çeken bu tür örneğinden yola çıkıldığında yaşanan sorunların da etkileri toplumsal düzeyde ele alınabilir. Aynı şekilde yazarın kendi döneminde yaşadığı ekonomik sorunlar ve yazdığı roman ilişkisine de bakılabilir. *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri* romanında Dostoyevski'nin ekonomik açıdan yaşadığı sorunlara örnekler fazladır. Bu romanı yazdığı dönemde ekonomik sıkıntılarla mücadele eder. Ancak eser için sadece 100 ruble önerilir. Dostoyevski bunun üzerine hayal kırıklığı yaşar (Günel, 2012, s. 13). Diğer yandan Dostoyevski'nin ekonomik açıdan yaşadığı sorunların arttığı dönemde bu romanı yazdığı bilinir. Ayrıca yaşadığı dönemde eserlerine yapılan ödemelerin, o dönemin Turgenyev ya da Gonçarov gibi yazarlarından düşük olduğu görülür. Kendisinin hayal kırıklığı yaşamasına neden olan bu durum önemli bir sorun yaratır. Bunların etkisiyle yazarın roman yazma

sürecinde, ekonomik zorlukların yarattığı kaygıyı öne almasına yönelik dikkat çeker. Tutunamayan insan tipinin gelişmesinde bu detay, yazarın birçok romanında görülebilir.

Dostoyevski'nin sürgünden önce yazdığı son eseri olan *Netočka Nezvanova*, *İnsancıklar* ve *Öteki* romanlarında olduğu gibi, küçük insan tipinin de yine ekonomik sorunlarla ele alındığı bir romandır. Bu roman, sürgünden hemen önce olduğu için yarım kalır. Dostoyevski'nin bu romanı da diğer romanlarda olduğu gibi, büyük romanları yazmasında bir temel oluşturur. Örneğin küçük bir kız çocuğu üzerine kurgulanan romanın daha büyük etkisi ve şekli, *Ezilenler*'de görülür. Dostoyevski'nin küçük bir kız çocuğu üzerinden anlatmaya çalıştığı öykülerde bu kullanımlar, *Ebedi Koca* romanında da yer alır. Dolayısıyla Dostoyevski'nin romanlarındaki aktarımlar, ezilenler ve ezenler arasında kurduğu ilişkiyi de yakından gösterir. Bu romanlarda ekonomik faktörün etkileri, kahramanların cinayet işlemesine, yalnız kalmasına, toplumdaki dışlanmasına neden olan detaylarla incelenir. Tutunamayan insan modeli de aynı şekilde bu ifadelerle desteklenen anlatımları içerir. *Netočka Nezvanova* romanında da küçük kız çocuğunun kendi yaşantısından farklı olan ve ekonomik açıdan bulunduğu toplumda sürekli ıstırap nöbetleri yaşamasına neden olan durumlar görülür. Burada da küçük insan şekli, Dostoyevski tarafından etkileyici bir anlatımla sunulur. Dolayısıyla ekonomik farklılıkların toplumun temel sorunları arasında yer edindiği konusu önemlidir. Ayrıca bu husus ekonomik farklılıkların doğurduğu ayrıma da işaret eder.

Dostoyevski'nin *Ezilenler* romanında *Netočka Nezvanova* romanında olduğu gibi küçük kız Nelli karakteri, ezilen insanların yaşadıkları acıların üstesinden gelmeye çalışır. Küçük Nelli'nin annesi de tıpkı Nataşa gibi ailesini bırakıp başka bir adamla yaşamaya başlar. Nelli'nin babasıyla ilişkisi bittikten sonra, ezilenler olarak eserde dikkat çeker. Bu karakterler, babası tarafından affedilmeyen kızın ekonomik açıdan yaşadığı zorlukla ölmesine neden olur. Ayrıca bu kadının tesiri, *Ezilenler* romanının bir diğer karakteri olan Nataşa'nın babası üzerinde oluşturduğu önemli bir izlenimdir. Dolayısıyla toplumsal gerçekleri anlatırken bilinç oluşturma çabası, yazarın romanlarında sık bir şekilde karşımıza çıkar. Ekonomik farklılıkların toplumda etkisi ve meydana gelen ayrım da Dostoyevski romanlarında mevcuttur. Böylece ekonomik farklılıkların karakterler üzerindeki psikolojik analizleri, toplumdaki tutunamayan insan şeklinin birer örnekleridir. Bu konuda bir detay, Dostoyevski'nin *Delikanlı* romanı üzerinden verilebilir. Kitabın önemli karakterlerinden biri olan Dolgorukiy, kadın düşkünü olan toprak sahibi bir adamın çocuğudur. Ancak Dolgorukiy'i özel kılan, babasından tamamıyla farklı bir karakterde olmasıdır. 19 yaşındaki gencin romandaki para biriktirme arzusu, toplumda üstün gelmek ve fark edilmek düşüncesini taşıyan *Suç ve Ceza* romanının kahramanı Raskolnikov'u hatırlatır. Ancak aralarındaki temel fark, Dolgorukiy'in bu parayı elde ederken çok çalışmayı

ve para biriktirmeyi amaçlamasıdır. Ancak Dostoyevski'nin *Kumarbaz* romanında da olduğu gibi bu romanda da kumar tutkusu vardır. *Delikanlı* romanında Dolgorukiy'in toplumda çok çalışma ve para biriktirme tutkusu, ekonomik açıdan topluma tutunma fikridir. Dolayısıyla genel olarak intikam almak isteyen bir genç görünümü vardır. Bununla ilgili bir aktarım ise *Delikanlı* romanında şöyle ifade edilir: "Öğretmenlerimden biri, içimin 'birtakım intikamcı, toplumcu düşüncelerle dolu olduğunu' söylemişti." (Dostoyevski, 2017, s. 55). Romanın odak noktasının da bu ifadelerle çevrili olduğundan bahsedilebilir. Çünkü genel bağlamda toplumda paranın etkisi ve ekonomik farklılıkların doğurduğu özellikler, bu romanda insanların giydiği kıyafetlerle de öne çıkar. Bu anlatımlar özellikle de Dolgorukiy'in henüz 19 yaşında bir genç olmasına rağmen özdeşleştirdiği anlamlı bir sonuçla karşımıza çıkar. Çünkü genel olarak gençlerde bu tutkuların toplumların tamamında olduğu ve bunun da günümüzde etkisini fazlasıyla hissettirdiği ifade edilebilir: "Devrimizde en önemli olanın insan, sonra da onun parası olduğunu söylerken haklıydı. Yani para değil de onun malı mülkü, zenginliği... Böyle bir sermayeyle ülküme atılırım. On yıl sonra tüm Rusya altüst olur. Herkesten her şeyden alırım öcümü." (Dostoyevski, 2017, s. 537). Dostoyevski'nin Rusya'nın genç bakış açısında ortaya koyduğu bu izlenim, romanın sonunda önemli olanın para olmadığına yönelik bir anlatımla aktarılır. Ekonomik unsurların öneminin hangi etkide ele alınabileceği bu çerçevede önemli konulardan biridir. Dolayısıyla Dostoyevski'nin genç kesimde, özellikle de bu konularda daha farklı bakış açısı geliştirmeyi arzuladığı görülür. Bu yönüyle gençlik dönemi, zamanla ekonomik farklılıklardan kaynaklı ayrımcı durumların yaşanmasına neden olur. Aynı zamanda Dostoyevski'nin gençlere seslendiği de bu detaylarla birlikte *Delikanlı* romanında mevcuttur. Çünkü Rusya'da o dönemin, gençleri etkilediği bilinmekle birlikte, nasıl bir gençliğin olması gerektiği de romanda gösterilmeye çalışır. Bu bağlamda örnek yine romanda şu görüşten yola çıkılarak ifade edilebilir:

Açık saçık giyiniyorlar. Bunu ancak ahlâkı bozuk bir erkek fark etmez. Gösteriş olsun diye arkalarına fır-fır takıp, açık saçık giyiniyorlar! Bu durumu fark etmemiş olamam. Bunun bayağı bir şey olduğunu her genç, daha çocuk bile fark eder. Varsın, yaşlı kurtların hoşuna gitsin, dilleri iki karış dışarıda, arkalarından koşsunlar... Ama öte yanda kötülüklerden korunması gereken temiz bir de gençlik var (Dostoyevski, 2017, s. 77).

Bu örnekle toplum yapısında değişmelerin yaşanmasına ortam hazırlayan gelişmeler, bir gencin eleştirisiyle açıklanır. Diğer bir ifadeyle ise gençlerin sahip olması gereken özellikler de romanda etkisini fazlasıyla hissettirir. Toplumda farklılaşma eğilimlerine yönelmeyenlerin ve eşya gibi unsurlara önem vermeyen insanların tutunamayan tipiyle karşımıza çıktığı görülür.

Günümüzde bu husus, kapitalist sistem anlayışının bir sonucu olarak insanları etkileyen önemli faktörlerden biridir.

Dostoyevski'nin romanlarında ekonomik farklılıkların etkisiyle farklı çabalara yönelen ve genel olarak kumara yönelme, cinayet işleme, kötülüklerde bulunma gibi sorunlara bağlanan durumlar fazladır. Bunlardan biri ise etkisini belirgin şekilde hissettiren kahramanlardır. Buna ilişkin örnek *Kumarbaz* romanından yola çıkılarak verilebilir. Kumar tutkusu olan Aleksey İvanoviç, normalde herhangi bir hayat tutkusuna sahip değildir. Bu kahraman, romanda, âşık olduğu kadın Polina Aleksandrovna'yı etkilemeye çalışır. Onun için para kazanmayı bir amaç haline getirir. Bu üvey kızın babası kendisini zengin gösteren, ancak parası olmayan generaldir. Aynı zamanda ölmesini bekledikleri yaşlı kadının mirasını düşünen insanlar, kendilerini zengin göstermeye çabalar. *Kumarbaz* romanına geniş açıdan bakıldığında genel olarak zengin olmayı amaç haline getirmiş kişilerin olduğundan bahsedilebilir. Bunun yanı sıra ekonomik farklılığın verdiği ayrıcalığı kazanmaya çalışan kahramanlar da vardır. Para kazanma hırsındaki insanların kumara yönelmesi ve Polina'nın Aleksey üzerindeki etkisi, son bir kez kumar oynamayı akla getiren kişi olmasına ortam hazırlar. Romanda bu konu şu şekilde aktarılır: “Yarın, her şey bitecek, yarın!” (Dostoyevski, 2016, s. 177). Dostoyevski'nin genel olarak kahramanları para kazanma hırsının fazla olduğu örneklerle karşımıza çıkar. Diğer ifadeyle ise kahramanların bu durumları, toplumda ekonomik faktörlerden dolayı yaşanan ayrımların fazla olmasının bir sonucudur. İnsanların bu yönde çaba gösterdiklerini ifade eder.

Oğuz Atay romanlarında ekonomik farklılıkların etkisiyle oluşan ayrımlar, Dostoyevski eserlerindeki gibi ön planda yer almaz. Atay'ın romanlarında genel bağlamda kahramanların tamamı için aynı özelliklerin mevcut olduğu ve ekonomik açıdan farklılıkların da pek olmadığı görülür. Örneğin *Tehlikeli Oyunlar* romanı, gecekonduda yaşayan insanlar arasında geçen olaylarla birlikte işlenir. Aynı zamanda bu kahramanların üstünlükleri ya da özellikleri gibi konular da bulunmaz. Genel bağlamda statü ya da aydın sorunsallığına dayanan detaylar yer alır. Karakterler arasındaki niteliksel yönüyle bu tür farklılık, birbirlerinden ayırıcı unsurların mevcut olmadığını gösterir. Ancak ironiyle ifade edilen aktarımların olduğu da görülür. Burada *Tehlikeli Oyunlar* romanında, zengin insanların davranışlarını yadırgayan cümleler karşımıza çıkar:

Biletleri, daha satışa çıkmadan kapışıyorlar. Kendileriyle birlikte karlarına, çocuklarına, bütün sülalelerine mezar satın alıyorlar. Bu ne biçim anlayıştır? Sen her zaman kuyruğun arkasında kalıyorsun: Bir sinemaya gidemiyorsun, bir fincan kahve içemiyorsun, doğru dürüst ölemiyorsun. Hep tetikte olacaksın, hep ilerisini

düşüneceksin: Sabah olmadan öleceksin ki, cenazen öğle namazına yetişsin (Atay, 2012, s. 218).

Zengin insanların hayatlarındaki veya yaşamlarındaki duruma olan bakış açıları dikkat çeker. Yine aynı şekilde üstünlük kurma düşüncesinin de ön planda yer aldığı görülür. Örneğin Hikmet ile Sevgi henüz yeni tanıştıkları dönemde, Sevgi'nin çok fazla okuyan bir kişi olmaması ve aslında Hikmet'ten ayrı bir konumda olması göze çarpar. Ekonomik farklılıkların temelinde bu yaklaşımlar da bir ilişki kurmada etkilidir: “Evde ‘yürürlükte olan durgunluğu’ kitap okumamasına ve Sevgi'nin bir süs eşyası gibi -güzel bir porselen, demişti onun için- divanın üstünde tozlanmasına bağladı.” (Atay, 2012, s. 235). Genel olarak Sevgi'ye bakış açısının da çok fazla olumlu olmadığına değinilebilir. Çünkü daha sonraki süreçlerde Sevgi için şunu da ifade edeceklerdi: “Dumrul'un dediği gibi aşk bir tembellikti. Sevgi, bir çalar saat gibi onu uyandırmalıydı yalnız.” (Atay, 2012, s. 245). Bu kapsamda ekonomik farklılıkların fazla olduğu insanlar arasındaki ilişkilerin de tutunamayan tipinin oluşmasını etkilediği söylenebilir. Bunun yanı sıra ise *Tehlikeli Oyunlar* romanında, Türkiye'nin ekonomik yönden neden gelişemediğine ilişkin bir değerlendirme vardır: “İktisatçılara göre, bizim geri kalmamızın ve İngilizlerin ilerlemesinin nedeni, onların gece yatısından vazgeçmeleriymiş.” (Atay, 2012, s. 288). Buna göre karşılaştırma yapılarak ekonomik açıdan Türkiye'nin genel durumu da ele alınır. Yine roman kapsamında kurgusal karakterlerden biri olan Mütercim Arif, dikkat çeker: “Mütercim Arif haklı, diye düşündü. İnsan mevcudiyetinin eşyaya ihtiyacı yoktu; fakat eşyanın ademi mevcudiyeti halinde, insan mevcudiyeti ve fikriyatı da tehlikeye giriyordu.” (Atay, 2012, s. 291). Bu doğrultuda eşyalara yönelik geliştirilen yorum ve değerlendirme de önemli bir yere sahiptir. Kısmen dini yönüyle de ele alınan bu görüş, eşyayı sadece bir noktaya kadar önemli yapar. Bu fikir önemli olmakla birlikte şöyle bir görüş de yine romanda dikkat çeker: “İsteklerle zenginleşilmiyor albayım.” (Atay, 2012, s. 315). Ayrıca romanda ekonomik sıkıntıların etkisini çok fazla hissettirdiği değerlendirmeler vardır: “Demek bütün romanlar ekmek parası için yazılıyor albayım.” (Atay, 2012, s. 330). Türkiye'nin o döneme ait koşulları gereğince bu yönde örneklerin fazla olduğu dikkat çeker. Burada bir diğer örnek yine şu sözler kapsamında da ifade edilir:

Yıkılan binalardan, çöken yollardan, bakımsızlıktan ölen insanlardan, salgın hastalıktan, sellerden, depremlerden sorumlu kimdir? İnsanlık bu delilerin eline mi bırakılacaktır? Sormak isterim size. Bu deliler bizi nasıl idare edebilir? Sorarım size (Atay, 2012, s. 341).

Atay romanlarında ekonomik farklılıklar konusundan ziyade, ekonominin genel durumu ve insanları etkileyen yönleri ele alınır. Ancak roman kahramanlarına bağlı çıkarım yaptığımız

Sevgi karakteri gibi örnekler de vardır. Ekonomik farklılıkların sonuçları, özellikle yalnız insan örneği ve dolayısıyla tutunamayan insan tipiyle karşımıza çıkar. Bununla birlikte Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında kahramanların ekonomik farklılıklar açısından bilinçli bir yaklaşım sergiledikleri görülür. Genel olarak farklı değerlendirmelerle dikkat çeker. Örneğin Turgut Özben'in bu konudaki görüşleri, romanda ön plandadır. Bu kahraman zengin bir kişi olmakla birlikte çok da beğenmediği bir hayat sürmektedir. Evli olmasına rağmen evini terk eden Turgut, yaşadığı hayatın anlamsızlığını hisseder. Bu nedenle hayatta bir anlam gayesi içerisinde olan karakterleri Atay, genel olarak iki ayrı uç noktada ele alır. Bu durumu ise karakterlerin saplantısı üzerinden yansıtmaz. Örneğin Turgut'un evlilikten sonra daha lüks bir hayat yaşamaya başlamasıyla birlikte Selim'in şu görüşü dikkat çeker: “Evinize alışamadım herhalde. Eşyalarınıza alışamadım, yadırgadım onları. (...) Evinizde Türkçe bir şey kalmamıştı.” (Atay, 2019, s. 31). Bu bağlamda sosyal değişimlerin toplumda yaşantı üzerinde de etkili olduğu görülür. Aynı şekilde konutların daha farklı şekilde yapılması ve apartmanlardaki yaşamların da öne çıkmasıyla birlikte olumsuz görüşler geliştirdikleri görülür: “Turgut, kanepelerin arkasını kötü kumaş kaplamak gibi bu ‘modern’ apartmanların da arka cephelerinin yüz­süz bir insan gibi anlamsız olduklarını ve üstlerine her zaman neden sarı badana vurulduğunu düşünürdü.” (Atay, 2019, s. 43). Dolayısıyla toplumda ayrı birer grup ya da sınıfların oluşmasında önemli etkenlerden birinin, insanların yaşantı şekillerini de değiştiren apartmanlar olduğu belirtilebilir. Sınıfsal farkların oluşmasında çocukluk döneminden bazı örnekler de önemli bir yer tutar. Burada diğer örnek ise Turgut'un çocukluk dönemlerinden bir aktarmayla açıklanabilir: “Ben savaş yıllarının çocuğu olduğum için ilk talihsizliğim beslenme şartlarının kötülüğüyle başlamıştır. Bütün savaş yılları kara ekmek ile geçti benim için. Ekmekle birlikte her şey bozuldu.” (Atay, 2019, s. 74). Buna göre yoksulluğun çocukluk dönemi açısından kötü olması, ilerleyen dönemlerde bireyi etkiler. Özellikle de ekonomik sorunların, ilerleyen dönemlerde maddi kaynakları artırmak için eğitimlerin bu amaçla alınmasına ortam hazırlar. Başka bir konu, Türklerin yaşantısında meydana gelen değişimler üzerinden ekonomik sorunların da yaşanabileceği üzerine geliştirilebilir:

Türkler camdan dışarı bakmazdı. Türkler hasır üstünde oturmaz ve meseleleri hasıraltı etmezlerdi. Bu âdet, Osmanlılarda başlamıştır. Türkler kravat takmazdı. Türkler hafiflikten hoşlanmazdı. Türkler ev kirası vermezdi. Ev kirası, Türklerin iptidâî komünizmden toprak burjuvazisine geçmeleriyle başlamıştı (Atay, 2019, s. 138).

Ekonomik sorunların temelinde yaşanan bu değişimlere uyum sağlama sorunu dikkat çeker. Ayrıca ekonomik üstünlüğün önemli olmadığı, esas faktörün insanın kendini geliştirmesi odaklı olduğu söylenir: “Bu çulsuzun da koynu yaprak dolu. Bilgi ağacı gibi.” (Atay, 2019, s.

197). Atay, bütün bu değerlendirmeleri yaptıktan sonra yargılama konusuna ilişkin bir görüş geliştirir. Fakirlerin yargılayacakları kişiler için bir yorum geliştirir:

Ne yazık onlara ki, kalpleri temiz olmadığı için herkesi kötü sanırlar ve günahsız ve günahkâra bir fark gözetmeden kötülük ederler. (...) Ne yazık onlara ki, duygulu çekingenliği korkaklık, samimiyeti yaltaklanma ve yardımı bir baskı sayarlar. (...) Ne yazık onlara ki, kendilerini açılan saf bir kalbi, zaaflarından istifade edilecek, istismar edilecek bir akılsız sayarlar. Onların, geleceği yaratan insanlar arasında yeri yoktur. Unutulacaklardır. (...) Bir gün bütün değer yargıları değişecek ve yargılananlar yargıç, eziyet edenler de suçlu sandalyesine oturacaklardır (Atay, 2019, s. 221-222).

Atay'ın üzerinde durduğu bu konu, yargılayanlar ve yargılananlar arasında kurulan bir ilişkidir. Bunu ise şöyle ifade eder:

O zaman, akıllı ya da akılsız bütün ezilenler, (...) sınıf birincisi olduğu halde ilkokuldan sonra elektrikçi çıraklığına başlayan Osman, (...) sosyetik annesi rahatsız olmasın diye yaz kış balkonda tutulan ve hep bağırان ve altına yapan ve güzel yüzü ile ve akıllı sözü ile beni büyüleyen ve balkonda yerde kendini oradan oraya atan zavallı Ayhan (...) yargıç kürsüsünde bulunacağız. Şimdiye kadar yalnız din kitaplarında yargılandınız. Biz fakirler, zavallılar, yarım yamalaklar ve bu kitapları okuyup teselli olurken içinizden güldünüz. Ve çıkarınıza baktınız (Atay, 2019, s. 222-223).

Atay'ın bu görüşü, ekonomik açıdan iyi olmayan insanların hayatlarının genel özeti gibi görülebilir. Tutunamayan insan tipinin de bu şekilde geliştiği kabul edilebilir. Yargılamanın ise din kitaplarıyla kıyaslanarak ifade edildiği dikkat çeker. Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında okuyucular için en etkileyici yerlerinden biri bu kısımdır. Yargılama meselesi Dostoyevski'nin romanlarında kahramanları için de öne çıkar. Yargılananların din kitaplarıyla sınırlı kalmadığı, gerçekte ise fakirlerin, yani ekonomik sorun yaşayanların da haklarının savunulmasının önemli olduğu belirtilir. Buna göre *Tutunamayanlar* romanında asıl karakterlerin ekonomik açıdan kötü durumda olmadıkları, ancak dönemin sosyal şartlarına göre yorum geliştirildiği görülür. Dostoyevski romanlarında öne çıkan özellikler, Atay romanlarında çok fazla değildir. Bunun nedeni, yazarların kendi hayatlarında yaşadıkları ortamlardan kaynaklı olarak açıklanabilir. Dolayısıyla yaşamdan etkilerin de romanlarda görülmesi, dönemin şartlarıyla ilgili bilgi sahibi olmamıza yardımcı olur. Atay ile ilgili edinilen bilgiler çerçevesinde ekonomik sorunlardan kaynaklı bir yaşantısı olmamakla birlikte o dönemde bu yöndeki sorunların fazla olduğundan bahsedilebilir.

Sıradan İnsan ve Yalnızlık Profiline Oluşturulan Tutunamayan Tip Örneği

Romanlarda sık şekilde karşımıza çıkan sıradan insan örneği, toplumda belirli grupların içerisinde yer almayabilir. Bu, sıradan insanın genel doğrultuda romanlarda, yoksul insanlardan oluşmasıyla açıklanır. Aynı şekilde hasta insanların Dostoyevski eserlerinde sıradan olmaları, farklı özelliklerle detaylandırılmamasına neden olur. Bu kişiler genel bağlamda kahramanların yalnız kalmalarına ortam hazırlar. Sıradan olmayan her insanın yaşadığı sorunlar, etkisini de toplumda hissettirir. Dostoyevski'nin romanlarında böylece hem sıradan insanların hem de sıradan olmayan insanların yaşadıkları zorluklar ele alınır. Bu nedenle yalnızlık profilinde olan insanların tutunamayan tip örneği, her iki grup için de anlamlı bir sonuç doğurur. Başka açıdan bu tür insanların etkileri ve izlenimleri, genel bağlamda yaşamlarını şekillendiren sonuçlarla da incelenir. Örneğin Dostoyevski'nin *Ecinniler* romanında, farklı gruplardan oluşan insanların aydın kesimleri, birtakım sözlerin etkisi üzerinde durur. Öldükten sonra kendilerini öne çıkaran insanların sıradan insanlardan farkı kalmayacağı ve hatırlanmayacakları belirtilir. Bu nedenle kahramanların genel özellikleri açısından temel faktörler, sonradan hatırlanma, topluma örnek olma, toplumu etkileme gibi unsurlardır. Bu yönde bir örnek *Ecinniler* romanından şu şekilde aktarılabilir:

Hayattayken neredeyse bir deha olarak görülen bütün bu vasat yetenekli baylar, ölümleriyle birlikte hiçbir iz bırakmadan kaybolur, insanların belleklerinden bir anda silinip giderler. Hatta kimi kez yaşarken bile, yerlerini alacak yeni kuşağın orada burada uç vermeye başlamasıyla akıl sır ermez bir şekilde unutulur, küçümsenirler (Dostoyevski, 2014, s. 104).

Burada kahramanların öne çıkmak için gösterdikleri davranışların zamanla unutulacağı ve farklılaşma çabasının insanlara zarar vereceği belirtilebilir. *Ecinniler* romanı burada Nikolay karakteriyle dikkat çeker. Rus toplumunda siyasi yönüyle sosyalist, komünist gibi kavramlar geniş çerçevede etkisini hissettirir. Bu romanda, öne çıkan karakterlerin intihara sürüklenmeleri meselesi, insanları etkileyen detaylardır. Çıkarları için cinayet işlemenin kolaylığı ve istediğini elde eden insanın doyumsuz yaşaması, intiharla sonuçlanır. Yine bir diğer açıdan yaşanan bu gelişmeler, kahramanların birçok insan üzerinde de etkili olabileceğini gösterir. Sıradan olmayan insanların öne çıkan özellikleri, birçok insanı etkileyebilecek potansiyele sahiptir. Örneğin *Ecinniler* eserinde bir araya gelerek siyasal meseleleri konuşan grupta öne çıkan kahramanlar, kendilerini ispatlamaya çalışır. Ayrıca saygı sundukları insanlar da bilgileri ve davranışlarıyla bunu gösterir. Dolayısıyla kahramanların görüşleri ve insanları etkilemeleri, sıradan insanların ön plana çıkmasını önler. Aynı zamanda tutunamayan tipinin gelişmesine de zemin hazırlar. *Budala* romanından bu konu değerlendirildiğinde ise kahraman Prens Mişkin,

sıradan insan özelliklerine sahip olmasına karşın insanlar üzerinde ciddi bir etki bırakır. Ancak aynı zamanda sıradan insanların nasıl ortaya çıktığını ifade eden bir değerlendirmesi de dikkat çeker. *Budala* romanında bu örnek şu şekilde aktarılabilir:

Saygın bir ailesi vardır, ama hiçbir zaman bir etkinliği olmamıştır. Dış görünümü hoştur, ama neredeyse hiç ifade yoktur hoşluğunda; iyi bir öğrenim görmüştür, ama onu nerede kullanacağını bilemez; akli vardır, ama kendi fikri yoktur; kalbi vardır, ama soyluluktan yoksundur (Dostoyevski, 2012, s. 585).

Bu bağlamda sıradan insanın etkin bir rol gösteremediği ve bu nedenle toplum içerisinde kendisine bir ortam oluşturmadağı görülür. Bu nedenle sıradan insan, tutunamayan insan tipinin ve yalnız insanın oluşmasına zemin hazırlar. Dostoyevski'nin romanlarında sıradan insan örneği kadar ön plana çıkan diğer bir detay, yalnız insandır. Tutunamayan insan tipinin bu örneği, özellikle de yalnız kalması suçlu insan olmasıyla incelenir. Dostoyevski'nin *Ölümler Evinden Anılar* romanında, işledikleri suçlarla hapisaneye düşen insanların durumları anlatılır. Bu kapsamda yalnızlık duygusunun verdiği etkide bir suçlunun genel durumu şu şekilde ifade edilir:

Birisi, uzak geçmişinden bir anısını hatırlar; serserilik zamanlarından, çocuklarıyla karısından, eski törelerden söz eder. Uzaktan gelen bu fısıltılardan, bütün bu anlatılanların bir daha geri dönmeyecek şeyler olduğunu, anlatanın da o hayattan bütün ekmekten kesilmiş bir dilim ayrıldığını hissedersin (Dostoyevski, 2008, s. 260).

Dostoyevski'nin hapisane dönemini ele aldığı *Ölümler Evinden Anılar* romanında kahramanların psikolojik analizleri, işledikleri suçların etkileri ve sonuçları bağlamında ele alınır. Örneğin bu aktarımda yalnız insan, suçlu profilinin verdiği izlenimle karşımıza çıkar. Aynı şekilde kahramanın hapis döneminin sonlanmasıyla birlikte de ele aldığı yalnızlık hissi önemli bir konu olmuştur:

Sonunda bu yalnızlığı da sevmeye başlamıştım ya... Bu ruh yalnızlığı içinde bütün geçmişimi gözden geçiriyor, her şeyi en ufak ayrıntısına kadar hatırlıyorum. Geçmişim üzerinde düşünürken kendimi amansız bir titizlikle suçluyor, hatta bu yüzden bazen bana bu yalnızlığı bağışlayan alınyazıma şükran duyuyordum. Çünkü bu olmasaydı, ne böyle kendimi yargılayabilirdim ne de geçmişimi bunca titizlikle inceleyebilirdim. O vakitler kalbim ne umutlarla çarpmaya başlamıştı! Artık ileriki hayatımda geçmişte düştüğüm hataları, yanlışlıkları tekrarlamayacağımı kuruyor, kendi kendime söz veriyordum. Kendime bir gelecek programı hazırlamış, harfiyen uymaya kesin karar

vermiştim. İçimde bütün bunları yerine getireceğime dair körü körüne bir inanç vardı (Dostoyevski, 2008, s. 352).

Dostoyevski'nin genel olarak kahramanlarında yalnızlık hissi, hayatından ders çıkaran kahramanlarla birlikte yansıtılır. Başka bir ifadeyle ise kahramanların bu açıdan yalnızlık olarak vurguladığı anlam, ruh yalnızlığı ve bu yalnızlıkla birlikte kendilerine yönelik değerlendirmesi şeklinde ele alınır. Ancak genel bağlamda tutunamayan insan tipinin de ortaya çıkmasına ortam hazırlayan bu yalnızlık şekli önemli yere sahiptir. Bu ise Dostoyevski'nin her zaman değindiği gerçekçi insan şekliyle ele alınır. Yalnızlık içinde bile bir şey olabilme ve ulaşılabilme isteği, arayışı vardır.

İfade edilenlere benzer nitelikte bir değerlendirme, *İnsancıklar* romanı için yapılabilir. *İnsancıklar* romanında böyle bir insanın niteliği gerçekçi hikâye şekliyle açıklanabilir (Çakmakçı, 2008, s. 129-130). Romanda karakterlerin hüznünlü yaşamları, insani duygularla beraber anlatılır. Sıradan insan özelliklerinin bu açıdan nitelikleri ise, önemsiz görülen devlet memurları ve belirsiz aktörlerde olan romantik olay üzerinden anlatılır. Ancak burada önemli faktör, günlük olayları derinlemesine anlatan bir yazar gerçekliğidir. Yazar birçok konuda görmezden gelinen durumları, sıradan şeyler olarak görür ve sıradan insan özellikleriyle aktarır. Bunu ise büyük trajediyle okuyucuya açar. Yine kitap içerisinde örnek, karakter Pokrovski için verilebilir. Varvara'nın hayatının bir döneminde önemli bir izlenim oluşturan verimli gencin ölümüyle anlatılanlar önemlidir:

Tabut kapatıldı, çivi çakıldı, arabaya kondu ve yola çıktı. Babası peşinden koşuyor ve bağıra çağıra ağlıyordu; ağlayışı koştuğu için titrek, kesik kesik bir sesle duyuluyordu. Zavallı şapkasını düşürdü ve onu kaldırmak için durmadı. Başı yağmurdan sırılsıklam oldu; rüzgâr çıktı; yüzü kırağıyla kaplanıp ıslandı. Bütün ceplerinden kitaplar dökülüyordu; iki eliyle dev bir kitap tutuyordu, sıkıca sarılmıştı ona. Yoldan gelip geçenler şapkalarını çıkarıp haç çıkarıyorlardı. Bazıları da şaşkın ihtiyarı seyre diyordu. Tek tek çamura düşüyordu cebinden kitaplar. Onu durduruyor, düşürdü şeyi gösteriyorlardı; onu yerden alıp yine tabutun peşinden koşuyordu (Dostoyevski, 2019a, s. 54).

Ölen Pokrovski'nin peşinden koşan babanın, düşen kitapları alması ve devamlı koşması anlatılır. Pokrovski'nin hayatında en önemli konulardan biri olarak kitap, onun doğum gününde hediye alabilmek için Varvara'nın da çabalamasıyla ilişkiliydi. Burada kitaplar olayıyla beraber Dostoyevski, babanın değil, ölenin değer verdiği kitabı büyük bir trajediyle anlatır. Bu nedenle Pokrovski'nin hayatı ve tutunamayan insan tipi örneği, Varvara'nın mektuptan hatıralara ilişkin görüşünü ifade etmesiyle de yaygındır:

Hatıralar mutlu olsun, kederli olsun, hep acı verir; en azından benim için öyle; ama bu acı, tatlı bir acı. Ve kalp ağırlaştığı, daraldığı, sıkıldığı, kederli olduğu zaman, o zaman hatıralar onu tıpkı sıcak bir günün ardından gelen rutubetli bir gecede çiy damlalarının zavallı, kurumuş, gündüz vakti sıcaktan kavrulmuş çiçeği canlandırması gibi aydınlatıp canlandırır (Dostoyevski, 2019a, s. 63).

Bu değerlendirmede, Dostoyevski'nin büyük eserlerinde de dikkati çekecek bir izlenim vardır. Buna göre ise yazarın genel savı şudur: İnsanı, gerçek bir insan yapan, yalnızca çektiği acılardır. Acı çeken insanın gerçekleri görmesi ya da istediği gerçeklere ulaşması konusu dikkat çekicidir. Dolayısıyla yazar, çekilen acıların da bir tatlı acı olduğu yönünde değerlendirmeleri sık sık vurgular. Burada gerçek kayboluşla ilişkili olarak ise İncil'de de aktarılan ifade vardır. Dostoyevski'nin mezar taşında da geçen bu söz, Yuhanna (12:24)'da şu şekilde aktarılır: “Size doğrusunu söyleyeyim, buğday tanesi toprağa düşüp ölmedikçe yalnız kalır. Ama ölürse çok ürün verir.” (Aktaran Ufkî, 1996, s. 233). İnsanların çektikleri acılar ve bu acıların bir gün onu mutlu edeceğine ilişkin değerlendirme, Dostoyevski'nin hayatı boyunca üzerinde durduğu konulardan biridir. Tutunamayan bir insan tipi olarak değinilen konu bu unsurlarla ele alınır. Dostoyevski'nin kahramanlarını her daim bir sonuca ulaştırma arayışı ve yine de umudun bir şekilde canlanacağı hissi verilebilir.

Kahramanların her zaman olumlu bakış açısı geliştirmeyen yönelimlere neden olabildiği vurgulanabilir. Örneğin *Yeraltından Notlar* romanında Dostoyevski, yalnız olan karakteri inceler. Yalnızlık halinde bir şey olmaya çaba gösteren kahramanın davranışları üzerinden bu kapsamda bir değerlendirme, şu örnekten yola çıkılarak belirtilebilir: “Ben ailesiz büyüdüm; belki de ondan böyle duygusuz oldum.” (Dostoyevski, 2013, s. 102). Buna göre kahramanın kendisini duygusuz olarak addettiği bu ifade, yalnız insan şeklinin oluşmasında aile faktörünün de etkin olabileceğini gösterilir. Aynı şekilde yalnızlık hissi başka duyguları da beraberinde getirebilir. Örneğin umutsuzluk hali, böyle bir durumda ortaya çıkabilir. *Yeraltından Notlar*'da bu konuyla ilgili bir örnek şu şekilde işlenir: “Umutsuzluk en yakıcı zevktir, özellikle de içinde bulunduğun durumun çaresizliğini açıkça kavramışsan.” (Dostoyevski, 2013, s. 9). Yalnız olan kahramanın umutsuzluk yaşamasına neden olacak süreçlere maruz kaldığından bahsedilebilir. Yine *Budala* romanında yalnızlık, kahraman Prens Mişkin'in hayatının hastalıklı dönemlerinde yaşadığı sorunlardan biri olarak ilerleyen yıllarını da etkiler. Başka ifadeyle ise Prens Mişkin'in yalnızlık hissi ve bunun sonuçları, hayatında olumsuz bir etki doğurmuştur. Dostoyevski'nin *Ecinniler* romanından bir örnek de sıradan insan ve yalnızlık kapsamında verilebilir. Karakterlerin genel davranışları üzerinde durulurken umursamaz ve sıradanlığını koruyan insanların düşüncelerine değinilir: “Umursamaz adamınsa, berbat bir korkudan başka hiçbir

inancı yoktur.” (Dostoyevski, 2014, s. 864). Sıradan insanların belirli kalıplarla incelendiği, ancak temelde bu tür ifadelerin duygusal yönünün kuvvetli olduğu dikkat çeker. Davranışları ve ne yapacakları bir aşamaya kadar tespit edilemeyen bu insanlar, bir anda intihara kalkışma gibi bir eylemi bile gerçekleştirebilirler:

Sizi şaşırtan, meleğin ılıktan çok soğuğu sevmesi. Siz yalnız ılık olmak istemiyorsunuz. Bana öyle geliyor ki, olağanüstü, belki de korkunç bir şey yapma niyetiniz var ve bunun mücadelesi geçiyor içinizde. Eğer böyleyse, yalvarırım size kendinize eziyet etmeyin (Dostoyevski, 2014, s. 866).

Tutunamayan tipi üzerinden değerlendirmeler yapıldığında, insanların kendi hayatına son vermeye yöneldikleri bir duruma geldiklerinden bahsedilebilir. Sıradan insan görünümünün etkisi ve niteliği, genel olarak yaşadıkları acıların da fazla olduğu ya da hayatlarında çok yanlış davranışlarda bulunduklarına dikkat edilir. İnsanların geçmiş dönemlerde yaşadıkları acıların ilerleyen dönemlerde etkisi ise, Dostoyevski romanlarında çok sık şekilde görülmekle birlikte Atay romanlarında da buna ilişkin örnekler vardır. Sıradan insan ve yalnızlık konularına Oğuz Atay romanları kapsamında da bakılabilir. *Tehlikeli Oyunlar* romanında aydınlar ile diğer insanlar arasındaki farklılık, aydın olmayanların sıradan insan olarak görülmesine ortam hazırlamıştır. Bu kapsamda bir ilişkilendirme ise Sevgi karakterine yönelik ifade edilebilir. Hikmet’in Sevgi ile olan ilişkilerinin bitmesinde bu faktör, özellikle de Sevgi’nin daha sıradan bir karakter olmasıyla ilgili ele alınabilir. Diğer yandan evliliklerinin de istenen düzeyde etki yaratmadığı görülür. Bu çerçevede kahramanların yalnızlıkları kapsamında ele alınan örnekler şu şekilde belirtilir:

Yalnız kaldılar. Bu, sözün gelişi bir yalnızlık değildi: Kelimenin, sözlükteki anlamı ile bir yalnızlıktı: Yanlarında başkaları bulunmuyordu. (...) Yalnızlık: İkimiz de bu dünyanın insanı değildik. İyi-kötü bir şeyler yapmaya çalıştık. Ben suçluyum; Sevgi’den farklı olduğumu gizledim. Yine de bizi yargılayanlara karşıyım. Ne yazık, sonunda haklı çıktılar. Onlara göstermeliydim. Fakat anlatması çok zor: Benim becerebileceğim bir iş değil. Neler söyleyeceklerini duyar gibi oluyorum; duymak istemiyorum. Bir fırsat daha kaçırdık. Sevgi, kendisini ve olanları hiç anlayamayacak. Ben bir şeyler yapabilseydim. Başım ağrıyor, yorgunum. Boşu boşuna dönecek, boşu boşuna. İşte buna dayanamıyorum (Atay, 2012, s. 247-252).

Yalnızlık ve toplumda tutunamayan bireyler olarak kaybeden insan şeklinin olduğundan bahsedilebilir. Bu çerçevede söz konusu ilişki, Hikmet’in ve çevresinin bakış açısından yola çıkılarak yapılabilir. Çünkü Hikmet’in çevresine göre insanlar, kendisini Sevgi’den daha üstün görürler. Sevgi’nin sıradan bir insan olarak kabul edilmesindeki temel faktör bu şekilde anne

ve babasını kaybetmesinden de kaynaklıdır. Hikmet ile evlenecekleri zaman Sevgi'nin güzel bulunmaması ve aynı şekilde yapılan şu değerlendirmeler, sıradan insanların belirli bir kategori içerisinde yer almasına neden olur: “Sevgi'nin öksüz oluşunu iyi karşılamadılar.” (Atay, 2012, s. 238). Sevgi'nin yalnız kalmasına neden olan bu faktör, sıradan insan olmasıyla birlikte karşımıza çıkar. Aynı şekilde *Tehlikeli Oyunlar* romanında yalnızlık bu yönde önemli bir şekilde işlenmiştir. Sevgi'nin genel özellikleri üzerinde durulduğunda, kendisinin diğer hayatlara uyum sağlayamaması sorunu da söz konusudur. Şu aktarım bu yönüyle ele alınabilir: “‘Korkarım sizi utandıracağım,’ dedi Sevgi. ‘Yirmi dört yaşıdayım ve liseyi bu yıl bitirdim. İnsanları etkilediğimi de hiç hatırlamıyorum. ‘Saçma,’ dedi Nursel Hanım. ‘Bunu anlamak için, önce insanların arasında bulunmalısın.’” (Atay, 2012, s. 224). Yalnızlık ve sıradan insan olmak arasındaki ilişki, Sevgi'nin Nursel Hanım ile tanışması ve aydınlardan oluşan farklı bir ortama girmesiyle birlikte başlar. Bu bağlamda Sevgi'nin genel özellikleri, bulunduğu ortamda ilişki kurması sırasında öne çıkar. Ancak Sevgi'nin yine bu ortamı eleştirdiği ve aydınların da birtakım sorunlara sahip olduğunu belirtmesi önemlidir. Türk aydını sorununa değinen Atay, bu şekliyle karakterleri ele alır. Başka bir açıdan ise, sıradan insan ve yalnız insanın oluşmasındaki temel ilişkinin gruplar arasındaki farklılaşmalara da neden olduğu görülür. Dostoyevski'nin *Ölümler Evinden Anılar* romanında karakterin genel olarak ortaya koyduğu yalnızlık bakış açısının önemi, Atay romanında daha farklı şekilde değerlendirilir. *Tehlikeli Oyunlar* romanında Nursel Hanım'ın şu ifadesi de bu açıdan önemli bir yer tutar: “Yalnızlıktan ve ümitsizlikten kurtulmak için çalışmak, insanlık sevgisini eserlere dökmek gerektiğini anlatıyordu. Kaybedilenlerin acısı ancak böyle hafifliyordu.” (Atay, 2012, s. 223). Burada yalnızlığa bakış açısı daha çok insanların kurtulması gereken bir unsurdur. Bu yönde geliştirilen yorumun yanı sıra sıradan insan ve farkında olunan insan, aydın insan ya da aydın olmayan insan gibi değerlendirmeler, ezenler ve ezilenler olarak da yansır. Atay'ın *Eylembilim* romanındaki şu değerlendirme dikkat çekicidir: “Bütün savaş, ezenler ve ezilenler arasında.” (Atay, 2015, s. 92). Bu bağlamda gruplar arasındaki ilişkilerde öne çıkan detaylardan biri böyle vurgulanabilir. Farklı insanların yalnızlık duyabileceği yönündeki diğer değerlendirme, *Tutunamayanlar* romanında Selim Işık karakteri ile açıklanabilir. Genel olarak Selim Işık'ın yalnızlığı, kendisinden başka bir arkadaşının olmamasının sonucunda gelişir. Başka bir ifadeyle Selim Işık, hayallerinden başka bir şeye sahip değildir. Anlaşılamama meselesi, yalnız kalma ve farklı olmasıyla birlikte toplum tarafından dışlanması gibi durumlar bu doğrultuda incelenir. Bu açıdan *Tutunamayanlar* romanında şöyle bir görüş geliştirilir:

Yalnız hayallerle beslenen bir arkadaşlık ne kadar kısa sürüyordu. Günlük meselelerin çözülmesinde bir hayalin ne faydası olabilirdi? Zavallı bir ruh, insanı nereye

götürebilirdi? İnsanın ihtiyaçlarını nasıl karşılayabilirdi? Her gün karşınıza çıkan canlı, elle tutulur varlıklarla bir ruh nasıl başa çıkabilir? Bir ruhla yaşamak, tek başına yaşamak gibi, hayal gücü isteyen davranıştı (Atay, 2019, s. 339).

Yalnızlık ve etkileri, Selim Işık'ı intihara sürükleyen temel nedenlerden biri olarak ifade edilebilir. Buna yönelik bakış açısı ise yalnızlık kavramına yönelik değerlendirmeler ışığında romanda şu yönüyle aktarılır:

Allah'ım onu neden yalnız bıraktın? Neden yalnızlığının verdiği çaresizlikle can sıkıcı ilişkiler kurmasına izin verdin? Neden, geçirdiği her dakikasının hesabını sordun, içini ezdin? Neden, korkuyu göğsünden çekip almadın? Neden suçluluk duygusunu üzerinden atmasına yardım etmedin? Neden, onu canı kadar seven annesinin bile Selim'i, 'benim korkak oğlum' diye okşamasına göz yumdun (Atay, 2019, s. 199-200)?

Selim'in intihara yönelmesinde yalnızlık duygusunun ve insanların yaklaşma şeklinin önemli olduğu ifade edilebilir. Burada yalnızlığın kahraman üzerindeki etkilerine de bakılabilir: "Yalnız kaldığım zaman kendimi kötülemeden edemezdim. Yeteri kadar yapamadım bu işi. Daha cesaretli olmalıydım. Şimdi kötüleşem de neye yarayacak?" (Atay, 2019, s. 594). İroniyle vurgulanan bu ifade, kahramanın yalnız kaldığında, kendisine olan bakış açısını da ele verir. Psikolojik açıdan durum, temelde birçok şeyin insanın düşüncelerinde şekillendiğini gösterir. Tutunamayan tipinin en belirgin sonuçları arasında yalnızlık konusu böylece bireyin insanlarla iletişimi azaltmasıyla sonuçlanır.

Atay'ın romanlarında genel olarak yalnızlık, bir kişinin davranışlarının diğer insanlar tarafından kabul edilmemesine yönelik değerlendirilir. Toplumun kurallarının ve normlarının dışına çıkan sıradan insan özelliklerinden farklı tavır ve tutum sergileyen insanlar toplumdan dışlanabilir. Tutunamayan örneğinin gelişmesi bu açıdan farklılaşma sonucunda meydana gelebilir. Dostoyevski romanlarında ise yalnızlık ve sıradan insan, toplumda farklı gruplarda tutunamayan insanı işaret eder. Dolayısıyla Dostoyevski, iki ayrı uç noktayla bağlantı kurarak yalnızlığın insan hayatını etkilediğini vurgular. Aynı şekilde aileyle bağlantılı olarak da yalnız kalma ya da bırakılma durumları incelenir. Çünkü ailenin ilk olarak bireyin hayata tutunmasında önemli yeri varken genel olarak eserlerin tamamında bu yönde olmayan durumlar gelişme gösterir.

Tutunamayan Bir Tip Olarak Kıskançlık ve Nefret Söylemi

Eserlerde öne çıkan unsurlardan ikisi kıskançlık ve nefret söylemidir. Bu konu özellikle de Dostoyevski'nin romanlarında dikkat çeker. Genel bağlamda kadınlar üzerinden bu konuda aktarımlar fazladır. Kadınların kıskançlıkları ya da nefretleri üzerinden değerlendirme yapan

Dostoyevski, romanlarında başarılı şekilde bunu kullanır. Bunun en belirgin örneği *Kumrbaz* romanında görülür. Dostoyevski'nin Polina Suslova ile Avrupa'da geçirdiği birliktelik süreci ve sonrasında yaşadıkları ayrılıklar önemlidir. Dostoyevski, *Kumrbaz* romanında okuyucunun karşısına Polina'yı çıkarır. Aynı şekilde *Yeraltından Notlar* romanında da Polina Suslova ile olan birlikteliklerinden etkilendiği ifade edilebilir. *Yeraltından Notlar* romanında kahramanın kadınla birlikteliği ve ayrılığı, Polina Suslova'nın kendisini terk etmesiyle birlikte kaleme alıp geliştirdiği bir kitaptır. Romanda kadını terk eden ve duygularını görmezden gelen karakter olarak Dostoyevski, nefretini hayatıyla bağdaştırır, romana aktarır. Bu nedenle Dostoyevski'nin romanlarında kadınlar genel olarak belirli davranış kalıpları ve özellikleriyle öne çıkar. Bu ise güzellikleri, paraya olan düşkünlükleri, erkekleri etkilemeleri, kıskançlıkları, nefretleri gibi özellikler kapsamında işlenir.

Dostoyevski'nin *Ecinniler* romanında Stavrogin, romanın ana karakteridir. Vicdan azabı çeken ve bunalım yaşayan bu karakter, hayatında birçok kadının üzerinde izlenim yaratır. Hatta zarar verdiği de bilinir. İntihar eden küçük kız Matryoşka'nın bu yöndeki etkisi, karakteri ciddi ölçüde etkiler. Bu kıza tecavüz eden Stavrogin, olayı öğrendiğinde ise çok şaşırılmıştır: "Saat on bir gibi, Gorohova'daki ev sahibemin gönderdiği kapıcının kızı, Matryoşka'nın kendini astığı haberini getirdi." (Dostoyevski, 2014, s. 880). Romanda meczup bir karakter olan Marya Lebyadkin, Stavrogin'e hayranlık duyar. Stavrogin'in ise bu kadına yakınlığı, kendi vicdanını rahatlatmak içindir. Ancak insanlar, bahse girdiği için bu şekilde karar aldıklarını düşünür: "Matryoşka olayından sonra kapıldığım ödleklige duyduğum öfkenin etkisi olabilirdi. Ne olursa olsun, 'bir sarhoş sofrasında şarabına bahse tuttuğum için' evlenmemiştim onunla (Marya Lebyadkin)." (Dostoyevski, 2014, s. 881). Ancak hem meczup olması hem de engelli birey olması, toplum tarafından dışlanmasına neden olur. Diğer yandan Stavrogin'e âşık olan bir diğer kişi Lizaveta Nikoleyevna'dır. Liza'nın güzel oluşu ve Marya'nın ise toplumda dışlanan bir kişi olması, kadınların birbirlerine olan kıskançlıklarının da temelini oluşturur. Aynı şekilde Dostoyevski'nin romanlarında kadınlara yönelik değerlendirmeler de öne çıkar. Kadınların eşlerine karşı olan tavır ve tutumları, nefret algısının verdiği ifadeyle aktarılır. *Ecinniler* romanında bu açıdan bir örnek şöyle verilebilir: "Her evlilikte bütün kadınların, adamcağızı çileden çıkarmadaki başarısı pek çok kez kanıtlanmış, kendine özgü bir yöntemi vardı; bu yöntem, susmaktı." (Dostoyevski, 2014, s. 554). Dostoyevski'nin romanlarında özellikle kadın ve erkek ilişkilerinin etkileri, sevgi ve nefret üzerine kuruludur. Dostoyevski, genel bağlamda insanların nefret ederken de aynı kişiyi sevebileceğini savunur. *Ecinniler* romanından bir kesit şu şekilde aktarılabilir: "Bu gece, bir şekilde onu hiç sevmediğimi anlamış olmalı... Hep bildiği bir şeydi bu aslında." (Dostoyevski, 2014, s. 668). Nefret ettiği kişiyle

birlikte olmak isteyen de yine aynı karakterdir. Bu nedenle Dostoyevski için nefret kavramı romanlarda, farklı açılardan işlenir.

Dostoyevski'nin karakterler üzerinden kadınlara bakış açısında nefret konusu, *Delikanlı* romanında da görülür. Bu konuda bir örnek ise erkeklerin kadınlardan daha üstün olduğunu kabul eden tutumuyla açıklanabilir: "Aşağılık bir yanı olmayan kadın olur mu hiç? Çünkü başında bir erkek bulunması gerekiyor. Çünkü bağımlı bir yaratık olarak yaratılmıştır kadın. Kadın yüz karası, günah demek. Erkek ise soyluluk, temiz soyluluk." (Dostoyevski, 2017, s. 538). Dostoyevski'nin romanlarında erkeklerin kadınlara karşı izlenimi ve bakış açısı genel bağlamda bu kapsamda yer alır. Ayrıca eleştirel bakış açıları da bulunur. Dolayısıyla Dostoyevski, farklı değerlendirmelerde bulunur. Dostoyevski'nin romanlarından *Karamazov Kardeşler*'de de yine etkili bir şekilde kıskançlık ve nefret ilişkisi işlenir. Kadınların birbirlerine karşı olan nefretleri özellikle *Karamazov Kardeşler* romanında görülür. Kadın karakterlerden Gruşenka ile Katerina arasındaki ilişki de nefret üzerinden açıklanır. Özellikle bu nefret eserde, erkeklerin kadınlara karşı olan bağlılıklarıyla öne çıkar. Dmitri'nin Gruşenka ile olan ilişkisi ve kıskançlığı romanda işlenir. Burada ise söz konusu kıskançlık etkisinde farklı bir görüş vardır:

Bir kıskanç, tabii kıyameti kopardıktan sonra aşağı yukarı kanıtlanmış bir ihaneti - mesela gözüyle gördüğü bir kucaklaşma ya da öpüşmeleri- bağışlayabilir, elinden gelir bu. Yeter ki, o sırada bu ihanetin 'son defa' olduğuna, rakibinin hemen o anda dünyanın öbür ucuna gideceğine ya da kendisinin sevgilisini korkunç rakibin ulaşamayacağı bir yere kaçıracağına inanabilsin. Şüphesiz, barışma bir saatten fazla sürecek değildir, çünkü rakibi gerçekten o anda yok olsa bile ertesi gün yerine yenisini icat eder, sevgilisini ondan kıskanmaya başlar (Dostoyevski, 2020, s. 507-508).

Kıskançlık, nefret ve sevdiği insanı affetme arasında kurulan ilişki önemlidir. Çünkü burada önemli olan aldatmak değildir. Önemli olan rakibi ortadan kaldırmak ya da rakibi olan kişiden sevdiğini olabildiğince uzaklaştırmaktır. Dostoyevski'nin romanlarında kadınlar için gösterilen kıyasıya rekabet *Budala* romanında Prens Mişkin karakterinde ve *Delikanlı romanında* Dolgorukiy karakterinde karşımıza çıkar. Ancak *Karamazov Kardeşler* romanında Alyoşa karakterinde böyle bir duygunun ya da yaklaşımın olmadığı görülür. Bir karakterdeki nefret ve isyan etme duygusunun fazlalığı, erkeklerin ya da kadınların davranışlarının da aynı şekilde baskın olmasıyla açıklanır. Dolayısıyla yazarın *Budala* romanındaki Mişkin'in kadın arzusunun ve cinsellik etkisinin az olduğu dikkat çeker. Ayrıca Alyoşa ve Dolgorukiy'de de bu isteğin az olduğu görülür. Hatta *Budala* romanında Mişkin'in hem Aglaya İvanovna karakterini hem de Nastasya Filippovna karakterini sevdiği vurgulanır: "Onu bir âşık gibi değil, acıma duygusuyla seviyorum." (Dostoyevski, 2012: 264). Çünkü Prens Mişkin için sevgi, cinsellikle

ilgili değildir. Ancak burada öne çıkan karakterlerden Rogojin, kıskançlıkla Nastasya'yı sever. Bu kıskançlığın etkisiyle romanın sonunda da kadını öldürür. Kendisine ait olmayan bu kadını çok sevmesine rağmen öldürür. Nastasya'nın daha çok para için beraber olduğu Rogojin, ona bir türlü sahip olmadığını anlatır. Bu ise Prens Mişkin'e söylediği şu ifadeyle ele alınabilir:

Nastasya seninle evlenemeyeceğini, çünkü evlenirse seni küçük düşürmüş olacağını, hayatını mahvedeceğini düşünüyor. Seni küçük düşürmekten, mahvetmekten korkuyor. Ama benimle evlenmesinin hiçbir sakıncası yok, evlenebilir benimle. Beni böyle görüyor işte, bunu da unutma (Dostoyevski, 2012, s. 264).

Rogojin'in bu ifadeleri kıskançlık etkisiyle söylenen ve Nastasya'yı öldürmesine neden olan ifadelerdir. Bu nedenle etki ve sonucuyla ele alındığında Dostoyevski'nin romanlarında kıskançlık konusu kadın üzerinden aktarılır. Bu bir bağlamda tutunamayan tipi örneğine ortam hazırlar. Kadınların birbirlerine yönelik duygularının yanı sıra, erkeklerin kadınlar üzerindeki baskısı da dikkat çeker. Romanların sonunda ciddi sonuçlar doğuran ve cinayet ya da intihar etkisi yaratabilen niteliklerle vardır. Aynı zamanda bu örnekler, Dostoyevski'nin hayatındaki yazarlar arasında ya da yaşadığı kesitlerle de bağlantılıdır. Kıskançlık ve nefret ilişkisinin fazla olduğundan bahsedilebilir. Dostoyevski'nin edebiyat dünyasına girişiyle beraber, eserlerinin şekillenmesi, Gogol eserleri üzerinden açıklanır. *İnsancıklar* romanının Gogol'ün *Palto*'sundan esinlendiği bilinir (Troyat, 2020, s. 69). *Öteki* eseri için ise, doğrudan intihal olduğu ile ilişkili değerlendirme, edebiyat çevrelerince yapılmıştır. Eserin yayınlanmasının bile intihalle ilişkili suç olduğu söylentisi yayılmıştır. Ancak bu görüş, eserin basımıyla sonradan geliştirilir. Hatta eser için Belinski'nin değerlendirmesi de önemlidir: “

Dostoyevski'nin dostlarına okuduğu *Öteki*'den birkaç bölüm, onlar üzerinde çok önemli bir etki bırakıyor. Grigoroviç şöyle diyor: Belinski, yazarın karşısına oturmuştu. Aksayan en küçük sözcükleri kıskançlıkla yakalıyordu. Vakit vakit de hayranlığını gizleyemiyor, böylesi psikolojik incelikleri gün ışığına çıkarmaya sadece Dostoyevski'nin gücünün yetebileceğini söylüyordu (Troyat, 2020, s. 89).

Eserin yayımlanma sürecine kadar Belinski ciddi anlamda beğeni sunarken, basımıyla beraber gereksiz ve uzun olarak kabul eder. Hatta Kartal (2015, s. 101) tarafından ifade edildiği üzere, okumanın mümkün olmadığı düşüncesi yaygınlık kazanır. Ancak bu değerlendirmelerin genel bağlamda Dostoyevski'nin edebiyat ortamından soyutlanmasına neden olabilecek unsur olduğundan da bahsedilebilir. Bu konu için Dostoyevski, romanlarında etkin izlenim oluşturan karakterlerde, nefret ve kıskançlık kavramlarını başarılı şekilde işler.

Oğuz Atay romanlarında kıskançlık ve nefret ilişkisine çok fazla rastlanmaz. Kadın karakterler üzerinden bu değerlendirme *Tehlikeli Oyunlar* romanında Sevgi'nin Hikmet'e olan kıskançlığıyla işlenir. Bu kıskançlığın Sevgi açısından önemi, Hikmet'in Sevgi'den sonra yakın arkadaşı Bilge ile de evlenmesiyle ele alınabilir. Ancak genel bağlamda kıskançlık duygusunun erkeklerde olmadığı dikkat çeker. Nefret duygusu, Hikmet'in hem Sevgi'de hem de Bilge'de aradığını bulamadığı ya da anlaşılamama meselesinden doğduğunu karşımıza çıkarır. Bunların yanı sıra Hikmet, romanda Sevgi'den ayrıldıktan sonra da kadınlarla birlikte yaşamaya devam eder. Bu nedenle Hikmet'in bu tutumu, bir yandan da onu intihara sürükler. Uç noktaların etkisi ve tehlikeli oyun olarak ifade edilebilecek bu husus, Hikmet'i zorlayan bir gelişmedir. Albayın şu sözleri bu kapsamda önemlidir: “Bu senin hayatında oğlum Hikmet. Böyle bir oyun üzmedi mi seni?” (Atay, 2012, s. 31). Hikmet'in oynadığı oyunların kendisine zarar verdiği ve ölümüne neden olabilecek bir etki yarattığı, romanın sonunda okuyucu üzerinde önemli bir yere sahiptir. Sevgi ve Hikmet'in evliliklerinin büyük bir aşk ile başlaması ve son bulması da dikkat çeker. Örneğin Hikmet'e olan sevginin zamanla azaldığına yönelik bir görüş vardır: “Damat sevgisi, albayım, insan sevgisine oranla çok kısa sürüyor.” (Atay, 2012, s. 32). Nefretin başlamasının da etkisi evliliklerinin zarar görmesine neden olmuştur. Diğer yandan beklentilerin de karşılanmadığı görülür: “Senisevmiyorsevseydi sen kitap okurken sırtını çevirip uyumazdı; senisevmiyorsevseydi sen o filmi anlatırken, ceketinin dışına çıkan gömlek yakasını düzeltmedi.” (Atay, 2012, s. 92). Aynı zamanda Hikmet karakteri romanda sinirli ve duygularını çok belli eden bir tip olarak yer alır. Roman okunurken düşünceleri net olmasa da duygularının net olduğu yorumlanabilir. Bu tipteki karakterler, diğer insanların yaşantılarını inceleyerek kıyaslama yapabilir. Tutunamayan bir karakterin kendisinden farklı bir yaşama sahip olanları kıskanması normal görülebilir: “Oynadıkları oyunu hiç anlamıyorlardı. Yaşamak istiyorlardı; en çok buna kızıyordum.” (Atay, 2012, s. 63). Hikmet'in bu ifadeleri özellikle de kıskançlık ilişkisinin kurulabileceğini gösterir. Daha farklı bir hayata ya da yaşam şekline sahip olsaydı eğer mutlu olacağını da düşünebilirdi. Özellikle de Hikmet karakteri çerçevesinde kıskançlık duygularının çok az da olsa hissedildiği görülür. Bir diğer örnek, nefret ve kızgınlıkla söylenen şu aktarımla verilebilir: “Bizlere uygun görülen kadere her yerde karşı çıkmalıyız. Küçük oyunlara gelmemek için bu gecekonduya taşındık, büyük oyunlar oynayacağız.” (Atay, 2012, s. 71). Aynı şekilde insanlara nefretle baktığı ve eleştirdiği de görülür: “Bazı insanların, bazı şeylere hiç hakları yoktu: Ne var ki, insanlar da en çok, bu hiç hakları olmayan şeyleri yapıyorlardı.” (Atay, 2012, s. 189). Aynı şekilde Sevgi karakterinin insanlara olan nefreti de dikkat çeker. İnsanların davranışlarını eleştirmekle birlikte Ergun karakteri gibi hiç sevmediğini ve hatta nefret ettiğini belirttiği karakter örneklerinin olduğu görülür: “Canlılık Ergun demekse; canlılıktan nefret ediyordu Sevgi.” (Atay, 2012, s. 214). Aynı zamanda Ergun'un da Sevgi için

yorumlarında nefrete rastlanır: “Ergun’a göre, Sevgi, insanı dinlerken kafasında durmadan hesaplar yapıyordu. Bu sessiz kızda, günlük yaşayışla ilgili meselelere karşı tabii bir yatkınlık vardı. Ergun -kendi deyimiyle- ‘bu gürültüsüz hesap makinesi’nden korktuğu için bunları yalnız Selim Bey ile konuşurdu.” (Atay, 2012, s. 213). Bu bağlamda nefret ilişkisinde örneklerin *Tehlikeli Oyunlar* romanında ele alınması, Dostoyevski’nin kıskançlık ve nefret görüşünden çok farklıdır. Kıskançlık ve nefret kapsamında bir diğer örnek, Tutunamayanlar romanından yola çıkılarak verilebilir. Genel olarak ise örnekler azdır ve doğrudan da bu kıskançlık/nefret değerlendirmesi yapılamaz. Romanda Turgut, *Tehlikeli Oyunlar*’daki Hikmet karakterinde olduğu gibi sinirli, kızgın, nefret söylemlerinin ağır bastığı karakter olarak karşımıza çıkar: “Mükemmel bir varlık olan insan ve onun ayrılmaz bir cüzü olan hayatın koordinatları neden yok? Bu mesele, hayatımı zehir eder.” (Atay, 2019, s. 69). Kahramanların hayatla mücadele etme ya da bunu gösterme şekli, tutunamayan tipini açıklamamıza yardımcı olur. Hayattan beklenen ve arzulanan hayat şekli, kahramanların duygularını bu yönde ifade etmelerine ortam hazırlar. Dolayısıyla hayatta kalmanın metotlarına bakılır: “Hayata dayanamadığımız için espri yapıyoruz.” (Atay, 2019, s. 80). Yine romanda nefret söylemi kapsamında olduğunu hissettiren bir diğer örnek şöyle verilebilir: “Babam, yalnız din düşmanlarıyla savaşmış. Ben bütün düşmanlarla savaşacağım. İnsanlığın bütün davranışlarıyla.” (Atay, 2019, s. 173). Selim’in insan ilişkileri incelendiğinde ise genel olarak kadınlarla olan etkileşimleri değerlendirilebilir. Buna göre Selim, kadınlarla fazla yakınlık kurabilen biri değildir. Tutunamama ve hatta anlaşılma sorununu da bu yönde yaşar. Dolayısıyla kadınlar hakkında olumlu bir fikir geliştirdiği de çok az görülür: “Aptal kızlar, aptallıkları anlaşılmasın diye benimle alay ederler.” (Atay, 2019, s. 365). Nefret ve kıskançlık ilişkilerinin Atay ve Dostoyevski romanlarında birbirinden anlamsal olarak farklı olduğu görülür. Dostoyevski, romanlarında kadın karakterlerini olay örgüsünde fazla düzeyde gösterirken Atay romanlarında bu husus, nefret ve kıskançlık ekseninde çok fazla görülmez. Ayrıca Dostoyevski’nin kahramanları arasında sinirli, hırçın insanlar da görülür. Bu durum ise olayları Atay’dan farklı şekilde işleyerek nefret ve kıskançlık konuları doğrultusunda değerlendirdiğini gösterir. Yazarların hayatlarında yaşadıkları ve gördükleri karakterlerin etkisi de yine bu özelliklere ilişkin yorumlanır. Özellikle Dostoyevski’nin tanıdığı kadınların kıskanç ve nefret ilişkisinde değerlendirmesi, romanlarının çoğunluğunda karşımıza çıkar.

Vicdan/Merhamet ve Din Olgusu Perspektifinde Tutunamayan Tip Örneği

Romanlarda genel olarak bazı duyguların ön plana çıktığından bahsedilebilir. Buna göre vicdan, merhamet ve din olgusu Dostoyevski eserlerinde etkin bir şekilde işlenir. Bu yönde ilk örnek *Netoçka Nezvanova* romanından bir kesitle verilebilir. Bu bağlamda küçük kız Netoçka

için eserde önemli karakterlerden birisi, prensesin kızı Katya'dır. Bu kız, karakter olarak şöyle anlatılır: "Katya'nın başlıca kusuru, daha doğrusu karakterinin özelliği, kibir derecesinde gururlu olmasıydı. Olur olmaz şeyleri onur sorunu yapıp, ortalığı birbirine katıyor, kendisi sarsıldığı gibi, çevresindekilerin de huzurunu kaçıırıyordu." (Dostoyevski, 2004, s. 78). Netoçka'nın evde en çok benimsediği kişi olan Katya, kendisinin de hayata bağlanmasına aracı olur. Ancak Netoçka, eğitimsizliği ve görgüsünün yokluğu gibi çıkarımlarda bulunan prenses tarafından dışlanır. Netoçka, Katya'dan yine prenses dolayısıyla ayrılır. Katya ile görüşmeleri kısıtlanır. Bu süreç, Netoçka'nın roman boyunca, sürekli olarak görmek istediği kız olarak yer alır. Ondan ayrılmasıyla beraber mektuplaşmalara başlamışlar, bir süre bu şekilde görüşmeye devam etmişlerdir. Netoçka'nın özellikle de vicdan ve merhamet tutkusu romanda, Katya'ya olan bağlılığı ve hayatındaki etkisiyle açıklanabilir. Bu açıdan Dostoyevski, kız çocuklarının ilişkileri üzerinden de sevgi, merhamet ve vicdan konusunu başarılı şekilde işler. Aynı şekilde Dostoyevski'nin din anlayışı da romanlarında kendisini gösterir. Örneğin *Ezilenler* romanında Hz. İsa'nın sözlerinden kesitler çok fazla kullanılır. Özellikle de küçük kız Nelli, insanların birbirlerini, yaşamlarının son anına kadar sevmesi gerektiğiyle vurgular. Hz. İsa'nın sevgisinin önemine değinildiğinde, insanların birbirlerini sevmesi gerektiği fikri, Dostoyevski romanında fazlasıyla görülür. Bu bağlamda Dostoyevski'nin romanlarının din bağlamında önemli detaylar içerdiğinden bahsedilebilir. Özellikle de Dostoyevski'nin dönemine atıfta bulunulduğunda, Rusya'nın sarsılma yaşadığı ve bunun da Rönesans Dönemi sonrasında etkisini hissettirdiği belirtilebilir. Bu konuda ise geliştirilen şu görüş önemlidir:

Petersburg, yanılgıya düşen, dinden imandan çıkmışların oluşturduğu bir hayalet kenttir, sisleri ardında çılgınca düşünceler, suç planları tasarlanır. Böyle bir ortam içinde, her şey, tanrısal kaynağından kopan insan üzerinde toplanmaktadır (Berdyayev, 1998, s. 26).

Dostoyevski'nin insanlara odaklanarak romanlarında daha çok dini konuları tercih ettiği yadsınamaz. Yazara göre en önemli gerçek Tanrı inancıdır. *Suç ve Ceza* romanında da aynı şekilde Raskolnikov'un genel durumunun psikolojik tahlilleri önemlidir. Romanda genel bağlamda Raskolnikov karakterine yönelik bir değerlendirme şöyle yapılır: "Tek yüce ve üstün 'düşünce' Tanrı'dır. Onun üstün iradesi karşısında boyun eğmekten kaçınan kişi -burada Raskolnikov- hem kendisini hem de kişiyoğlunu yok etmektedir. '*Suç ve Ceza*'nın anlamı budur işte." (Berdyayev, 1998, s. 68). Bir başka açıdan ise Dostoyevski, insanların kurtuluşlarını dinle bağdaştırarak ele alır. Burada insanların tamamlanması meselesinin de öne çıktığından bahsedilebilir: "Ben tamamlanmış bir insanım, başka hiçbir şey değilim. Belki, hisseden ve anlayan insan, belki bilen de biri ama kesinlikle tamamlanmış." (Dostoyevski, 2015, s. 576).

Diğer bir durum, Raskolnikov'un Sonya ile konuşmalarında ve en sonunda da suçunu itiraf ederek dine yönelmesinde görürüz. Ceza gerektiren suç işlediği, suçundan kaynaklı olarak da bu cezayı çekeceği ifade edilir. Dinine daha çok sarılan ve vicdanı rahatlatan bir kahraman karşımıza çıktığı için yeniden doğuşun da bu affedişlerle birlikte gerçekleştiğinden bahsedilebilir:

Ama burada yeni bir hikâye, insanın sürekli yenilenmesinin hikâyesi, onun sürekli yeniden doğmasının, bir dünyadan diğerine aşama aşama geçmesinin, yeni, daha önce kesinlikle bilinmeyen bir gerçeklikle tanışmasının hikâyesi buluyor (Dostoyevski, 2015, s. 687).

Romanlarda öne çıkan kavramlardan biri vicdandır. Bu karakter tipinin özellikle *Öteki* romanında yaygın olduğundan bahsedilebilir. Romanda tutunamayan insan tipi örnekleri istenmeyen adam tipiyle gösterilmiştir: “İyi insanlar dürüst yaşar, iyi insanlar hilesiz yaşar ve hiçbir zaman benzerleri olmaz.” (Dostoyevski, 2018b, s. 106). Yine aynı şekilde bir diğer örnek, eserde kahramanın bir taksiye bindiğinde kendisine söylenen şu sözdür: “Birbirine tıpatıp benzeyen iki kişiyi götüremem beyim; ‘iyi bir insan dürüstçe yaşamaya çalışır ve benzeri olmaz,’ diyerek hiçbir arabacı Bay Golyadkin’i götürmüyordu.” (Dostoyevski, 2018b, s. 116). Dostoyevski’nin insanların gördüğü gerçek ve asıl olması gerekenler arasında kurduğu ilişki önemlidir. Ama kahraman kendisini üstün tutar: “Temiz vicdanlıların en büyük gücü, temiz vicdanlarıdır.” (Dostoyevski, 2018b, s. 146). İyilik, dürüstlük, vicdan, hilesiz yaşam gibi çeşitli kavramlar, Dostoyevski’nin bu eserinde kahramanlar tarafından sürekli olarak kullanılır. Buna göre dürüst insanların kalmadığı ve yalnızlığın da aynı şekilde adamın hayatıyla bütünleştiği belirtilir. Temelde tutunamayan insan tipi örneği ele alınır. Bu bağlamda tutunamayan tipinin oluşmasında bu ilişkilerin yanı sıra ilerleyen dönemlerde yazarın romanlarında din konusunun da baskın geldiği görülür. *Karamazov Kardeşler* bu bağlamda önemli bir yer tutar. Özellikle de Zosima karakterinin etkisi ve Alyoşa’nın Tanrı inancı, kitabın kilise odaklı bir anlayışa hâkim olduğunu gösterir. Alyoşa’nın Tanrı’ya inancı tartışılmaz düzeydedir: “Alyoşa, ciddiyetle düşünüp Tanrı’nın ve ölmezliğin varlığına inandıktan sonra hemen, ‘ölmezlik için yaşamak istiyorum, bu yolda yürüyecek, hiçbir uzlaşmaya yanaşmayacağım,’ diye karar verdi.” (Dostoyevski, 2020, s. 28). Bu kapsamda Alyoşa, Tanrı isteği doğrultusunda yaşar ve insanları etkiler. Dolayısıyla diğer kardeşleri Dmitri ile İvan’ı etkileyişi, Tanrı’nın yolunda yürümeye çaba gösterdiğiyle açıklanır. Alyoşa’nın bu bakış açısı ise şöyle değerlendirilebilir:

Alyoşa, kesin ve şaşmaz bir şeyin ruhuna girmekte olduğunu somut olarak duyuyordu. Bir fikir saplanmıştı ömür boyu, sonsuza dek kalacaktı onda. Yere düştüğünde zayıf bir

çocuktu: Ayağa kalktığı zaman kendine güvenen, boyu yenilmeyecek biriydi, bu kendinden geçiş anında bunu duymuş, hemen anlamıştı (Berdyayev, 1998, s. 142).

İfade edilen görüşlerde Alyoşa'nın bir yolda yorulmadan yürümesinde Tanrı'ya olan inancı etkilidir. Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler* romanında bir örnek yine aynı şekilde İvan'ın genel durumuyla açıklanır. Özellikle baskın gelen özellikleri çerçevesinde İvan, Tanrı inancının olmadığı ve şeytanlaşmış insanın belirgin örneği olduğu bağlamında kabul edilebilir. Aynı şekilde şu görüş önemlidir: "İvan Karamazov, dik kafalılık ve Tanrı'ya başkaldırı yolunun son aşamasıdır." (Berdyayev, 1998, s. 33). İvan'ın Tanrı'ya inanmaması ve şeytanla yaptığı konuşması, romanda dikkat çeker. Yine bu durum şöyle açıklanabilir: "İnsan ruhunun son derinliklerinde boğuşur Şeytan ve Tanrı. Çünkü kötünün yaradılışı ruhsaldır ve Tanrısallıkla Şeytan arasındaki savaş alanı, insan doğasının çok derinlerinde görülür." (Berdayev, 1998, s. 38). Aynı şekilde Tanrı tanımazlık da böyle bir durumun sonucunda gelişir. *Karamazov Kardeşler* romanında Zosima, ailede cinayet işleneceğini sezer. Böylece babanın öldürülmesiyle oğlu Dmitri'den şüphelenilir. Aynı zamanda katil, babanın uşağı çıkar. Bu durum ise Tanrı'ya inanmayan bu adamın İvan Karamazov etkisinde kaldığını gösterir. Bu kapsamda şu yönde bir değerlendirme vardır: "*Karamazov Kardeşler*'deki baba öldürme psikolojisinin gizli ve simgesel bir anlamı vardır. Tanrı tanımazlık ve keyfi davranış insanı ister istemez babasını öldürmeye sürükleyebilecektir." (Berdayev, 1998, s. 71). Bu nedenle babanın ölümünde keyfi davranış şekli, Tanrı'nın varlığını inkâr eden önemli bir davranıştır. Başka bir bakış açısı *Karamazov Kardeşler* romanında Tanrı'yı anlatım sırasında inanmayan insanların görüşleridir:

Din düşmanlarının gurur dolu sözleri oldu: Tanrı en sevgili, en pak kulunu iblisin eğlencesi etmeye nasıl kıymış, onu evlatlarından edip vücudunu irinli yaralarla ne diye sardırmış? Bunlar öyle yaralarmış ki, adam içindeki irini bir çömlek parçasıyla kazıyarak temizlermiş...Bütün bunlar sadece şeytana, 'bir azizin, uğrumda nelere katlanacağını gör,' diye gösteriş yapmak içinmiş. Oysa amaç, ölümlü dünyayı bir an ölümsüz gerçekle karşı karşıya getirmektir. Ulu Tanrı, dünyayı yarattığı günlerde, her günün sonunda, 'yarattığın her şey iyidir,' diye övündüğü için Eyüp'le de gururlanmaktadır (Dostoyevski, 2020, s. 389).

Görüş, özellikle Tanrı'nın varlığını ispat etmek adına geliştirilmiş bir düşünce gibidir. Oysa Tanrı'nın varlığı ve duyulan acılar ilişkisi Dostoyevski romanlarında fazladır. 'Tanrı varsa eğer neden dünya acıyla doludur?' gibi bir bakış açısından yola çıkarak Tanrı'nın varlığı inkâr edilir. Ancak romanda vicdan ve merhamet konusu da aynı şekilde inanmayan insanların davranışlarına yerleşir. İvan Karamazov'un geldiği en son nokta, Smerdyakov'a karşı beslediği

merhamet duygusudur. Çünkü babasını öldürdükten sonra intihar eden Smerdyakov, İvan görüşleri altında kalarak bu cinayeti işlemiştir. Bu nedenle de önemli detaylardan biri, İvan'ın merhamet ve vicdan göstermesine yönelik açıklanır. Duruşma sırasında babasını kendisinin öldürdüğünü söyler. Dostoyevski *Karamazov Kardeşler* romanında vicdan ve merhamet ilişkisini şu cümlelerle kurar: “Merhamet, iyilik duygusu, ancak temiz bir vicdanın ürünleri olabilir.” (Dostoyevski, 2020, s. 967). Bu bağlamda merhamet gösteren insan davranışının özelliklerinde temiz vicdan ilişkisi vardır. Ayrıca Dostoyevski, olaylar üzerinde yaptığı çıkarımlarla da bunu hissettirir. Örneğin *Netoçka Nezvanova* romanında veda mektubu, vicdan ve merhamet arasında kurulan ilişkinin fazla olduğu gösterir. Netoçka'nın hayatında devinim noktası oluşturan diğer gelişme ise eserde, ‘bir veda mektubu’ ile yaşanır. İki kişinin ayrılıklarının nedenini anlatan mektup konusu, ‘denk olmama’ üzerinedir. İki insanın bu durum üzerine yaşadığı ayrılık acısı, yıllar sonra okunan mektupla birlikte Netoçka'nın şu değerlendirmeyi yapmasına neden olur:

Gizemli mektubun etkisinden uzun zaman, hatta diyebilirim ki, ömrümün sonuna kadar kurtulamadım. Geleceğimin falı gibi bir şeydi o... Bir veda mektubu; acı dolu son mektuptu. Okuduktan sonra ben bile bütün hayallerimi, umutlarımı yitirmiş oldum, elimde kalakala şu renksiz, gereksiz hayattan başka neyim vardı ki (Dostoyevski, 2004, s. 113).

Netoçka'nın hayatı, veda mektubunu yazan adamla benzerdir. Tutunamayan insan şeklinin varlığı bu mektupta karşımıza çıkar. Ayrıca mektubun içinde geçen ‘denk olmayan’ ifadesi, Netoçka'yı etkileyen konulardan biridir:

Mektubun son sözleriyle, vedalaşmanın son çığlıklarını içimden yinelerken, ‘denk olmayan’ adamı gözümün önüne getirmeye, ‘denk olmayan’ anlamını kavramaya çalışıyordum. ‘Gülücüm... Beni seçtiğin için senin adına utanıyorum.’ sözlerini çok acı buluyordum. Ne demek istiyordu acaba (Dostoyevski, 2004, s. 118)?

Eserde bu aşama artık son gelişmedir. Dostoyevski'nin yarım kalan eseri olduğu için son aşaması adına yorum yapmak kolay değil. Ancak bu mektubun sahibiyle ilgili olarak bazı çıkarımlar yapılabilir. Mektubun yazıldığı kadın olan Aleksandra Mihaylovna için Netoçka, şu şekilde bir değerlendirme yapar:

Bu tatsız, sönük hayat içinde günden güne çöküp gidiyordu. Onun, ne olduğunu bilmediğim, son derece korkunç bir baskının altında ezildiğini hissediyordum. Kadın bunu hayatının kaçınılmaz kaderi olarak kabul etmişti; ona içim titremeden bakamıyordum (Dostoyevski, 2004, s. 108).

Yazar yine bu aşamada, alınan kararın acı dolu pişmanlığını, bir ömrü bu baskıyla ve psikolojiyle yaşayan insana bağlı gösterir. Bu tür acılar, yazarın eserinde devamlı canlanan ve diri kalan konulardır. Bağlanma ve tek bir kişiyi hissetme, isteme gibi eğilimler, psikolojik açıdan işlenir. Tutunamayan insan tipinin gelişimi, bu konuyla ilgili değerlendirilebilir. Çünkü genelde acı, yaşamda hiçbir değişime de uğramadan canlı kalır. Merhamet ve vicdan örneğinin önemli izlenimlerinden biri *Netočka Nezvanova* romanında okuyucuya hissettirilir.

Dostoyevski eserleri arasında vicdan, merhamet ve din olgusunun birlikte ele alındığı roman *Ezilenler* olarak ifade edilebilir. *Ezilenler* romanının hem ana karakteri hem de anlatıcısı olan İvan Petroviç ve davranışları için ciddi eleştiri yapılmıştır. Âşık olduğu kadının sevdiğine kavuşması için ona yardım eden kişi olduğu dikkat çeker. Eleştirmenler ise, Dostoyevski'nin gerçek bir âşığın ne anlama geldiğini anlamadığı şeklinde yorum geliştirmişlerdir. Bu konu kapsamında değerlendirme şu şekilde yapılabilir:

Sert bir eleştirmen olan Dobrolyubov'un, Vanya'nın (İvan Petroviç) 'hayırşinaslığı' hakkındaki düşüncesi şöyledir: 'İtiraf edeyim ki, ruh yüceliklerini, nişanlılarının âşıklarını kucaklayacak kadar, onların hizmetlerini görece kadar yükselten bu beyler benim hiç hoşuma gitmiyor. Onlar ya hiç sevmemişler ya da sadece kafalarıyla sevmişlerdir. Yüreğin aşkından çok, kafanın aşkını tanıyan yazarlar icat edebilirler bunlar ancak...' (Troyat, 2020, s. 217).

Eleştiri çalışmamız açısından önemlidir. Çünkü tutunamayan insan tipinin de geliştiği örnek budur. Sadece sevdiğine yardımcı olmak, onu korumak ve hatta onu sevmekle kalmayan, sevdiğine de kavuşturan bir kahraman karşımıza çıkar. Diğer yandan sevginin izlenimi, eserde dini anlatımlarla desteklenir. Bu yönde bir sevgi ise, Hristiyan ahlakından doğan sevgi şekliyle yorumlanır. Yaraları iyileştirme düşüncesi, düşkünlerle, aşağılanmış ve ezilmiş insanlara karşı oluşturulan sevgiyle olur. Yine *Ezilenler* eserinde, Hz. İsa'nın sözleri de öncelikli bir yer tutar. Böylece eserin son aşamasına kadar dikkatleri üzerinde çeker (Kurt, 2020, s. 69). Şöyle bir örnek verilebilir: "İsa bize, 'birbirinizi sevin, düşmanlarınızın yaptığı hakaretleri bağışlayın,' diye emrettiği halde, niçin annemi bağışlamadığımı sordum." (Dostoyevski, 2019c). Bu nedenle din olgusu ile bağdaştırılan örnek hem vicdanı hem de merhameti kapsayan benzer ilişkileri içerir. Aynı şekilde *Ezilenler* romanında küçük kız Nelli, Hristiyanlık etkisinde önemli izlenim yaratır. Dostoyevski'nin *Netočka Nezvanova*, *Ebedi Koca* eserlerinde, küçük kız çocuklarının zor dönemlerden geçtiği görülür. Küçük kız Nelli'nin ölümüne kadar Hristiyanlık dinini yansıttığı bazı konular, bu konulara yönelik işlenir. Aynı şekilde kalp rahatlığı ve davranışlar arasında da ilişki kurulur: "Herhangi bir meselede kararsızsam hemen kalbine danışırım. Kalbim rahatsa ben de rahatım. Her zaman böyle yapmak gerek." (Dostoyevski, 2019c, s. 263).

Yine eser, bağışlamak üzerine de anlatım içerir. Bu nedenle de yine sık sık buna bağlı anlatımlar vardır: “İnsanların kibrinden ve acımasızlığından, bağışlamayı bilmediklerinden, Tanrı’nın da bizi bağışlamayacağından söz ediyordu.” (Dostoyevski, 2019c, s. 66). İnsanların kibirli, acımasız, vicdansız ve merhametsiz oluşlarının sonucu olarak Tanrı’nın da onları cezalandıracağı görüşü yer alır. *Ezilenler* romanında kavramları fazlasıyla hissettirenlerden diğer karakter, Nataşa’nın görüşleridir. Diğer yandan İvan Petroviç (Vanya), Nelli, Prens’in oğlu, Nataşa’nın annesi ve babası olarak kahramanlar, affedemeyen bir baba ve affedici anne şekliyle anlatılır. Nataşa’nın Prens’in oğluyla beraber kaçmasıyla başlayan kırgınlık, baba ve annede hayal kırıklığı yaşatır. Prens’in oğlunun bir gün kızlarını terk edeceğini düşünürler. Ayrıca yaşadıkları bu ezilmişliğin yanı sıra, babasının düşmanı olarak bilinen Prens’in oğluna da kaçmıştır. Dolayısıyla olayların akışını etkileyici bir psikolojik çözümleme çevreler. Ayrıca Nataşa’nın kaçışına yardım eden Vanya, ona koşarak giderken ezilmişlik ve aşağılanmışlık duygusunu da hisseder:

Beni sadece aldatıyorsa, yüzüme güldüğü halde aslında kötü ruhlunun, kendini beğenmişin biriye? Sana karşı onu savunduğum halde şu anda belki başkasının yanında içinden benimle alay ediyordur. Oysa ben, ben onurumu çiğneyerek, sokak sokak peşinden gidiyor, onu arıyorum (Dostoyevski, 2019c, s. 210).

Diğer yandan bunları söyleyen Nataşa, aynı zamanda Prens’in oğlunu da davranışları açısından normal görür. Aşağılanmasına ve ezilmesine neden olan sevdiği bu kişinin eserde, kimi sevdiği ise asla anlaşılmaz. Babasının önerdiği kadına gittiğinde ona bağlanmakla birlikte, Nataşa’nın yanına geldiğinde de Nataşa’ya bağlanır. Bu nedenle Nataşa, eserin henüz başında psikolojik çözümlemesini bu kahraman için yapmıştır:

Çocuğun terbiye şekli böyle, bize hiç benzemiyor. Çocuk gibi. Hareketlerin anlamını düşünüyor mu sanıyorsun? Yeni bir izlenim, ilk yabancı etki onun bağlı olduğu yeminine bir anda ihanet ettirebilir. İradesiz, zayıf. Şimdi sana söz verir, aynı gün aynı içtenlikle başka birisine de söz verir, üstelik gelip sana yaptığını anlatır. Belki kötü hareketler de yapar, ama onu ayıplamak elden gelmez; olsa olsa acırsın. Göz kırpmadan en büyük özverilere katlanır, ancak yeni bir etki ile karşılaştı mı yine her şeyi unutup verir. Hep yanında olmasam beni de unuttur. Öyledir o (Dostoyevski, 2019c, s. 260).

İfade edilen bu tür anlatımlar eser sürecinde birçok kez yaşanır. En sonunda ise Nataşa terk edilir. Babasının evine gelir. Babası tarafından da affedilir. Ancak yaşadıkları, kendisinde derin acılar bırakır. Yine de şu cümle söylenir: “Varsın ezilmiş, aşağılanmış olalım, madem hep beraberiz, önemi yok bunun; varsın bizi şimdi ezen, aşağılayan, o çıtkırıldım, kibirli yaratıklar zafer kazansınlar! Bizi diledikleri gibi taşlasınlar! Korkma... El ele yürüyeceğiz Nataşa

(Dostoyevski, 2019c, s. 367). Romanda vicdan ve merhametin bu şekilde anlatılması, genel bağlamda kurtuluşun dayanağı olarak affetmenin dini yükümlülükle ele alındığını gösterir. Tutunamayan tipinin oluşmasında temel etkenlerden biri, insanların birbirlerine yaklaşımı ve merhamet etme olgusu üzerinedir. Ancak vicdan ve merhamet gösterilmeyen örneklerin de romanlarda olduğu görülür. *Budala* romanı da bunlardan biridir. Merhametin gösterilmediği, yardım isteyen insanlardan uzaklaşıldığı veya bu şekilde bir ortamın gelişmesine neden olabilecek durumların kabul edilmediği söylenebilir: “Demin sofada beklerken uşağınız benim yardım istemeye gelmiş bir yoksul olduğumdan kuşkulandı. Gözümünden kaçmadı. Ama inanın, bu amaçla gelmedim ben buraya, yalnızca insanlarla bir arada olmak için geldim” (Dostoyevski, 2012, s. 30). İnsanların birbirine merhamet göstermediği ya da birbirinden uzaklaştığı ortamda ise tutunamayan tipi oluşur. *Budala* romanında özellikle de Prens Mişkin’in merhametli ve vicdanlı bir insan olduğundan bahsedilebilir. Ancak bunun da her zaman olmaması gerektiğini vurgular: “Doğrusunu isterseniz her zaman iyi yürekliyimdir ve en önemli eksikliğim budur, çünkü her zaman gerekmez iyi yürekli olmak.” (Dostoyevski, 2012, s. 68). Yine aynı şekilde insanlardaki vicdan sorgulaması da yapılır. Acı çeken insanların durumundan bahsedilir:

Sağlık kurumunda bir hasta vardı. Çok mutsuz bir adamdı. Onunki eşine çok seyrek rastlanır bir mutsuzluktu. Deli olduğu için yatırılmıştı oraya. Bence deli falan değildi, yalnızca büyük acılar çekiyordu, o kadar, büyük hastalığı buydu işte (Dostoyevski, 2012, s. 83).

Tutunamayan insan şeklinde vicdan ve merhamet konusu, insanların iyi kalpli olanlarını etkileyen bir konu olarak ele alınır: “İyi kalpli ama akılsız bir aptal da, akıllı ama kötü kalpli bir aptal kadar mutsuzdur. Eski bir gerçektir bu.” (*Budala*, 2012, s. 101). Vicdan ve merhamet için geliştirilen örneklerin yanı sıra din olgusunun da üzerinde durulduğu kitaplardan biri olarak şunu örnek verilebilir:

Günümüzde her şey ölçülü bir anlayışla yapılıyor. Herkes yalnızca hakkını arıyor. Ayrıca herkes özgür bir ruh, tertemiz bir yürek, sağlıklı bir beden, ayrıca Tanrı’nın her türlü nimeti kendisinin olsun istiyor. Ama yalnızca hakları var diye elde edemezler bunları. Soluk renkli ata binmiş ölüm peşlerinde çünkü onun arkasından da cehennem (Dostoyevski, 2012, s. 255).

Dostoyevski’nin *Budala* romanından yola çıkıldığında, dini olguların ve özellikle de Prens Mişkin’in acımaya yönelik duygularının yoğun olduğu görülür. Burada bir diğer örnek ise sevdiği kadın için geliştirilir: “Onu bir âşık gibi değil, acıma duygusuyla seviyorum.” (Dostoyevski, 2012, s. 264). Dolayısıyla sevginin varlığı bile acıma duygusuna dayanır. Atay’ın

romanlarında bu olgulara doğrudan rastlanmaz. Budala romanındaki vicdan, merhamet ve din olgusu örneklerinin Atay romanlarında karşımıza çıkmadığından bahsedilir. Aynı zamanda Dostoyevski'nin kitaplarının tamamının kahramanları özelinde ele alındığında da böyle bir durum görülmez.

Oğuz Atay romanlarında ise vicdan, merhamet ve din olgusu üzerinden doğrudan bir ilişki kurulmaz. Karakterlerin birbirlerinden farklılaşan yaşam şeklini benimsemelerinde bu önemlidir. Ayrıca karakterlerin yaşadıkları hayattan vazgeçmeleri ya da doğruya yönelmeleri gibi bir arayış yoktur. Yaşadıkları hayatların etkilerini ve sonuçlarını dikkate alan bir açıklama vardır. Dolayısıyla kahramanların hayatlarından aldığı ders, kapsamlı şekilde ifade edilmez. Bu nedenle din anlayışının öne çıkan detaylarla mevcut olmadığı dikkate alınır. Vicdan ve merhamet üzerinden bir örnek, *Tehlikeli Oyunlar* romanında Sevgi'nin anne ve babasına olan yaklaşımıyla verilebilir. Babasının evliliği, Sevgi'nin aile sıcaklığına sahip olamaması ve bu durumda babasını suçlaması, annesinin ayrılmasına mâni olur. Ancak babasının bu durumdan sonra kendisini alkole verdiği ve eski davranışlarını bıraktığı görülür. Bu durum üzerine sevgi ve merhamet duyar. Aynı şekilde Sevgi'nin Hikmet ile olan evliliğinde aile sıcaklığını oluşturmak için mücadele ettiği görülür. Bu sorunları ise aynı şekilde örnek olarak davranışlarla gösterir. Ancak bu durum Hikmet'in evlilik anlayışında öne çıkmaz. Özellikle de romanlarda bu yapıcı davranışların kadın karakterler üzerinden oluşturulduğu görülür. Atay romanlarında genel olarak din olgusu üzerinde detaylı bir değerlendirme yoktur. Bununla birlikte insanların yönedikleri hayat şekillerindeki yanlışlar, yanlışların sonuçları, toplumsal değişimde yaşanan yönelimler gibi genel konular işlenir. Örneğin *Tehlikeli Oyunlar* romanında Hikmet'in Sevgi ile evli olmasına rağmen Sevgi'nin arkadaşlarına da aynı şekilde yaklaştığı görülür. Vicdan ve merhamet açısından kahramanların ve özellikle de Hikmet'in pişmanlıklarının fazla olduğuna değinilebilir: “Ah ne olurdu albayım, Sevgi de Bilge de evlilik de, sizin gibi gerçek dışı birer oyun olsalardı! Onları, yeni baştan, istediğim gibi oynayabilseydim! Oysa bunların hepsi, bana oynanmış bir oyun.” (Atay, 2012, s. 352). Yine aynı şekilde Hikmet, yaşadıklarının gerçekliğine dayanarak şu cümleleri söyler: “Bazı olaylar vardır ki, onları gerçekten yaşamış olsaydım hiç dayanamazdım. Evlendiğim günü, önünden geçtiğim ya da önümden geçen yüzlerce gülümseyen suratı gerçekten görmüş olamam.” (Atay, 2012, s. 353). Kahramanın dayanamazdım dediği, ancak normalde yaşadığı acıların bunlarla çevrili olduğu görülür. Daha sonra ise şöyle der: “Fakat ne yazık ki, insan hayatında trajedi daha çok albayım. İnsan, çarkları tersine çeviremiyor. Ah, ne olurdu bazı sözleri hiç söylememiş olsaydım!” (Atay, 2012, s. 355). Vicdan ve merhamet ilişkisi, kahramanın acılarla hayata tutunmada yaşadığı zorluklarla birlikte dikkate alınır. Dolayısıyla yalnız insan örneğinin hayata tutunmasında yine acı unsuru devreye

girer: “Yalnız yaşayanlar her şeyi hesaba katmak zorundadır. Başka türlü korunamazlar. Başka türlü yaşayamazlar.” (Atay, 2012, s. 393). Kahramanın burada acı çektiği görülmekle birlikte toplumun bu tür insanlar üzerindeki etkilerinin yetersiz olduğu görülür. Dolayısıyla merhamet ve vicdan gibi durumların yaşanması, tutunamayan insanları hayatta tutabilecek faktörlerdir. Ancak genel olarak romanlarda bu tür insanların olmadığı görülür. *Tehlikeli Oyunlar* romanında dini açıdan değerlendirme yapılacak olursa doğrudan bir ilişkilendirme görülmez. Ancak İncil konusunun geçtiği, basit örneklerle ifade edildiği görülür. Aynı zamanda Hz. İsa’ya ilişkin değerlendirme de yapılır:

İsa’ya kimse ihanet edemezdi. İhanet eden aslında kaybedecekti. Nitekim Yahuda da bazılarına göre çevrenin baskısı, bazılarına göre de vicdan azabı yüzünden sonunda intihar etmek zorunda kalmıştı. İsa’ya ihanet etmek, kimsenin haddi değildi: Canım hiç öyle şey olur muydu? Mesela buraya gelmeyen biri, nasıl bizim yargılarımızdan kurtulamazsa, Yahuda da son yemeğe gelmeseydi bile ihanet etmekten kurtaramazdı kendini. Bu onun kaderiydi; ihanete uğramanın da İsa’nın kaderi oluşu gibi. Yahuda, üstesinden gelemeyeceği bir işe girişmişti yalnız. Bunu anladığı zaman, yeni İsa’nın büyüklüğünün yükünü taşıyamayacağını sezince kişiliğini ortaya koymak için tek yol kalıyordu: İhanet (Atay, 2012, s. 433).

Tehlikeli Oyunlar romanından verilen bu örnekler, Dostoyevski romanlarında doğrudan ilişki kurularak ele alınan merhamet, vicdan ve din olgusundan farklıdır. Genel bir örnek olarak ele alınmakla birlikte mukayese etmek açısından da doğrudan ilişkinin kurulması zordur. Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* romanında Turgut Özben’in daha lüks hayat yaşamaya yönelimi, istenilen ölçüde olumlu bir sonuç doğurmaz. Aynı şekilde yine bu romanda, vicdan azabı konusuna değinilir: “Hikâyedeki vicdan azabı, canlı bir varlıktı. Yanılmıyorsam dört ayaklıydı. Evet. Daha önce iki ayaklıymış da, vicdan azabından dört ayak üzerinde sürünmeye başlamış.” (Atay, 2019, s. 219). Atay’ın vicdan azabıyla ilişkilendirdiği konu, Selim’in intiharına neden olan ıstırapla birlikte ele alınır. Bu nedenle tutunamayan insan şeklinin de yaşamaya başlamasında bu durum önemlidir. Bunun yanı sıra insanların geliştirdikleri davranışlar ve yine bu tür insanların yaşayamadıkları tatminler ciddi ölçüde önemlidir. Dostoyevski’nin romanlarında ise doğrudan Tanrı varlığı, iyilik, kötülük, şeytan gibi manevi konulara ilişkin yaklaşımlar detaylı değildir. Ancak *Tutunamayanlar* romanında şu cümleler önemlidir:

Düzensiz bir din bilgisi, Selim için utanç kaynağıydı. (...) Büyük şehirlerimizde dine bağlılığın özellikle küçük burjuva ailelerinde zayıf olması, din terbiyesinin verilmesinde gösterilen ihmal, çocukların daha taşradan gelen hizmetçilerin efsaneleriyle yetişmesine sebep olmuştur (Atay, 2019, s. 220).

Aynı şekilde Tanrı ve sonsuzluk ilişkisi de önemli bir yere sahiptir: “Sonsuzluk da ölüm kadar ürkütücü bir gerçektir. Sonsuzluk, yalnız Allah’ın dayanabileceği bir güçlüktür.” (Atay, 2019, s. 155). Dolayısıyla din olgusu üzerinden bazı aktarımların genel görüşlerle ifade edildiği görülür. Ancak Atay romanlarında davranışlar arasında kurulan ilişkilerde doğrudan yer almadığından bahsedilebilir. Bu yönde bir örnek şöyle aktarılır: “Yedi çocuk babası bir adam var hikâyede. Dışarıda kar yağıyor ve adam aç. İçerde yalnız başına oturuyor vicdan azabı.” (Atay, 2019, s. 385). Özellikle de utandırılması gereken olguların bu tür yaklaşımlarla ironik şekilde işlendiği görülür: “Utanç devri, tutunamayanların (disconnectus erectus) ortaya çıktığı tunç devrinden hemen sonra gelen tarih öncesi bir dönemdir.” (Atay, 2019, s. 430). Merhamet etmeyenlerin ve vicdanlı olmayanların insanların çoğalmasıyla birlikte utancın yaşandığından bahsedilebilir. Tutunamayanların da yeri ve önemi bu perspektifte incelenir. Bununla birlikte dine yönelik ifade edilen örneklerden biri, Selim’in intiharı çerçevesinde yaşanır: “Camiden çıkanlar arasında merhumu tanımadan şehadet edecek birkaç kişi elbette bulunur; intihar edenlere tören yapılmaz, böyle intikamcı Tanrı’ya tapılmaz.” (Atay, 2019, s. 459). İntihar etmenin günah olmasına yönelik yapılan değerlendirme, temelde böyle bir durumun yaşanmasına ortam hazırlar. Bu nedenle intiharla ilişkilendirilen din olgusu, Dostoyevski romanlarından daha farklı şekilde karşımıza çıkar. Dinin önemine vurgu yapılarak yüceltilerek ele alınan örneklerin Dostoyevski romanlarında fazla olduğu görülürken Atay için bu durum öncelikli bir anlatımla yer almaz. Dolayısıyla *Tutunamayanlar* romanında vicdan azabı için geliştirilen görüşlerin fazla olduğu dikkat çeker. Merhamet olgusunun ise doğrudan okuyucuya hissettirildiği bölüm görülmez. Bu gibi unsurlar doğrultusunda vicdan ve merhamet duygusu gelişmeyen insanlarda tutunamayan tip örneğinin yansıtıldığı görülür. Ayrıca din olgusuyla da bağdaştırılan örnekler Dostoyevski romanlarında yaygındır ve tutunamayan tipini de açıklar.

Anlaşılamayan İnsan Tipi Örneğinin Bir Sonucu Olarak İntihar

Edebî eserlerde intihar konusu, farklı gelişmelerle bağlantılı incelenebilir. Bu kapsamda intihar, anlaşılamayan insan tipiyle açıklanır. Başka bir ifadeyle anlaşılamayan insan, toplum genelinden farklı bir insan tipinin ortaya çıkmasıdır. Kişinin kendini yalnız hissetmesine ortam hazırlayan anlaşılamama meselesi, toplumun dışına çıkan davranışlarla kişinin kendisine zarar vermesine neden olabilir. Aynı zamanda aşırıya kaçan davranışlar ya da görüşler gibi birtakım örnekler, tutunamayan insan tipini belirtir. Bu örnekler çerçevesinde Dostoyevski ve Atay romanlarında tutunamayan insan tipi ve anlaşılamama meselesiyle doğan intihar birbirlerinden farklıdır. Dostoyevski romanlarında tutunamayan örnekleri ve intihar arasındaki ilişki, topluma zarar verebilecek oranda farklı görüşler sunar. Buna göre öne çıkan karakterlerin toplumda kendilerine yer edinemediği dikkat çeker. Bu insanlar genel olarak görüşleriyle birçok insanı

etkiler. Ancak olumsuz izlenim yaratan ve davranışlarının aşırıya gitmesiyle dikkatleri üzerine çeken karakterler, Dostoyevski romanlarında intihar etmelerine neden olacak süreçler yaratır. Hayatlarında yaşadıkları aşırılık, sonraki dönemlerinde yoğun bir duygu oluşturur. Özellikle de pişmanlık duygusunun etkisiyle vicdan, merhamet ve iyilik gibi kavramlar bireyde sonradan oluşur. Bu gibi konular olumsuz etki yaratır ve karakterlerin çıkmaza girmelerine neden olur. Meydana gelen intiharların da nedeni bu çerçevede değerlendirilebilir. *Karamazov Kardeşler* romanında Smerdyakov'un intiharıyla birlikte şu söylenir: “Ölen Smerdyakov’dan söz ederken, istavroz çıkararak yetenekli bir oğlan olduğu halde budala, hasta, en kötüsü de dinsiz olduğunu anlattı; dinsizliği Fyodor Pavloviç ile büyük oğlundan öğrenmişti.” (Dostoyevski, 2020: 886). Smerdyakov’un intihar girişiminde anlaşılamayan insan modelinin etkili olduğu görülür. Ancak İvan, kendisinin etkisi altında kalan Smerdyakov’a üzülür. Mahkeme salonunda söylediği ifadeler herkesi şaşırtmıştır: “İvan şöyle dedi: ‘Babamı ağabeyim değil, o öldürdü. O öldürdü! Ama kışkırtan benim. Babamın ölümünü kim istemezdi ki? Merak etmeyin, deli değilim, sadece katilim. Bir katilden nutuk çekmesi beklenmez ya!’” (Dostoyevski, 2020, s. 913-914). İntihar eden insana duyulan pişmanlık hissi İvan’ın görüşleriyle karşımıza çıkar. Bu nedenle karakterlerin ilişkilendirmeleri, İvan’ın etki oluşturduğu davranışlarla açıklanır.

Dostoyevski’nin romanlarından *Ecinniler* de aynı şekilde intihar örneğiyle karşımıza çıkan kitaplarından biridir. Stavrogin, toplumda davranışlarıyla dikkat çeken ve yine aşırılıkları ile yaşayan karakterdir. Tecavüz ettiği kız çocuğunun kendisini asarak öldürmesine neden olan Stavrogin, tutunamayan tipe dönüşür. Dolayısıyla tutunamayan insanların geçmiş yaşantısında yaşadıkları acıların etkili olduğu görülür. Bu konu çerçevesinde Stavrogin’in şu sözleri, tecavüz ettiği kız çocuğunu intihara sürüklemesine yönelik ele alınabilir:

Vicdanının insana rahat vermemesi ya da pişmanlık denen şey bu muydu? Bilmiyorum, bugüne dek de anlayabilmiş değilim. (...) Hayır, o görüntüsüne dayanamıyorum onun: Odanın eşiğinde durmuş, havaya kaldırdığı minicik yumruğunu bana gözdağı verircesine sallıyor... İşte bu görüntüye, bu âna, burada sallanan başa, yumruğa dayanamıyorum. Bu hayalin her gün gözümde canlanması beni kahrediyor (Dostoyevski, 2014, s. 884).

Tutunamayan insan tipi ve geçmiş dönemde yaşanan hataların etkisi, karakterin intihar etmesine neden olmuştur. Tecavüze uğrayan kız çocuğunun intihara sürüklenmesi durumu bu çerçevede belirgin yer tutar. Dolayısıyla karakterlerin intihara yöneliminde tutunamayan tipinin fazla olduğuna değinilebilir. *Ecinniler* romanında intihar konusu, *Karamazov Kardeşler* romanı kapsamında incelendiği gibi bir örnekle karşımıza çıkar. İnsanların istediklerini yapabilecekleri ya da sınırları zorlayan bir davranış gösterilmesi, intihar konusu kapsamında ele alınabilir. Bu

çerçevede bir örnek, insanları intihar etmekten alıkoyan davranışı açıklamaya ilişkin verilebilir. İnsanları bu davranışı gerçekleştirmesinden alıkoyan durumlar, temelde bireyin inancıyla ilgili yorumlanabilir:

Ben yalnızca, insanların kendilerini öldürme cesaretinden neden yoksun olduklarını sordum ona, hepsi bu. (...) “İnsanları, kendilerini öldürmekten alıkoyan sizce ne?” dedim, “Henüz tam bilmiyorum. İki boş inanç alıkoyuyor sanki, iki şey; yalnızca iki şey; bunlardan biri çok küçük, öbürü çok büyük. Yalnız küçük olan da çok büyük. Bunlardan küçüğü, acıdır. Birinci derecede önemlidir. İki tür intihar vardır: Bir, büyük bir acı ya da öfkenin etkisiyle intihar edenler; iki, çıldırıp intihar edenler. Bunlar aniden bitirirler işlerini. Acıyı pek düşünmezler. Birdenbire biter her şey. Ama bu işi bir de aklının başında, bilinçli olarak yapanlar vardır... Bunlar çok düşünür,” dedi. “Aklı başında mı? Yani bile bile intihar eden de mi var?” “Çok,” dedi. “İkinci büyük olanı nedir?” dedim. “Öbür dünya,” dedi (Dostoyevski, 2014, s. 141-143).

Dostoyevski’nin intihara ilişkin yaklaşımını ifade etmede bu görüşlerin yeterli olduğuna değinilebilir. Romanlarında kahramanların kendilerini öldürmelerine yönelik yaklaşımları, bu örnekler ve detaylar kapsamında gerçekleşir. Diğer yandan *Karamazov Kardeşler* romanındaki özgürlük meselesi, *Ecinniler* romanında da geçer. Özgürlükte varılacak en son noktanın insanın canına kıyabileceği görüşü hâkimdir:

Asıl özgürlüğü, asıl bağımsızlığı isteyen kişi, kendini öldürmeye cesaret etmek zorundadır. (...) Özgürlükte varılabilecek son noktadır bu; bunun ötesinde özgürlük yoktur; bunun ötesinde hiçbir şey yoktur. Kendini öldürmeye cesaret edebilen, Tanrı’dır (Dostoyevski, 2014, s. 144).

Dostoyevski, sosyalist bakış açısına sahip olan kahramanları incelerken genel olarak intihar ve özgürlük konusunu beraber işler. Burada özellikle de intiharın özgürlükle ilişkili bir konu olduğu dikkat çeker. İntiharı bu şekliyle değerlendirdiğimizde, hayatı seven insanların da intihar edebileceği görüşünü geliştirebiliriz. Bu insanların intihara yönelimi, özgürlük hakkında bir detayla açıklanır:

-Çocukları sever misiniz?

-Severim, dedi Kirillov, sesi oldukça kayıtsızdı.

-O zaman hayatı da seviyorsunuz?

-Evet, hayatı da seviyorsunuz?

-Evet, hayatı da seviyorum, ne olmuş?

-Ama intihar etmeye karar vermiş birisiniz...

-Ne olmuş? Neden ikisini bir arada düşünmeli ki? Hayatın yeri ayrı, öbürünün yeri ayrı. Hayat var, ölümse yok (Dostoyevski, 2014, s. 295-296).

Dostoyevski karakterlerinin tutunamayan tipi, Oğuz Atay'ın romanlarındaki intihar şekllinden farklıdır. Atay romanlarında anlaşılamayan, yalnız, toplumun dışında kalan insanların intiharlarından bahsedilebilir. Oğuz Atay romanlarında tutunamayan tipiyle intiharların yaşanması, genel bağlamda anlaşılamayan insan örnekleriyle işlenir. *Tutunamayanlar* romanında Selim'in toplumdan daha farklı düşünmesinin sonucu olarak hayatında olumsuz sonuçlar, intihar etmesine neden olur. Diğer ifadeyle kahraman, kendini öldürmeye giden bir yol seçer. Yalnız kalan, yaptığı meslekle mutlu olmayan karakterlerin intihara sürüklendiklerinden bahsedilebilir. Buna göre özellikle de tutunamayan karakterinin sahip olduğu özellikler üzerinden yapılan açıklamalar önemlidir. Karakterlerin anlaşılama meselesine yönelik oluşan karakter izlenimini vermesi dolayısıyla önemlidir:

Garip Yaratıklar Ansiklopedisi'nden: Tutunamayan insan, beceriksiz ve korkak bir hayvandır. İnsan boyunda olanları bile vardır. İlk bakışta, dış görünüşü ile insana benzer. Yalnız, pençeleri ve özellikle tırnakları çok zayıftır. Dik arazide, yokuş yukarı hiç tutunamaz. Yokuş aşağı, kayarak iner. Bu arada sık sık düşer. Tüyleri yok denecek kadar azdır. Bu nedenle tehlikeyi uzaktan göremez (Atay, 2019, s. 149).

Genel olarak geliştirilen bu görüşler, tutunamayan insanların toplumda tehlikede her an bir tehlikeye maruz kaldıklarına işaret eder. İntihara sürüklenen bu tür insanların da aynı şekilde toplumun baskısına maruz kaldığı görülür. Bu ise, Turgut'un Selim hakkındaki şu görüşüyle aktarılır: "Canım Selim! Nasıl çırpınmışsın bir yere tutunmak için: Buhranların ortasında neler hissetmişsin." (Atay, 2019, s. 99). Selim'in roman içinde tutunamayan insan şekli, doğrudan anlaşılamayan, yalnız kalan ve toplumda genel olarak kendine yer edinemeyen insan olarak belirtilebilir. Bunun için ise yine Turgut, insanların suçlu olduğunu savunur: "Hepimiz suçluyuz. Alçak sesle konuşmalıyız. Fakat ben bir yolunu bulup sesimi yükselteceğim." (Atay, 2019, s. 90). Dolayısıyla bu sözle birlikte tutunamayan ve intihar edenlerin suçlu olan insanların herkes olduğu kabul edilir. Bir başka ilişki ise, ölme noktasına gelmiş kahramanın bu duruma yönelmesindeki ilişkiler dikkate alınabilir. Ölmeden önce düzeltilmesi gereken ya da toplumda yer edinmesi gereken kişi örneği karşımıza çıkar. Burada Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında, toplumla bütünleşme isteğinin fazla olduğu görülür: "Turgut kendine acıyordu. Ölümün getirdiği durgunluğu yırtmak istiyordu: 'Bir yararı dokunuyor mu bizlere?' Selim başını salladı: 'Öldükten sonra neyin yararı dokunur ki?' 'Doğru.'" (Atay, 2019, s. 35).

Öldükten sonra bir şeylerin düzelmesinin ya da değiştirilmesinin önemi kalmadığı yine kahramanların düşüncelerinde yer edinir. Ölmekle birlikte her şeyin biteceği düşünülse de, kahramanın intihar etmesinin nedenleri oldukça geniş açıdan değerlendirilebilir. İnsanlara bu hayatın katlanılmaz oluşu ve toplumda tutunamadıkları yalnız kaldıkları gösterilir. Dostoyevski romanlarından ayrı tutulan intihar şekli de bu yönüyle dikkate alınabilir. Diğer yandan *Tehlikeli Oyunlar* romanında da Hikmet'in intihar nedeni, Dostoyevski karakterleri gibi tehlikeli sürece yönelmeyle olur. İntihar, insanların korku duymadığı ve onun gerçekleşmesinin normal karşılandığı bir durumdur. Bu ise intihara kalkışan kahraman için öne çıkar: “Ölmek üzere olan bir insan korkmamalı. Ölmek nedir? Yaşayabileceğini hayal ettiğin olayların bitmesidir ya da insanın öyle sanmasıdır.” (Atay, 2012, s. 399). Aynı zamanda şu da bu yönde verilebilecek bir örnektir: “Öldükleri için yaşayanlara acımıyorlardı.” (Atay, 2012, s. 419). Ölüme yönelik olumsuz bir bakış açısı karşımıza çıkmaz. Ayrıca tutunamayan tipi, hayal ve gerçek arasında çatışma yaşayan insanların intihar etmeye yönelimiyle yer alır. Bununla birlikte ise romanlardaki kahramanlar intihar etmeseler de ölmeyi arzular. Aynı zamanda insanlarla olan etkileşimlerin de düşük olması bunda önemli bir faktördür. *Tehlikeli Oyunlar* romanında Hikmet şöyle diyor: “Bizi bu acımak mahvediyor albayım. Başkalarına acımakla başlayan bu tehlikeli duygu, her zaman kendime acımakla son buluyor.” (Atay, 2012, s. 412). İnsanlara tutunamayan tipinin toplumdaki konumu, genel olarak hayatlarını sona erdirmeye isteği olarak görülebilir. Tehlikeli bir yönelim de intiharın yaşanmasına ortam hazırlar. Diğer yandan böyle bir ortamın gelişmesine neden olan da kahraman olabilir: “Dünyada bir kişinin -hiç olmazsa bir kişinin- kaldıramayacağı bir gücün altına girmesi gerekiyordu, bunu insanlara göstermesi gerekiyordu, dayanamayacağı yolda yürümesi gerekiyordu.” (Atay, 2012, s. 434). Bu bağlamda yaşanan zorlukların etkileri, intiharın yaşanmasında etkin bir faktördür. Burada genel bağlamda birey, tutunamayan insan tipindeki davranışlarla karşımıza çıkar. *Tehlikeli Oyunlar* romanında Hikmet karakterinin intihar etmesiyle birlikte Albay'ın görüşleri de dayanılması zor olan yolda yürümenin etkisi ve sonucu olarak açıklanabilir. Böylece albay tarafından gazeteye gönderilen mektuptaki şu değerlendirmeler yine tutunamayan tipini gösterir:

Hikmet Bey'in akıbeti, bizlere bir ibret dersi vermelidir. Bu memleketin artık başka hikmetler kaybetmeye tahammülü kalmamıştır. Hikmet Bey, sanat dünyamızın hakiki bir kayıdır. Cemiyet, bu aziz şahsiyeti yalnız bırakmakla büyük bir facia külliyatından mahrum kalmıştır. Bu gibi hadiseler artık seyirci kalamayız beyler! Bendeniz, bütün gayretimle, yarım kalmış eserlerini, iyi bildiğim oyun parçalarını tetkik ve neşretmeğe hazırım. Bir insan bu kadar yalnız bırakılırsa, elbette sonunda eserlerini bitirmekten ve

her eserin yaratılması sonunda içine düştüğü büyük boşluktan çekinir. Eserini tamamlamayı, hayatını tamamlamak addeder (Atay, 2012, s. 471).

Atay romanlarında intiharın özellikle de yalnız kalan insan tipinde olduğu görülür. Ayrıca insanların da bu konuda suçlandığından bahsedilebilir. İntiharın yaşanmasının da temel nedeni bu yöndedir. Ancak Hikmet karakterinin özellikle de hayatı, intihara neden olabilecek etkenler arasında yer alır. Bu yönüyle Dostoyevski eserlerindeki benzer şekilde intihar eden karakter izlenimi de görülebilir.

Sonuç

Edebî eserlerde tutunamayan tipi, toplumsal gelişme ve değişmelerden etkilenen tiplerle karşımıza çıkar. Temelde bu tipin oluşması, belirli faktörlere dayanır. Toplumdaki farklılaşma çerçevesinde incelenen faktörler, bu durumun önemli yansımalarıdır. Örneğin farklı grupların oluşması, bazı bireylerin gruplardan dışlanması gibi sorunlar, tutunamayan tipini karşımıza çıkarır. Özellikle kahramanların toplumdaki değişimlere uyum sağlayarak tutunması gerektiği için belirli gruplara girmeye çalıştığı ifade edilebilir. Örneğin burjuvazi kesimin içinde olmayan insanların toplumda dışlandıkları dikkat çeker. İnsanların toplumdaki yaşamlarını konumları ile devam ettirebildiklerinden bahsedilebilir. Edebî eserlerdeki tutunamayan tiplerinin de doğması, ifade edilen bu konular çerçevesinde gelişir. Burada özellikle de tutunamayan tiplerin belirli gelişmelerden etkilendiği varsayılabilir. Örneğin toplumsal değişmelerin unsurları, geleneksel ve modern faktörler etkisiyle incelenebilir. Geleneksel toplum yapısından modern topluma geçiş, bireylerin bu topluma uyum sağlayabilmek için belirli davranışları yerine getirmelerini gerektirir. Bu açıdan özellikle modern toplumlarda burjuva hayatının öne çıkması, beraberinde birçok sorunun yaşanmasına neden olur. Örneğin ekonomik faktörlerin toplumun sadece bir kesimini olumlu yönde etkilediği değerlendirildiğinde, olumsuz etkilenen grupların toplumdan dışlanan gruplar olduğu görülür. Bu gruplar, toplumda tutunamayan tiplerini oluşturmaktadır. Ekonomik faktörler örneğinde açıklandığı gibi insanların hayatlarını ve yaşantılarını olumsuz etkileyen gelişmeler, tutunamayan tipinin doğmasına ortam hazırlar.

Tutunamayan tipinin toplumda modernlikle birlikte etkisini gösterdiği dikkat çeker. Genel olarak ise bu, Cumhuriyet döneminden sonraki romanlar için incelenebilir. Edebî eserler ve özellikle de romanlarda yalnızlık, intihar ve yoksulluk ekseninde kahramanlar tasarlanır. Tutunamayan tipine bağlı olarak bu tür özellikler, toplumda belirli kategorilerde ele alınarak aktarılır. Bu araştırmada ise, Atay ve Dostoyevski romanlarının kahramanlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla tutunamayan tipleri, Dostoyevski'nin *İnsancıklar*, *Öteki*, *Netoçka Nezvanova*, *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri*, *Ezilenler*, *Ölümler Evinden Anılar*, *Yeraltından Notlar*, *Suç ve Ceza*, *Kumarbaz*, *Budala*, *Ecinniler*, *Delikanlı* ve *Karamazov Kardeşler* üzerinden; Atay'ın ise *Tutunamayanlar*, *Tehlikeli Oyunlar*, *Eylembilim* ve *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan* kitapları kapsamında incelenmiştir. Aynı zamanda yazarların roman dışında diğer türdeki eserlerine de değinilerek karakterlerin geliştirilme sürecinde etkili olan faktörler üzerinde durulmuştur. Söz konusu romanlarda incelenen örneklerde tutunamayan tipi belirlenmeye çalışılmıştır.

Atay ve Dostoyevski romanlarında tutunamayan tipinin incelenmesi için bireyin geçmiş dönemdeki yaşantılarının etkisine bakılmıştır. Bununla birlikte gelecek bilinmezliği, toplumda değişen kimlikte uyum sorunu, aydın insan, yoksul ve hasta insan, toplumdan dışlanan insan, ekonomik farklılıkların doğurduğu ayırım, sıradan ve yalnız insan, kıskançlık ve nefret söylemi, vicdan/merhamet ve din olgusu kapsamında değerlendirmeler yapılmıştır. İfade edilen unsurlar, tutunamayan tipinin oluşmasını açıklamada kullanılacak argümanlar olarak belirlenmiştir. Atay ve Dostoyevski romanlarındaki kahramanların mevcut argümanlara bağlı olarak yaşantılarında en son nokta olan intihar, cinayet gibi durumlara meyil göstermesinde etkili faktörlere bakılmış, incelemede bulunulmuştur. Çünkü tutunamayan tipinin en son ve uç noktası olarak bu faktörlerin etkili olduğu ve gerçekleştiği belirtilebilir. Böylece Atay ve Dostoyevski romanlarına yönelik mukayeseli değerlendirme, her bir argüman çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Bilinmezlik sorunu açısından gelecek dönem kaygısı yaşayan insanlar, öncelikle geçmiş dönemlerden etkilenirler. Hayatlarının büyük bölümünde bu etkilerin izlerini yaşarlar. Dostoyevski romanlarında bilinmezlik konusu bu açıdan özellikle de aile ilişkilerinin sonucu olarak incelenir. *İnsancıklar*, *Netočka Nezvanova*, *Öteki*, *Ezilenler*, *Budala*, *Kumarbaz*, *Suç ve Ceza*, *Delikanlı*, *Karamazov Kardeşler* romanlarında bilinmezlik konusunun örnekleri özellikle küçük kız çocuğu ya da erkek çocuğu hayatlarından örneklerle işlenir. Atay romanlarında ise *Tehlikeli Oyunlar*'da bunun etkileri fazladır. Karakterlerin yaşantılarını şekillendiren faktörler, sonraki dönemlerde hayatlarını etkileyen aynı sorunlar olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda yazarların tutunamayan tipindeki bilinmezlik sorunu, karakterlerin hayatlarını etkileyen durum olarak dikkat çeker. Bilinmezlik ve gelecek sorununda tutunamayan tipi, Dostoyevski'nin ilk romanı olan *İnsancıklar* kapsamında işlenmeye başlanır. Diğer yandan yazarın romanlarının tamamında bu argümana, baskın şekilde rastlanır. Kahramanların bu yöndeki düşüncelerinin etkisi, toplumda tutunamayan tiplerin oluşmasına ortam hazırlayan gelişmelerdir. Rusya'da toplumun yoksulluk ile savaşıyan kesimi, tutunamayan tipinin en bariz örnekleri olur. Atay'ın romanlarında ise yoksul insan örneklerinde bu yönde doğrudan mukayese edilecek bir örnek görülmemiştir. Ancak bu durumun yanı sıra Atay'ın romanlarında da yoksulluğun ve alt ya da orta sınıfların olduğu bazı değerlendirmeler geçer. *Tehlikeli Oyunlar* romanında kahramanlar, genel olarak bu çerçevede olan örnek kahramanları içerir. Dolayısıyla kahramanların bilinmezlik ve gelecek sorunu, her iki yazarın romanlarında da görülür. *Tehlikeli Oyunlar* romanında Hikmet ve Sevgi; *İnsancıklar* romanında Makar, Varvara ve Pokrovski; *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri*'nde Tatyana; *Ezilenler*'de küçük kız Nelli, *Suç ve Ceza* romanında Raskolnikov gibi birçok karakter bu yönde belirli özellikleriyle öne çıkar. Genel

olarak Dostoyevski'nin romanlarında bilinmezlik ve gelecek sorunu anlatımı, küçük insan örneğiyle ele alınır. Atay romanlarında ise Türk aydını sorunları kapsamında bir anlatım olduğundan, toplumda kimlik sorunu yaşayan ve çatışma halinde olan bireyler öne çıkar.

Toplumda değişen kimliğe uyum sorunu argümanında tutunamayan tipi incelendiğinde, Dostoyevski romanlarında bu konu, insanların farklı çevrelere girmesiyle birlikte başlar. Ortam hazırlayan gelişmeler, uygun bir kimliğe sahip olmayı gerektirir. Dostoyevski'nin toplumsal uyum sorunu hayatının birçok döneminde görülür. Bu sorunun *Öteki*, *Karamazov Kardeşler*, *İnsancıklar*, *Netoçka Nezvanova* romanlarında örnekleri görülür. Değişen kimliğe uyum aracı olarak insanların yönelimi, genel olarak tutunamayan insan şeklinin en kapsamlı detaylarından biridir. Bir başka açıdan ise geliştirilebilecek bu örnek Atay'ın *Tutunamayanlar ile Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan* eserlerinde vardır. Bu romanlarda toplumsal değişimin önemli etkileri arasında insanların farklı gruplara yönelimleri dikkat çeker. Özellikle diğer tutunamayan tipi olarak aydın insan örneği, her iki yazarın da eserlerinin tamamında ön plana çıkar. Aydın insan, toplumu bilinçlendiren, onlara yön gösteren ve bunu da hangi yollarla gerçekleştireceğini bilen insandır. Ancak bu yönde bir ilişkinin yanlış yönelimleri her iki yazar için de vardır. Örneğin Dostoyevski romanlarında baskın şekilde anlatılan konu, dini konular üzerinden ya da soyut duyguların gelişimi üzerinden yapılır. Atay romanlarında ise Türk aydını sorununun belirgin şekilde hissedildiği örnekler özellikle de *Tehlikeli Oyunlar* romanında yer alır. Genel bağlamda her iki yazarın da bu tipleri, toplumda tutunamayanların doğmasına ortam hazırlar. Toplumda öne çıkan bu karakterlerin etkileri, ciddi sonuçlar doğurabilecek detaylara sahiptir. Örneğin Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler* romanındaki İvan, uşak Smerdyakov üzerinde etkili olmuştur. Bu durum, uşağın cinayet işlemesine kadar etki edebilecek bir sonuç yaratır. Ayrıca Atay'ın *Tehlikeli Oyunlar* romanında Hikmet, hayatını tehlikeye atan davranış sergiler. Karakterlerin intiharla ya da cinayetle son bulan hayatları, aydın insanların halkın üzerindeki etkisini hissettirir. Ancak Türk aydın mantığının Atay görüşünde değerlendirmesi, halktan kopuk bir kesimin olmasından dolayı ironiyle anlatılır. Bu nedenle tutunamayan insan tipinin bu örnekleri, bir anlamda halkın üzerinde etkili olamaz. Atay romanlarında, *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan*, *Tehlikeli Oyunlar* romanında bu örnekler karşımıza çıkar. Özellikle doğu ve batı arasında ilişkilerin kurularak toplumsal değişimlerin sonuçlarının ele alındığı *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan* eserinde örneklerin fazla olduğu görülür. Dostoyevski'nin romanlarında Atay'ın romanlarında aktarılan doğu-batı sorunu doğrudan karşımıza çıkmaz. Ancak Rusya'nın yeni kimlik oluşturmada batılılaşmanın etkilerinin fazla olduğu ve aydınlar tarafından bunun öne çıkarıldığı görülür. Bu durum ise Atay'ın romanlarındakine benzer tipleri görmeye yardımcı olur. Mukayeseli inceleme açısından Atay,

toplumsal değişimlerin etkilerini ve sonucunu, tutunamayan tipi örnekleri üzerinden değerlendirmiştir. Dostoyevski’de ise yeni kimlik arayışı, yine ifade edilen örneklerle karşımıza çıkar. Öteki romanında baskın şekilde bu durum hissedilmekle birlikte *Ecinniler*, *Karamazov Kardeşler* romanlarında da kahramanların sosyalist bakış açılarının etkilerinde kaldığı vurgulanır. Tutunamayan tipler ise ya intihar etmiş olarak ya da cinayet işlemiş olarak karşımıza çıkar. Atay’ın romanlarında da intiharın meydana gelmesi, mukayeseli bir inceleme olarak benzer tutunamayan tiplerin olduğunu gösterir.

Aydın sorunu argümanında tutunamayan tipler ise Atay ve Dostoyevski romanlarındaki kahramanlarda görülür. Dostoyevski’nin romanlarında aydınlar, sosyalist bakış açısına sahip olup dini çerçevede de Tanrı’nın varlığına inanmayan bireylerdir. Özgürlüğün sınırsızlığına bağlı kalarak yaşamlarını sürdürürler. *Ecinniler*, *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri*, *Karamazov Kardeşler* romanlarında bu yönde karakterlerin olduğu; Atay romanlarında *Tehlikeli Oyunlar*, *Tutunamayanlar*, *Eylembilim* romanlarında karşımıza çıktığı görülür. Türk aydını sorunu kapsamında değerlendirme yapan Atay’ın görüşü, Dostoyevski’nin ele aldığı örneklerden farklıdır. Ancak temelde bu toplumla çatışma ve kimlik sorunu yaşayan aydın profili, her iki yazarın romanında da yer alır. Araştırmada diğer bir örnek ise tutunamayan tipinde yoksul ve hasta insan argümanı kapsamında incelenmiştir. Dostoyevski eserleri arasında *İnsancıklar*, *Ecinniler*, *Suç ve Ceza*, *Netočka Nezvanova* gibi romanlarda bu tür örneklerin fazla olduğu görülür. Atay ise *Tehlikeli Oyunlar* romanında doğrudan bu tür kahramanlara yer verse de diğer romanlarda bu kahramanlar doğrudan görülmez. Ancak haklarını savunma ve yoksulluğu ele almada Atay, *Tutunamayanlar* romanında bu kapsamda örnek geliştirir. Her iki yazar da tutunamayan tip olarak yoksulluğu ve hastalığı incelemiş, toplumda dışlanan insanlar olarak yorumlamıştır. Dolayısıyla bu araştırma kapsamında tutunamayan tip argümanlarından diğeri olan toplumdan dışlanan insan örneği, her iki yazarın romanlarının tamamında karşımıza çıkar. Aydın, yoksul, hasta insan gibi kahramanların tamamı için bu durum geçerlidir.

Ekonomik farklılıkların etkisiyle ayrımlara maruz kalan insanlar, tutunamayan tipinin örnek bir argümanıdır. Dostoyevski romanlarında ekonomik farklılıklar, özellikle de burjuvazi hayat yaşayan insanların arasında yer almayı önleyen temel unsurlardan biridir. Ayrıca geçmiş dönemlerde hayatlarında zorluk yaşayan karakterler, ekonomik farklılıklardan etkilenir. Bu ise toplumdan dışlanma ve ekonomik farklılıklardan doğan ayrımların yaşanması kapsamında bazı örneklerin Dostoyevski’nin *Öteki*, *Ezilenler*, *İnsancıklar* gibi romanlarında olduğunu gösterir. Atay romanlarında bu tür karakterlerin tutunamayan tipi örneklerinde toplumsal gelişmeyle birlikte ele alınmadığı ifade edilebilir. Ancak Atay romanlarında toplum tarafından dışlanma ve belirli bir gruba ait olmanın verdiği zorluklar, ekonomik farklılıkların bir sonucu olur. Farklı

görüşlere sahip olan insanların yaşadıkları sorunlar olarak da aktarılır. *Tutunamayanlar*'da Selim karakterinin intihar etmesine neden olan olaylar, *Tehlikeli Oyunlar* romanında Sevgi'nin toplumsal olarak etkin bir konumda olmamasına ortam yaratmıştır. Böylece tutunamayan insan örneği olarak ifade edilen detaylar, farklı gruplara girmede hem sıradan hem de farklı insan olmalarının bir sonucu olarak incelenir.

Kıskançlık-nefret ilişkisinin sonucunda tutunamayan tip argümanı ise, Dostoyevski'nin romanlarında özellikle de kadın ve erkek ilişkilerinden yola çıkılarak belirtilebilir. Aynı şekilde kadın karakterlerin birbirlerine olan nefretleri ve kıskançlıkları da ön plana çıkar. Bu bağlamda tutunamayan tipi olarak kadınların erkeklere göre davranışsal açıdan ele alındıkları görülür. *Delikanlı*, *Budala*, *Karamazov Kardeşler* romanlarında bu örnekler fazladır. Atay romanlarında ise karakterler arasında bu yönde bir ilişkinin doğrudan kurulamayacağı ifade edilebilir. Ancak *Tehlikeli Oyunlar* romanında Sevgi ile Bilge arasında bir kıskançlık örneği vardır. Araştırmada tutunamayan tipinde argümanlardan diğeri, vicdan/merhamet ve din konusu ile anlaşılamayan insan tipi ve intihardır. Bu örnekler genel olarak Dostoyevski'nin karakterlerinde, toplumdaki davranışlarının sınırsız özgürlük algısıyla sonuçlanır. İntihara neden olan görüş, tutunamayan tipinin oluşmasına neden olur. Atay romanlarında konu intihar ilişkisi üzerinden Dostoyevski romanlarından daha farklı bir yönde gelişir. Dostoyevski'nin karakterleri, kendi aşırılıklarının sonucunda toplumda tutunamazlar. İntihar etmesinin nedeni, sonradan yaşadığı vicdan azabıdır. Atay romanları genel bağlamda tutunamayan tipini ele alırken toplumda yer edinememesinden kaynaklı olarak bunu yapar. Araştırma bu bağlamda, mukayeseli bir inceleme ile Dostoyevski ve Atay romanlarına değinerek bu ilişkileri kapsar.

Genel olarak tutunamama tipleri açısından incelenen bu konular, bireyin hem kendisine hem de topluma yabancılaşmasına neden olur. Dostoyevski romanlarında bireyin kendine ve topluma yabancılaşmasının nedenleri arasında sınıf farklarının etkisi hissedilir. Toplumun standartlarının fazla olması ve karakterlerin bu standartları karşılayamaması, aynı zamanda ötekileştirme sorununu yaratır. Toplumla uyum sağlayamayan kişi, tutunamayan tipini doğurur. Bu ise çatışmanın yaşanmasına neden olur. Dostoyevski de olduğu gibi Atay romanlarında da kendine ve topluma yabancılaşmanın kaynakları, toplumsal değerlerine olan yabancılaşmadır. Bireyin benimsediği hayat şekli, toplumla uyuşmadığında sorun artabilir. Bu ise tutunamama tipine ortam hazırlar. Örneğin Atay romanlarında aydın insan örneği ve bu insanın yaşadığı sorunlar işlenir. Toplumda yönlendirici olamayan ve tehlikeli hayat yaşayan kahramanların ise, intihar ettikleri ve kendilerine yabancılaştıkları görülür.

Oğuz Atay ve Dostoyevski romanları için yapılan mukayeseli inceleme sonucunda elde edilen bulgular, Atay'ın bu yönde Dostoyevski romanlarından etkilendiğini, ancak özgün birer

tutunamayan tip modelini geliştirdiğini gösterir. Tutunamayan tipinde incelenen argümanların her iki yazarın romanlarında da olduğu, ancak anlatımların farklı şekillerde gösterildiği dikkat çeker. Burada özellikle de Dostoyevski’nin karakterleri üzerinden doğrudan anlatım karşımıza çıkar. Ancak Atay’ın romanlarında dolaylı anlatımlar, örnek ve benzetmeler daha fazladır. Bu durumun yanı sıra ise yoksul ve hasta, toplumdan dışlanan, ekonomik farklılıklara maruz kalan, aydın tiplerinin ise doğrudan karakterlerle birlikte aktarıldığı görülür. Diğer argümanlardan ise kısmen anlatılan örneklerden bahsedilebilir. Burada özellikle de topluma kabul ettirilmemenin baz alındığı kahramanların ağır bastığı görülür. Dostoyevski romanlarında topluma kabul ettirme ya da onay almanın önemli bir faktör olmadığı dikkat çeker. Dolayısıyla mukayeseli inceleme sonucunda Atay’ın kahramanlarındaki tiplerin Dostoyevski ile benzerlik gösterdiği, ancak Türk toplumundaki değişme ve gelişme ölçeğinde tutunamayan tiplerin işlendiği belirlenmiştir.

Kaynakça

- Akbulut, Ç.Y. (2015). *Toplumsal yapıdan zihinsel yapıya Oğuz Atay'da özne ve dil'in yaratımı* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 398177)
- Akyüz, Y. (2013). Dostoyevski'nin eserlerinde Tanrı problemi. *Necmettin Erbakan İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36, 55-82.
- Alver, K. (2019). *Kültür Sosyolojisi ve Kültürel Çalışmalar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Apaydın, M. (2007). Oğuz Atay'ın Tutunamayanlar adlı romanında mizah ve hiciv öğeleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 45-68.
- Atay, O. (2012). *Tehlikeli Oyunlar* (26. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1973'de yayınlanmıştır.)
- Atay, O. (2015). *Eylembilim* (17. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1998'de yayınlanmıştır.)
- Atay, O. (2016). *Günlük* (23. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1987'de yayınlanmıştır.)
- Atay, O. (2017). *Korkuyu Beklerken* (48. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1975'de yayınlanmıştır.)
- Atay, O. (2019). *Tutunamayanlar* (96. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1971'de yayınlanmıştır.)
- Atay, O. (2020). *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan* (59. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1975'de yayınlanmıştır.)
- Avcı, E. (2018). *Fyodor Mihayloviç Dostoyevski ve Lev Nikolayeviç Tolstoy'da otantiklik* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 511639)
- Ayas, O.G. (2010). *Dostoyevski'de Batı sorunu: Rus idesi ve evrensellik* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 264477)
- Baker, U. (2010). *Kanaatlerden İmajlara: Duygular Sosyolojisine Doğru*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Balcı, Y. (2004). Oğuz Atay'ın romanlarında kahramanlar. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(16), 39-53.
- Baştürk, M. (2012). Gogol'ün Palto'sundan çıkan bir eser: Odalarda. *International Preodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(4), 1019-1030.
- Berber, G. (2012). Türkiye'de sosyal tiplerin evrimi ve 1980 sonrasında seçkinlerin kültürel dönüşümü. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 1-12.
- Berdyaev, N.A. (1998). *Dostoyevski* (1. baskı). (Çeviri E. Gürol), İstanbul: Kavram Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1923'de yayınlanmıştır.)
- Birgör, U. (2004). Anılarda kalanlar. *EMO İzmir Şubesi*, 37-38.
- Carr, E.H. (2018). *Dostoyevski* (9. baskı). (Çeviri A. Gerçekler), İstanbul: İletişim Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1931'de yayınlanmıştır.)

- Ceylan, Ü. (2015). *F. M. Dostoyevski'nin Ölüler Evinden Anılar ve A. İ. Soljenitsın'ın İvan Denisoviç'in Bir Günü* adlı eserlerinde gerçekçilik (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 423652)
- Coşkun, N. (2011). *F. M. Dostoyevski'nin Karamazov Kardeşler eserinde acı, suç ve din olgusu* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 303687)
- Çakan, T. (2020). *Nikolay Leskov (1831-1895) ve Rusya'da edebiyat ve ideoloji* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 629266)
- Çakmakçı, İ.M. (2008). Dostoyevski'nin "İnsancıklar" romanında "sıradan insan" figürü. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(5), 126-137.
- Çatalkaş, A. (2019). *Oğuz Atay'ın romanlarında kişiler kadrosu* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 544623)
- Çitçi, S. (2010). Dostoyevski'nin eserlerinde Türklere ve İslâma bakış. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(11), 213-222.
- Çopur, G. (2020). Ayla Kutlu'nun romanlarındaki intihar izleğine Durkheim'cı bir yaklaşım. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 46, 72-84.
- Çopur, L. (2006). *Rus kültür tarihinde Raskol dönemi ve bu dönemin mücahidi Avvakum (hayatı ve eserleri)* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 189441)
- Çöllü, İ. (2019). *Türkiye modernleşmesini edebiyatla düşünmek: Oğuz Atay örneği* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 608892)
- Demir, R. (2015). *Oğuz Atay romanlarında aydın problemi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 415573)
- Dostoyevski, F.M. (1996). *Ebedi Koca*. (Çeviri N. Yalaza Taluy), İstanbul: Varlık Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1870'de yayınlanmıştır.)
- Dostoyevski, F.M. (2004). *Netoçka Nezvanova* (5. baskı). (Çeviri N. Yalaza Taluy), İstanbul: Varlık Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1849'da yayınlanmıştır.)
- Dostoyevski, F.M. (2008). *Ölümler Evinden Anılar* (1. baskı). (Çeviri N. Yalaza Taluy), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1862'de yayınlanmıştır.)
- Dostoyevski, F.M. (2011). *Yufka Yürek* (1. baskı). (Çeviri S. Gürses), İstanbul: Can Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1848'de yayınlanmıştır.)
- Dostoyevski, F.M. (2012). *Budala* (1. baskı). (Çeviri E. Altay), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1869'da yayınlanmıştır.)
- Dostoyevski, F.M. (2013). *Yeraltından Notlar* (8. baskı). (Çeviri E. Altay), İstanbul: Can Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1864'de yayınlanmıştır.)
- Dostoyevski, F.M. (2014). *Ecinniler* (3. baskı). (Çeviri M. Beyhan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1872'de yayınlanmıştır.)
- Dostoyevski, F.M. (2015). *Suç ve Ceza* (1. baskı). (Çeviri S. Gürses), İstanbul: Can Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1866'da yayınlanmıştır.)
- Dostoyevski, F.M. (2016). *Kumarbaz* (10. baskı). (Çeviri K. Karasulu), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1867'de yayınlanmıştır.)
- Dostoyevski, F.M. (2017). *Delikanlı* (3. baskı). (Çeviri E. Altay), İstanbul: İletişim Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1875'de yayınlanmıştır.)

- Dostoyevski, F.M. (2018a). *Puşkin Üzerine Üç Konuşma* (1. baskı). (Çeviri G. Şahin), İstanbul: Karbon Kitaplar.
- Dostoyevski, F.M. (2018b). *Öteki* (10. baskı). (Çeviri T. Akgün), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1846'da yayınlanmıştır.)
- Dostoyevski, F.M. (2019a). *İnsancıklar* (18. baskı). (Çeviri S. Gürses), İstanbul: Can Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1846'da yayınlanmıştır.)
- Dostoyevski, F.M. (2019b). *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri* (12. baskı). (Çeviri N. Yalaza Taluy), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1859'da yayınlanmıştır.)
- Dostoyevski, F.M. (2019c). *Ezilenler* (13. baskı). (Çeviri N. Yalaza Taluy), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1861'de yayınlanmıştır.)
- Dostoyevski, F.M. (2020). *Karamazov Kardeşler* (22. baskı). (Çeviri N. Yalaza Taluy), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1858-1963'de yayınlanmıştır.)
- Ecevit, Y. (2017). *Oğuz Atay'ın Biyografik ve Kurmaca Dünyası "Ben Buradayım..."* (8. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları. (Çalışmanın orijinali 2005'de yayınlanmıştır.)
- Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar* (4. baskı). (Çeviri I. Ergüden ve O. Akınhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Genç, E. (2006). *Sosyolojik açıdan entelektüel kavramlaştırmaları* (Doktora Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 172719)
- Geneli, M. (2021). *Oğuz Atay'ın roman ve öykülerinde psikolojik tipler* (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 659846)
- Gülner, M. (2020). *Oyun kavramı ışığında "Tehlikeli Oyunlar" romanı üzerine bir inceleme* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 641091)
- Günel, E.Z. (2012). Dostoyevski'nin "Kapitali". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 11-26.
- Gündüz, O. (2016). Çağdaş Türk romanının sorunları ve romanda yeni açılımlar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(2), 784-800.
- Gürle, M. (2018). *Ölümlerle Konuşmak* (1. baskı). (Çeviri Ü. Küçükislamoğlu), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Istrati, P. (1974). *Sokak Kızı*. (Çeviri Y.N. Nayır), İstanbul: Varlık Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1934'de yayınlanmıştır.)
- Kadak, D. (2019). *Oğuz Atay ve Franz Kafka'nın kurguya dönüşen bilinçaltı süreçleri (Tutunamayanlar ve Dönüşüm anlatıları üzerinden)* (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 582992)
- Kandemir, H. (2016a). Dostoyevski düşüncesinde Türk-İslam olgusu ve Osmanlı Rus Savaşı çerçevesinde Doğu sorunu. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 13-21.
- Kandemir, H. (2016b). Dostoyevski'nin ilk romanı İnsancıklar ve Makar Devuşkin figürü üzerinden küçük insan çözümlemesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 201-207.
- Kantarıcı Bingöl, Z. (2020). F.M. Dostoyevski'nin "İnsancıklar" romanı üzerinden yoksulluk olgusuna bir bakış. *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 100-129.

- Kapukaya, Z. (2020). Oğuz Atay'ın düşünsel arka planı: "Günlük". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 552-561.
- Karaca, B. (2011). Oğuz Atay'ın yarattığı tutunamayanlar tipinin evrensel genleri. *Folklor/edebiyat*, 17(67), 29-36.
- Karagülle, F. (2012). *Cumhuriyet Dönemi Türk romanında Anadolu'nun sosyal ve siyasî hayatı (1923-1940)* (Doktora tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 319916)
- Kartal, J. (2015). *F. M. Dostoyevski'nin uzun öykü sanatı* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 382211)
- Keskin, S. (2018). Tutunamayanlar'da şizo-özne inşası bağlamında yersiz yurtsuzlaşma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 47-68.
- Konmuş, S. (2007). "Türkçe'de Franz Kafka ve Dönüşüm" çeviribilimsel karşılaştırmalı bir inceleme (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 208159)
- Kurt, K. (2019). Trajik modernleşmenin kesişimi: Oğuz Atay ve Dostoyevski. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 148.
- Kurt, K. (2020). "Türkiye'nin Ruhu"nda bir hayalet: Modern Türk edebiyatı ve sinemasında Dostoyevski ile metinlerarası ve medyalararası karşılaştırmalar (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 654236)
- Mengi, N. (2012). Selim İleri'nin romancılığı ve Türk romancılığındaki yeri. *Folklor/Edebiyat*, 18(71), 127-141.
- Meriç, C. (1975). Gerçek aydın, yalanların pençesini yırtan, dünyadaki bütün haksızlıklara dur diye haykırandır. *Hisar Dergisi*.
- Odacı, S. (2009). Ulysses ve Tutunamayanlar'da bilinç akışı tekniği. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(1-I), 605-684.
- Oruç, O. (2006). *Oğuz Atay'ın romanlarında ironik dil* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 214621)
- Özaydın, M.M., Öztürk, M. (2020). Refah devletinin krizi ekseninde yoksulluk ve yeni sosyal risklerle mücadele. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 205-219.
- Özçelebi, H. (2006). *Cumhuriyet döneminde edebî eleştiri (1951-1960)* (Doktora tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 191459)
- Özdemir, R. (2017). F. M. Dostoyevski'nin 'Ezilmiş ve Aşağılanmışlar' adlı romanında 'İvan Petroviç' karakterinde Dostoyevski izleri/kimliği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 58, 151-158.
- Özlü, D. 2009. Karamazov kardeşler. *NOTOS Öykü*, 15, 38-40.
- Purevdorj, A. (2017). *F. M. Dostoyevski'nin romanlarındaki karakter çerçevelerinin incelenmesi* (Doktora tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 466263)
- Puşkin, A. (2020). *Maça Kızı Mısır Geceleri* (1. baskı). (Çeviri H.Â. Ediz), İstanbul: Yordam Edebiyat. (Çalışmanın orijinali 1834'de yayınlanmıştır.)
- Sakallı, F. (2011). Tutunamayanların hikâyeleri 'korkuyu beklerken'. *International Preodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(1), 1713-1725.

- Steinbeck, J. (1995). *Fareler ve İnsanlar*. (Çeviri Y.N. Nayır), İstanbul: Varlık Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1945’de yayınlanmıştır.)
- Sunar, L. (2019). *Değişim Sosyolojisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Sümen, O.C. (2019). *Bir toplumsal tip olarak ‘tutunamayan’ın popüler romanlarda izini sürmek* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nden edinilmiştir. (Tez No. 553743)
- Şahin, D. (2016). *Dostoyevski’de Tanrı ve din* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nden edinilmiştir. (Tez No. 446796)
- Şahin, V. (2013). Oğuz Atay’ın romanlarında toplumsal yabancılaşma. *International Preodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(9), 2313-2322.
- Şahinkaya, N. (2014). F.M. Dostoyevski’nin “Ölü Evinden Anılar”, A.P. Çehov’un “Sahalin Adası” ve V. Şukşin’in “Kızıl Kartopu” eserlerinde tutuklu psikolojisi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(23), 122-129.
- Şenverdi, E. (2019). *Oğuz Atay’ın Tutunamayanlar romanında yabancılaşma* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nden edinilmiştir. (Tez No. 588566)
- Topateş, H. (2009). Araçsallaştırılmış bir kavram olarak sosyal dışlanma. *Çalışma ve Toplum*, 4, 115-130.
- Troyat, H. (2020). *Dostoyevski* (4. baskı). (Çeviri L. Gürsel), İstanbul: İletişim Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1946’da yayınlanmıştır.)
- Tural, S. (2016). Bir aydın parodisi: Tutunamayanlar. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 7, 37-42.
- Turan, M. (2007). Özne ve iktidar. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(22), 283-297.
- Ufkî, A. (1996). *İncil*. İstanbul: Rey Matbaası.
- Uluslan, E. (2019). “Sabahattin Ali’nin romanlarında yabancılaşma meselesi (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nden edinilmiştir. (Tez No. 585652)
- Ulutaş, N. (2007). *Türk romanında intihar (1872-1960)* (Doktora tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nden edinilmiştir. (Tez No. 204305)
- Yayla, V. (2017). İntihar-Zamanımızın Bir Kahramanı romanında bireyin trajedisi. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 103-116.
- Yazıcı, M. (2013). Toplumsal değişim durumunun şiddet biçimiyle ilişkisi: ABD/Avrupa – Türkiye karşılaştırması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(46), 350-369.
- Yüce, S. (2016). Edebiyatta gerçekçilik ve alımlama estetiği. *Söylem Filoloji Dergisi*, 1(2), 105-117.
- Zweig, S. (2019). *Üç Büyük Usta (Balzac, Dickens ve Dostoyevski)* (20. baskı). (Çeviri N. Ermiş), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Çalışmanın orijinali 1920’de yayınlanmıştır.)

Öz Geçmiş

.....'da 'ta doğdu. 1996'da Bayburt Lisesini bitirdi. 2002'de Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde lisans eğitimini tamamladı. 2002-2016 yılları arasında Bayburt Final Dershanesinde Türk dili ve edebiyatı öğretmenliği ve idarecilik yaptı. 2016-2020 yılları arasında Bayburt Milli İrade Anadolu Lisesinde Türk dili ve edebiyatı öğretmenliği yaptı. 2019'da Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesinde, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün Yeni Türk Edebiyatı bilim dalında başladığı yüksek lisans eğitimini sürdürmektedir. 2020-2021 Eğitim-Öğretim Yılı'nın 1. döneminde Yalova Çınarcık Anadolu Lisesinde öğretmenlik yaptı. 2021'de Yalova Anadolu İmam Hatip Lisesine atandı ve bu okulda öğretmenlik yaptı. 2022'de Yalova'nın Çiftlikköy ilçesindeki Şehit Muhammed İslam Altuğ Anadolu İmam Hatip Lisesine atandı ve burada öğretmenliğe devam etmektedir. Evli ve üç çocuk babasıdır.